- Title – श्री वासिष्ठ तात्पर्यप्रकाश उत्पत्ति प्रकरण
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 96/192
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari देवनागरी
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – ज्ञान वाप्ति तु प्राप्तुं च भोगपंचय मोक्षयो: स्वरूपमाह ।
- End – तावत्समविकल्पः स्यान्निर्विकल्प स्तत्परः
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - दर्शन
- Revisor -
- Author -

1. Remarks- 1–5 अनुपलब्ध अपूर्ण, 6 से 101 तक उपलब्ध

२१ ज्ञानवाधितं पुमानं च यो योग्यं बन्धमोक्षयोः स्वरूपमाह द्रष्टुरिति अंगेति प्रियसंबोधने २२ २३ ननु यदिदं दृश्यमसंभवं मोक्षस्तर्हि तदा तदोपस्थितस्य दृश्यस्य नेदं नेदमिति तत्त्वे नैव बाधा गलितत्त्वासेनावोपपत्तिं च संसेस्यतीति किं तत्त्वज्ञानाभ्यासेनेत्यत आह नेदं नेदमिति नेदमिति प्रलापो हि सति दृश्ये वाधितार्थत्वात् हि हितोपि दृश्यान्तो मा दृनेन संकल्पेन तद्भावाद् नैरूवे दृश्यनिरासको वाच्यत्वात्समेक दृश्यनिरासासू दृश्यहयनननादर्दनतत्त्वार्थः २४ हे विचारकाः दृश्यस्य सतः दृश्ये सति तर्कातिशयार्थेनादृश्यत्वापि न मान्यतीमिनाद्वेदवन किं नयोग्येति आगच्छतीत्यर्थः षष्ठी चानादर

बंधस्यता वद्रूपं लंकुप्यमानमिदं स्मृतं ततः स्वरूपं मोक्षस्य ज्ञास्यसीं डुनिभानन २१ द्रष्टुर्दृश्यस्य सत्तो गबंध इत्यभिधीयते द्रष्टा दृश्यवशाद्बद्धो दृश्याभावे विमुच्यते २२ जगत्त्वमहमित्यादिर्मिथ्यात्मा दृश्यमुच्यते यावदेतत्संभवति तावन्मोक्षो न विद्यते २३ नेदं नेदमिति व्यर्थप्रलापैर्नोपशाम्यति संकल्पजनकं दृश्यव्याधिः प्रत्युत वर्धते २४ न च तर्कभरशोर्दैर्नतीर्थनियमादिभिः सतो दृश्यस्य जगतो यस्मादेति विचारकाः २५ जगद्दृश्यं तु यद्यस्ति न शाम्यत्येव कस्यचित् नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः २६ अचेत्यचेत्वरूपात्मा यत्र यत्रैव तिष्ठति द्रष्टा तत्रास्य दृश्यश्रीः समन्देत्यण्ण्गदरे २७

प्रतिभा वलनयोषष्ठी दृश्यस्य नानादरं रूपेत्या किं तु विचारेणावाध्येत्यर्थः २५ किं च दृश्यस्य सतः सत्ताभ्युपगमे सतो वाधायोगाद् निर्मोक्षः स्यादित्याह जगदिति २६ नन्वेवं द्रष्टा तपो ध्यानादिबलाद् दृश्यनिर्मुक्तो दृश्यसमावेशाद्योग्य परमाणूदरादौ वा गतानीति द्रष्टा न दृश्यनिर्मुक्तो भविष्यतीति कथं मनिर्मोक्षस्तत्राह अचेत्येति तथा च तपआदिना अचेत्यो वोढुमशक्यत्वात् आत्माश्रयस्य स द्रष्टा तादृशात्मन एव दृश्यबीजता दण्ण्दरे पि आत्मावे पुनः प्रतिभासाविरोधात् तत्रापि दृश्यबंधो दुर्वार इति भावः २७ रामायनमोनमः रामचंद्रायनमोनमः

तदेवं समाहितमनो भावमापन्नं हिरण्यगर्भाख्यं ब्रह्मस्वरूपमन्येनाबोधितमपि पूर्ववासनानुरोधाद्धि[illegible]वेऽभवं तत्र चल
विषमूलतया मम भावमिति नित्यं हृदि संकल्पयतीत्यर्थः तेन सत्यसंकल्पेन १६ अथ मध्यात्तेषु मद्दृष्टेरणापिनाधिष्ठान
रूपपारमार्थिकस्थितिर्भगवद्दिदर्शयितुं दृष्टान्तमाह यथेति हेमकटकरूपाकांचनात्कटकयोहार्यो यथा पृथ-
क्कादीनित्यन्वयः परे ब्रह्मणि प्रतिभाता जगत्कुहार्यं स्थापितनः पृथक्कादीनेत्यर्थः १७ द्वयोः पृथक्तानर्हत्वेनप
कृतत्वाक्तत्वासिद्धाख्यानानात्मत्वं ब्रह्मभावेस्वतः जगदुत्पत्तेस्तदधीनानन्त्यत आह ब्रह्मरूपेवेति इदं जगतस्त्रं।

तत्स्वयं स्वैरमेवाशु संकल्पयति नित्यशः तेनेत्थमिन्द्रजालश्रीर्विततेयं वितन्यते १६ यथाकटकहार्यैः
पृथक्कादीनकांचनात् न हेमकटकात्तद्वज्जगच्छुहार्यतापरे १७ ब्रह्मरूपेवाश्नन्तात्मा यथास्थितमि
दं जगत् जैनगत्कुहकार्येति हेम्नीवकटकात्मता १८ सतीवाप्यसतीमायनघेवलहरीचला मनसैवेदं इन्द्र-
जालश्रीर्जागती प्रवितन्यते १९ अविद्यासंसृतिर्बन्धो माया मोहो महत्तमः कल्पितानीति नामानि यस्याः
सकलवेदिभिः २० ॥ ॥

तान्माप्रविश्रेत्स्वभावं ब्रह्मस्वभावप्रवाल्तिजगत्कुहकार्यमंतवद्यात्मस्वभावेनास्ति कटकात्मतापद्याहेमस्व-
भावेनास्ति न कटकस्वभावेतद्दत् १८ यदिदस्वतो नास्तिकथं सतीव भातितत्राह सतीति तापो मरुमरीचिस्तत्क-
ल्पितनद्यालहरीवज्जागती इन्द्रजालश्रीरसत्यपि सतीव प्रवितन्यत इत्यन्वयः १९ तस्या अस्तत्वमाविषकते
तर नाविद्याम्नताहितस्वमि[illegible]प्रेमर्दनुरूपनामभिरविपादर्शयति अविद्येति विद्यापोद्यनादविद्या ऊर्ध्वंपत्तिर्यक्संस- भर
रणादेतन्नामसंसृतिः आत्मनोऽप्रयोजकत्वाद्बन्धः मिथ्यात्वान्मायाश्रमहेतुत्वान्मोह इत्यतत्वान्महत्तत्वावरक-
त्वात्तमइत्यादीनि नामानि २० ॥ राम राम ॥

श्लो

श्री·
वा·टी·३·
१

यदि निर्विकल्पे स्थितिं कदाचनुयानं व्रजेत्तर्हि अस्त यत्तत्वं नापि ज्ञानं प्राप्तमिति यदि मन्येते तेति परामिप्रायानुवादः
अस्तयतु बुर्ध्यमिति मो दानवृत्ते दादपुरुषार्थता भूचिता ३६ उत्तरमाह प्राप्यतइति अस्मिन्नतोलदत्तेरूपे
सति केनचित् समाधियत्नवतापि किं नाम रूपं न प्राप्यते यतो स्य चित्तता यत्र यत्र विषये आयाति तत्र तत्र तदनु
रूपं जगत्क्रमो दुर्वारइत्यर्थः ३७ किं च यमनत्वादनात्मानमेव पाषाणादि समाधौ भावयेत् तत्तदेते फलका
लेपि रूपतामेति न तु स्वात्मपरि शोधसमाधि वित्याह दृढेति ३८ समाधिवललब्धनिर्विकल्प पाषाणभावेपि न ।

चित्तता·

समाधियत्नवता

यदि वपि समाधाने निर्विकल्पे स्थितिं व्रजेत् तदेतदयमुत्कृष्टमंतत्वमन्येनामलं पदं ३६ प्रा
प्यते सति रूपेस्मिन्नपार्कि नाम केनचित् यत्र यत्र किलायाति रूपतास्य जगत्क्रमः ३७
दृष्टाप्यपदि पाषाणा नूपता भावयत्नलात् किलाहेतत्तदेतेपि भूयोस्मोहेति रूपताम् ३८
न च पाषाणतातत्स्यानिर्विकल्पसमाधयः केषांचित्स्थितिमायांति सर्वे वित्पनुभूयते ।
३९ न च पाषाणतातुल्या रूढिं याताः समाधयः भवेत्सत्यपदं प्रांते चिद्रूपमजमव्ययं ४०
तस्मात्पदोर्दं सर्वं रूपंतत्वमाप्नोति तच्चतत् प्राप्नोति योजपध्यानेर्रूपमित्यत्र कल्पना । =
४१ आलीनवल्लरीरूपं यथापद्माद्दकोटरे आक्रांतकमलिनी वीजं तथा दृष्टिरिदं वपुः ४२

स्थैर्यमस्मादनवेति प्रथममर्थः सर्वैः समाधिनिष्ठैरनुभूयते ३९ मामूदनिरूढानां स्थैर्यं तद्भावापत्तिपर्यंतनि ।
स्थि। रूढसमाधीनां तु स्थैर्यस्यात्तत्त्वादत्तचेति रूढिं याता अप्यचेतना नित्यपाषाणतादितुल्याः समाधयः सर्वसंसार ।
प्रांतभूपलक्षितमव्ययं मोक्षरूपं तु भवति ४० अतः प्रागुक्तमेव सिद्धमित्याह तस्मादिति ४१ सा विषये दृष्टरि ।
रूपं तद्भावे दृष्टांतैः स्थापयति अलीनेत्यादिभिः पद्मान्तकोटरे भाविकमलिनीवल्याः बीजमुपादानभूतं
आलीनं लीनं सूक्ष्मीभूतं पद्मवल्लरीरूपं यथा आस्ते अस्तत्इत्यन्ययोगात्तथा दृष्टिरिदं वपुः सहितां धीरस्त्वेवत्यर्थः ४२

चै·२

१

ऽक्तं उपसंहरति तस्मादिति सत्स्यानेप्रमस्पृष्टे यांतरमात्मानं चेत्यर्थः कांजिकं पर्युषितौदनोदकं सुरा विशेषो वा २८
परमाणुरूदरे यात्मनि ब्रह्मणोऽसमानादेः सर्वभावनात् वर्णमादृश्योऽइति यथा विपुलप्रदेशेन येव नसंकोचेनेत्यर्थः २९
३० स्थूलो जागरे सूक्ष्मः स्वप्ने माया भावमहः सुषुप्तौ न स्वर्गः इति चलाचलः अस्थिरः ३१ ज्ञाननिरूपत्वात्सवि
कल्पकसमाधिना दृश्यमार्जनमाप्यकादहृदमिति अस्पष्टत्व प्रमार्जनायोगात् स्पष्टोत्र समाधिभंगादिति भावः
३२ अतएवाननिर्विकल्पकसमाधिना पितन्मार्जनमित्याहसतीति सतित्वनिर्विकल्पकसमाधौ चित्तसंवेत।

दृश्यमार्जनं५ दृश्ये३

तस्मादस्तिजगद्रूपं तत्स्मरणमिदं मया तर्कं तपोध्यानजपैरिति कांजिकल्पिवत् २८ यदि नामजग
द्रूपमस्ति तत्प्रतिबिंबति परमाणुरूदे यस्मिन् श्चिदादर्शेन येव हि २९ यत्र तत्र स्थितेयदद्दर्पणे प्रति।
बिंबति अग्रस्थूलशुवीनदीवादि चिदादर्शेन येव हि ३० तत्र तत्र पुनदृश्यं स्वजन्म गणजन्मनी भावा।
अस्थिरः४ भावग्रदोस्मर्गः स्थूलसूक्ष्माचलाचलः ३१ सुदृप्रमार्जितं दृश्यं मयाचात्राद्भमास्थितः एतद्देवात्वयं
बीजं समाधौ संस्मृति स्मृतिः ३२ सतित्व स्मिन्कृतोदृश्ये निर्विकल्पसमाधिना समाधौचेतनवर्त्त। वा२
यं चाप्युपपद्यते ३३ सुप्यनेहि समाधानात्सुषुप्तांतऽवाखिलं जगत् दुःखमिदं भाति यथास्थितमखं।
डितं ३४ प्राप्तं भवति हे राम तत्किं नामसमाधिभिः भूयोनर्थनिपाते हि दृश्यमात्मेति किं सुखं ३५ ॥

नत्वं तदा येत् र्यं तचोपपद्यते दृश्ये सति तु निर्विकल्पकसमाधिनैवकृतऽत्यनयः नचात्र यस्तु सुषुप्तिवं तर्यं चापीति
पठितं स्यादे ३३ अस्तु वा समाधि स्त्यापि स्वसारोऽत्वांवऽस्याद्ध्वसुसानऽ इति भातिभासमाने प्रतीचि शायं भवती
जनरेणात्वयः ३४ भूयोप्यनर्थनिपाते संभाविते सति तत्क्षणमात्रसमाधानेन किं सुखं किमित्याक्षेपे सुखं ना।
स्तीत्यर्थः ३५ ॥ श्रीरामायनमोनमः वासुदेवायनमः रामाचंद्रायनमोनमः ॥ राम ॥

सतस्त्रोऽङ्कुरोपि दुर्लक्ष्यस्तत्रापि दृष्टान्तमाह यथेति ४४ यदुक्तं परमाणुदरे पीतितत्रापि तमाह यथेति यथा तव हृदि
स्थितमनोराज्यधीः स्वानुभूत्यैव दृष्टा स्वमःसंकल्पस्त्र इति विपरिणामः ४५ एवं उक्त दृष्टान्तवत् एवं दृष्टारमपि
दृश्यएलत्वएण नृपिकानि हंति स्त्री वेषणमोह यित्वा पुरुषानि त्रैपःपि शाचो नृपिकाद् मुच्यंते ४६ यदि सर्वे
दृश्यं दृष्टा तिर्यक्षु नेवमसर्वैः कृतो नाम्भूयते तत्राह यथेति देशकालकर्मपरिपाकाश्रयितद्वाविर्भावसहकारि
विरहादिति भावः ४७ अन्तर्कार्य वैचित्र्य शक्ति स्थमस्कृतिः मायया बीजादि द्रव्यस्योदरेकोटरे हृदि सा भागो।
एवमुक्तितयाचिन्मात्रस्वभाव स्थविया षष्टीरेणोपाल द्रव्य स्या णुदरेंतस्थिट चिसंवलनस्वभावभूताजग

यथा रसः पदार्थेषु यथा तैलं तिलादिषु कुसुमेषु यथामोदस्तथाहृष्ठि दृश्य धीः ४२ यत्र तत्र
स्थितस्यापि कर्पूरादेः सुगंधिता यथोदेति तथाहृ यं चिद्व्योन्हृदरे जगत् ४४ यथा चात्र तव स्व
मःसंकल्पस्थित राज्य धीः स्वानुभूत्यैव दृष्टा तत्तथा हृद्यखिलं दृश्यम् ४५ तस्माच्चित्त विकल्प
स्थपिशाचो बालकं यथा विनिहंत्येव मयेनं दृष्टारं दृश्यरूपिका ४६ यथांकुरोंतर्बीजस्थस्सं
स्थितो देशकालतः कुरोति भास्वरं देहं तथेयं हृदि दृश्यधीः ४७ द्रव्यस्यहृद्येव च मनःस्कृतिर्यथा।
सदोदिता सत्तमितो स्फुरंतोदरे द्रव्यस्य चिन्मात्रशरीरिणस्तथा स्वभावभूता स्फुटदरे जगत्स्थितिः
४८ इति श्रीमहारामायणे मोक्षोपायेषूत्पत्तिप्रकरणे बंधहेतुवर्णनं नाम प्रथमः सर्गः १ श्री वसिष्ट
उवाच इदमाकाशजाख्यानं श्रवणभूषणं उत्पत्तिप्रकरणे नवाद्यं तुं ब्रुवते १ ॥

स्थितिस्थतीतानागतजगत्स्तनाप्यस्तीत्युक्तार्थनिगमनं ४८ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे प्रथमः सर्गः
१ अत्रैव भौतिकदेहात्मा मत्स्य भवेनतत्त्वविद् आकाशजो हि जडवच्चिन्मात्रात्मेति कीर्त्यते कामकर्मवासना सं।
ताविशेषपदित आत्मैव जगद्बीजं चविशुद्धात् हीजशक्त्याद्देहनमत्सु व ष्टो भवतीति प्राग्ग्रुक्तार्थविशेषं दर्शयितुं।
जगदुपदृष्टिनत्वबोधनेन वक्ष्यमाणयोर्योपाद्यात् संगतामाख्यायिकां वर्णयिष्यन् श्री वसिष्ठ उवाच इदमिति आका।
शादथ्युत्ता विद्या नेत्रापादेनाकाशसदृशाद विद्याहन नादीयस्का शाहाब्रह्मणोजातः आकाशजो लिंग सम

[illegible] २ ॥

श्री·
वा·टी·
८

तयपाकृतायविजितायायदेयाः संयंतीत्यादि श्रुत्यादि एवगर्भपदआयकसेवर्गविद्यादिधर्मे प्रजाकृतधर्माणामंत
र्भावबलानामकमधार्मिकः ध्यानमात्मचिंतनं तद्वेकनिष्ठः २ चिरंजीवजितसत्त्वबयोनभवतियुदान्तदेयमर्थः ३ ४ तत्र
इंसरुमध्ये प्रसिद्धं सत्यलोके महोर्भस्वेशात् उपयुक्ताः उद्योगयुक्ताः ५ ममर्त्याः सूक्ष्मापि विघातकप्रतिरोधा याप्र
र्वमेवमाकारतयासंकल्पितोऽग्निः एवंमन्त्र ६ अग्निज्वालानाम महतीमालां बलयं विद्यार्थ ७ अवष्टब्धं सुष्टु ८

अस्तिशाकशाजोनामद्विजः परमधार्मिकः ध्यानैकनिष्ठः सततंप्रजानां च हितेरतः १ स चिरंजीवतिय
दातदाऽस्त्यरचिंतयत् सर्वाण्येव कर्माण्यहं भूतान्यप्रिकिल्बिषं २ एवमाकाशाजंविप्रंनक स्मादद्वत्त
पापदं अन्नमेकुटिलाशाकिनः एकरूपाम्बुदोपले ४ इतिसंचिंतयंतं तं तमगच्छत्तमसुरं तदा सजेत्सु
धमत्रपक्वान्नस्वकर्माणिकेवल ५ ततःलात्यदूनं यावत्स्वयः प्रतिघातित्वं तावदेतंदहत्यग्निःक
ल्पांतज्वलनोपमः ६ अग्निज्वालामहामालाविद्यार्थीतर्गतोऽस्मो द्विजदत्तस्ससमासादितंदहत्येवेच्छ
याचलतः ७ नचायाकत्सुरोदग्धमपिदहत्यतेर्द्विजं बलवानप्यवष्टब्धं क्षंकल्पयुग्रहधंययया ८ अ
याग्त्यपमंमत्सुरहृष्टकृत्स्यायद्विदं किमित्यहंनपाक्रामितोकुमाकाशाजेविभो ९ यमउवाच
स्त्यौनकिंचिच्छत्रसेकोमारयितुंबलात् मारणीयस्यकर्माणितकृत्र्यणीतिनेतरत् १० तस्मादेतस्य
विप्रस्यमारणीयस्यपत्नतः कर्माण्यन्विष्यतेषांतमाहाय्येनेनमत्स्यसि ११ ततः समत्सुर्वधामतकर्मा
न्वेषणादृतः मंडलानिदिगंतांश्चसर्वांस्सरितोदिशः १२ ॥

९ एकः अस्महायः तत्कार्यक्षीणमारणाकर्तृणि इति एतस्मान्नेतरत् तदपकौकारणमितिशेषः १० अन्विष्यगवेषणं
कुरु उद्यु गतोऽस्यन्तलोऽदिः साहाय्येनआनुकूल्येन ११ कस्मिन्देशेऽयं प्राग्किंकर्मकृतवानितिसप्रणिधानं
पर्यालोचनमेवचिरप्रयत्ननिष्पाद्यत्वाद्धर्मात्यंचाते नदेशसंचरणं कर्मलिंगमसमवायानामदृष्टानांवदिरन्वेष

ण्यानि महानगरेषु कंदेषु शालानगराणि १३ १४ लब्धवानुपलब्धवान् अयं संकल्पयितृत्वनाः पुरुषः १५ अनुजी
विनां सत्यानां १६ १७ प्रारब्धाधिकारफलानां फलारंभे नैव विनाशात्मचित्तानां ज्ञानेन वा यथा शाखामिनो बीजाभावात्
संभवेन्मुक्तिः १८ सहकारिण्यभिमानरागादीनि सत्त्वो मो रथो वा सहकारिणि कर्माण्यप्यतनानीशिषः १९ संबंध

ति

वनजंगलजालानि शैलानगरनदीनि च द्वीपांतराण्यरण्यानि नगराणि पुराणि च १३ ग्रामाण्यवि-
लासस्थानानि चैत्यानि हर्म्याणि च एवं भूमंडले भूताः नानाकुलानि कल्पितानि चित्त १४ तान्याकाशजकर्माणि
लब्धवान् स्पृहयन्तः बंध्यापुत्रमिव ज्ञाताः संकल्पाद्भिन्नया पर, १५ समस्तच्छेदपापात्मयमं सर्वा
र्थकोविदं परायणं हि प्रभवः संदेहे सानुजीविनां १६ मृत्युरुवाच आकाशजस्य कर्माणि कस्यचिन्ना
निबद्धमस्मो धर्मराजोऽपश्यं चिंतयन् चिरं प्रोक्तवानिदं १७ आकाशजस्य कर्माणि सन्तो संति न कानि-
चित् एष आकाशजो विप्रो जातः स्वादेव केवलात् १८ आकाशादेव यो जातः सत्यो मे वा मलं भवेत्
सहकारीणि नो संति न कर्माण्यस्य कानिचित् १९ संबंधः प्राक्तनेनास्य न मनागपि कर्मणा अस्तिवंध्या-
सुतस्येव तथा जाताकृतेरिव २० कारणानामभावेन तस्मादाकाशमेव सः नैतस्य पूर्वकर्माणि न भवंती
व महाद्रुमः २१ नैतदस्य वपुश्चित्तमभावात्पूर्वकर्मणां अयं तावदनेनायं न किंचित्कर्मसंचितं २२

णि तथा च सूत्रं तदधिगम उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ विति अजाताकृतेरनुत्पन्नकायस्येव २० कारणानां
अविद्यादीनां निर्विकारस्य विकारहेतूनां वा तस्माद्विकारायोगात् २१ मातृप्राशरीरमनसां दाम्भस्या तत्राद्यन्तेन दिति
पूर्वदेहसंबंधाभावाद् यो हि चित्तसंबंधस्तदभावादेवायतनं शरीरमपि अयमदनाहं मत्तो कर्म न संचितं २२ ॥

श्री- वा- टी- उ- प्र- ९

एवं च सत्यपि परब्रह्मस्वभाव एवास्थितो न तु स्वस्वभाव इत्याह एवमिति २३ तद्भावेनुमाकृत कर्मादिप्रसक्तिरेव नास्ती-
त्याह प्राक्तनानीति २४ ननु तर्हि कथमयमस्माभिः प्राणादेहादिक्रियावान् दृश्यते तत्राह प्राणेति तद्दृस्माभिः स्वा-
विषया भ्रान्त्या दृश्यते न तु स्वात्मना तस्य तत्र कर्मधीरित्यर्थः २५ कथं तर्हि तस्य देहादिधीस्तामाह संस्थितेति चित्स्तंभे चि-
द्रूपेव शालभंजिका प्रतिमा आत्मीयं भित्तिविहितलक्षणमाकारं भावयंतीवास्थिता न तथा च भावनामात्ररूपं तन्न वास्तव-
मित्यस्यार्थो वितर्क्यः २६ कश्चित्तस्य देहेत्र प्रथमनर्त्कीणामथ पालभंजिके संस्थिता शालभंजिके त्यर्धं मात्र्येकं पठ्यते २७

एवमाकाशकोशात्मा विशदाकाशरूपिणि स्वकारणोस्थितो नित्यः कारणानि न कानिचित् २३ प्राक्त-
नानि न संत्यस्य कर्माण्यथ करोति नो किंचिदप्येवमेषोन्त्यज्ञानाकाशमात्रकः २४ प्राणस्पंदोस्य यत्-
कर्म लक्ष्यते चास्मदादिभिः दृश्यते स्वाभिरेवं तन्न तस्यात्यत्र कर्मधीः २५ संस्थिता भावयंतीव चिद्रूपे
वपुरास्पदा भित्तिमाकारमात्मीयं चित्स्तंभे शालभंजिका २६ तथैव परमात्माऽसौ स्वात्मभूतस्थितो-
हिजः यथा दृश्यं वपुरस्य न्यस्तं च यथा वायौ १२ स्पंदवं च यथा वायोस्तथैव परमे पदे कर्माण्यथ तनोत्य-
स्य संचितानि न संति हि २८ न प्राक्तनान्यपेषते नेह नसंसारवर्त्मगतः सहकारिकारणानामभावे यः प्रजायते
२९ नासौ स्वकारणाद्भिन्नो भवतीत्यनुभूयते कारणानामभावेन तस्मादेष स्वयंभवः ३० कर्ता न पूर्वं ना-
प्यथ कर्म चास्य क्रियते न वेद यदेषकल्पनां ब्रूयान्मतिनाम्नीकविष्यति ३१ ॥ रामाय नमो नमः राम ॥

सर्ग

२८ उपपादितप्रकारेण कर्मासंभवादनुवाद स्वफलकीर्तनं न संसारवर्त्मगत इति प्रसिद्धं रजतेकारणाजन्यमुक्तिरजता-
स्येव तद्धीयदेहादेर्मिथ्यात्वनिर्णायेन तस्य मुक्तकर्तृत्वादिबाधात् संस्थाक्रमणप्रसक्तिरित्याह कारीत्यादिना वदेत्येतेन २९
३० ननु जीवान्तराणामप्येतद्दृष्टितास्तथाभ्यसौ देहेतेवाम्नस्तुनाग्रहं तेतेत्याह यदेष इति यस्य जीवस्य दृष्ट्यादिमान् देह एवाहमि-
ति निश्चयोस्ति स मूढः पार्थिवदेह एव भवति तस्य एवं ब्रह्मा यदा स्वसंकल्पब्रह्मा मतिनाम्नीकल्पनां करिष्यति तदास

दृति:

...प्रकरणे सर्गः ३८ ॥

२

३२ एष्वादिमयदेहकलनायाः अभावात् न रूपवानाकारवान् ३३ निर्विकारस्य मृत्यु सविकारमजस्य जन्मवतां एष्वा
दीनामसत्वं चोक्तमसंभावयन् मृत्युरुवाच भगवन्निति ३४ परस्याकाशाबोक्तेः एष्वादीनामसत्वोक्तिश्च न शून्यवाभि
प्रायेण किंतु कार्यस्य कारणे एषयत्कलना शून्यताभिप्रायेण एवमजस्य जन्मोक्तिर्विवर्ताभिप्रायेण न परिणामाभिप्रायेणे
त्याशयं सूचयन् यमउवाच न कदाचनेति यतोयं द्विजः परमार्थतः केवलविज्ञानमात्रं ततो देहोत्पत्तेः पूर्वमपि सदा स्थितो न
विकृतश्च सर्पः ३५ आद्यंतयोस्तन्मात्रपरिशेषात् देवासभाविकं तत्स्वरूपस्थित्याशयेनाह महाप्रलयेति सार्धेन ३६

एष्वादिमानयमहमिति यस्य न निश्चयः स पार्थिवो भवत्यस्य गृहीतं तच्च पश्यते ३२ एष्वादिक
लनाभावादेष विप्रो न रूपवान् न दृष्ट एवाग्रगतं गृहीतुं नैव शक्यते ३३ मृत्युरुवाच भगवन्नायते
सत्यात् कथं नामवदेति मे एष्वादयः कथं संति न संतीति वदस्व कथं ३४ यम उवाच न कदाचन जातो
यो न च नास्ति कदाचन द्विजः केवलविज्ञानमात्रं तत्तथा स्थितः ३५ महाप्रलयसंपत्तौ न किं-
चिदवशिष्यते ब्रह्मास्ते शांतमजरमनंतात्मैव केवलं ३६ स्वयं नित्योदितं सूक्ष्मं निरुपाधिपदं स्थितं
तदा तदनुयेनासनिकटे द्विनिमेमहः ॥

केव२

तदा प्रलये स्थितमित्यन्वयः यदुक्तं रुपपते स्माभिरेवं तदिति तदुपपादयति तदविद्यादिना तदनु सर्गारंभकाले
येन वासनावशादस्मृतजीवाविद्यादेहेन नाम सूक्ष्मं चिन्मात्रस्वभाववतान् निकटे पुरो विषयभावेन ग्रहितिमंपर्वत
वदनिवार्यं विराड्रूपं चतुर्मुखं वा देहोहमित्यभिलाषाहं महः स्थूलरूपं चेततीति ईषत्कुरतित्यातेनैव माहस्या वि-
याद्दैत नाकाकतालीयवद्धकस्मात्स्वप्नवद्भ्रांतं मिथ्याभूतं तमाकारं च पश्यति अस्मदादि द्विजन्देऽपि ३७ ॥ राम

दूर२

तथा च परदृष्ट्यास्वदेहादिनानास्यनिर्विकल्पतादित्वमितिविधान्यक्रमस्याह तस्मिन्नित्यादि ३८ ४-
४१ वेदनावद्भिर्मुखचित्प्रभृतिस्तन्मात्रसंशांतावीदृशः आतिवाहिकरूपोपि वेदनाशांतिस्तद्धिकपेतत्राह तस्मादि
ति अपिष्ठानतत्वपरिचयेन विषयवायेतस्मतिघनयोवेदनाख्यापियपाचिदाकाशात्मपेवतद्भावाद्भवति हेतुरुत्पर्षः
४२ यत्रचित्स्वभावानांवेदनानामपप्रमहूतंतत्रदृश्यादिसंहननसंभावनेतितवनाक्रमणोमत्वा [illegible]प्रायेना

संविन्मात्रस्वभावत्वादेहोहमिति चेतति काकतालीयवत्क्रांतमाकारं तेन पश्यति ३८ सप्रपञ्चात्मण
लस्मिन्सर्गादावेवरोदसे निर्विकल्पचिदाकाशरूपमात्मायसंस्थितः ३९ नासौ देहो न कर्माणि न
कर्तृत्वं न वासना एष शुद्धचिदाकाशो विज्ञानघन आततः ४० आतनं वासनाजालं किंचिदस्य न वि-
द्यते केवलं व्योमरूपस्य भारूपस्येव तेजसः ४१ वेदनामात्रसंशांतावीदृशोपि न दृश्यते तस्माद्यथावि
दाकाशात्तथा तत्सृष्टिपद्धतयः ४२ कुतः किलात्र दृश्यादेः कीदृशः संभवः कथं एतदाक्रमणोमत्सोत
स्मात्मापत्रवात्मव ४३ गृहीतं युज्यते व्योम न कदाचन केनचित् अतएतद्धि स्मितो मत्पुत्रं गाम तिज
मंदिरं ४४ रामउवाच ब्रह्मैव कथितो देव त्वया मे प्रपितामहः स्वयंभूरज एकात्मा विज्ञानात्मेति मे
मतिः ४५ श्रीवसिष्ठउवाच एवमेतन्मया राम ब्रह्मैव कथितस्तव विवादमकरोत्पूर्वमेनेन तत्क-
तेयुग ४६ मन्वंतरे सर्वभक्तो यदा प्रष्टुं द्रह्मजाः वल्लादेपुनिजाकांतावांर्ममकरोत्स्वयं ४७ ॥

हृत्कृतइति ४४ आकाशात्मदिंइति नामांतरप्रतिपादितो ब्रह्मैव मया आख्यायिकानास्य पोजगत्सिष्यान्तमपिपरिज्ञातं
मितिसूचनेनाउहं प्रहर्षयन् श्रीरामउवाच ब्रह्मेति विज्ञानात्माजीवसमष्टिरूपः ४५ विवादे संवादं ४६ मनोःअंतरेसपि

कथमथाकोपिमस्मोः पुनरुद्योगऽस्तिवेद्यस्तितवेत्याहयदेवेति ४८ आख्यायिका स्वालोक्ता यथैकं दनोपिवदंतत्तुरी
णदेमनोमात्रतमाहब्रह्मेति ४९ ५० आकाशोयथाम्बरवाद्यविंदनीलमहाकटाहाकारः दृष्ट्यादिरहितोभा
तितथैवायं ५१ ५२ स्वयंचितात्विन्मात्रस्वभावत्वेनास्ति ५३ संकल्पमात्रमेवमनोरूपंनदृष्ट्यादिघटितंसएव
ब्रह्मायमजइत्यर्थः ५३ निराकारस्यसंकल्पस्यकथंपुरुषाकारतानत्राहयथेति चित्रकृतोहृदिलेख्यप्रतिमा

तदेवयथर्मराजेनयमेनाप्यनुशासितः यदेवक्षिपतेनित्यंरतिस्तत्रैवजायते ४८ ब्रह्माकिलपराकाशा =
वपुःसत्त्वमतैकवपु मनोमात्रैवसंकल्पः दृष्ट्यादिरहिताकृतिः ४९ यस्मिन्मिर्षमिवमकारःकिलाकारा
नुभूतिमान् सचिद्व्योमैवनोक्तस्यकारणांतंनकार्यता ५० आकाशास्फुरदाकारःसंकल्पपुरुषोयथा
दृष्ट्यादिरहितोभातिस्वयंभूर्भासतेतथा ५१ नहदृश्यमस्तिनद्रष्टापरमात्मनिकेवले स्वयंचिन्नातथा
प्येषस्वयंभूरितिभासते ५२ संकल्पमात्रमेवैतन्मनोब्रह्मेतिकथ्यते संकल्पाकाशपुरुषोनास्यदृष्ट्या
दिविद्यते ५३ यथाचित्रकृदंतस्थानिर्देहाभातिपुत्रिका तथैवभासतेब्रह्माचिदाकाशात्त्वहंजने
५४ चिद्व्योमकेवलमनंतमनादिमध्यंब्रह्मेविभातिनिजचित्तवशात्स्वयंभूः आकारवानिवपुमानिववस्तु
तस्तुवंध्यातनूजरवतस्यतनास्तिदेहः ५५ निर्मलेव्योम्निसंकल्पोमनःसंकल्परूपत्वा
मयोःपुरं स्रष्टृदृष्ट्यादियथाभातिस्वयंभूर्भासतेतथा ५६ मायतोऽसत्तिप्रकरणेऽस्यसृष्टिकर्तृवं

इतिवासिष्ठमहा

कारमंतः संकल्पेनविधायतत्थैवबहिर्लिखंतः अंतस्थापुत्रिकाचित्रप्रतिमायथानिर्देहापितदाकाराभातितथैवचिदा
काशस्याहंकृतंयदूजनंप्रतिबिंबग्राहकंमनः ततब्रह्माप्रजापतिशरीराकारंभाति ५४ तत्रमनस्तत्तदाकारकल्पना
परिणामोनवास्तवः किंतुशुद्धंब्रह्मैवानानातथाविवर्तइत्याहचिद्व्योमेति ब्रह्मास्वयंभूस्त्वाकारवानिवेत्यन्वयः ५५
इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेऽत्पत्तिप्रकरणेद्वितीयःसर्गः २ ॥ ॥ रामचंद्रायनमोनमः ॥ ॥

मनोरूपो यतो ब्रह्मा तत्संकल्पमयं जगत् । मनोराज्यवदेवेदमसदित्युक्तिर्गीते मनोमात्रं च संकल्पः पृथ्व्यादिरहिताकृति
रिति प्रागुक्तरीत्या हब्रह्मणो मनोरूपताभ्युपगमे मनसो वा सताजालरूपत्वमुक्तं नं वा सताजालं किंचिदस्य न विघतड
त्युक्तिरयुक्तेति मन्यमानः श्रीरामउवाच एवमेवेति द्वाभ्यां मनः शुद्धं पृथ्व्यादिरहितं एवमेव प्रसिद्धं तद्वत्तद्दीयते ।
दिति प्रयोगात्तदाकाशत्वं तमत्र यदीयमध्याहार्यं । अत्रास्मिन्ब्रह्मणः पार्थिवे प्राक्तनी पूर्वशरीरत्यागकालोद्भूता स्मृ
तिः तव मम अन्येषां वा पुरुषाणां भूतानां पश्वादीनां च पार्थिवे प्राक्तनी स्मृतिर्यथा कारणं तथा कस्मान्न कारणं यथं वा ।
पि स्मरन्नात्मानमित्यादि स्मरतेः यदि प्राक्तनी स्मृतिरस्ति तर्हि तद्वत्तुं वा यावत्संस्कारदेहादिकमपि प्राक्तनं तद्वारमिति भावः
२ सर्वं पूर्वदेहादिसिद्धो न तदनुभूतगोचरा स्मृतेः कारणं स्यात्तदेवासिद्धमिति श्रीवसिष्ठउवाच पूर्वमिति द्वाभ्यां ननु त
र्हि तल्लोकजिदेवेत्यादि श्रुतिभिस्तत्क्रतुन्यायेन च देहेन स्वप्रभवं दस्य कर्मोपासनस्य [illegible] फलत्वमभ्युपेत्य कथं प्रागुदेहवास

श्रीरामउवाच एवमेव मनः शुद्धं पृथ्व्यादिरहितं त्वया । मनो ब्रह्मेति कथितं समं पृथ्व्यादिवर्जितं ॥ १ ॥
तदत्र प्राक्तनी ब्रह्मस्मृतिः कस्मान्न कारणं । यथा ममतवान्येषां भूतानां चेति मे वद ॥ २ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच
पूर्वदेहो हि यस्यास्ति पूर्वकर्मसमन्वितः । तस्य स्मृतिः संभवति कारणं संसृतिस्थितेः ॥ ३ ॥ रामाय नमः

नायमस्तोक्तिः कथं वा मनोमयस्य तद्देहस्य पृथ्व्यादिमयत्वोक्तिर्मनसो न्नमयं हि सौम्य मन इत्यन्नविकारत्वपरश्रुतिविरोधाद
पंचीकृतभूतकार्यत्वसिद्धांतविरोधाच्चेति चेत्सत्यमत्र ह्येव । यस्मदन्यत्रालिकस्मात्त्रिविभमीति सद्सिद्धं च तत्पृष्ठमिति
श्रुतिस्मृतिसिद्धतद्दीयतत्वदृष्टात्त्रैकालिकप्रपंचस्यापि नाशी ह्यतिभविष्यतीति त्रैकालिक [illegible] बाधात्तत्पूर्वदेहवासना
नादिस्ववासित पोक्तिः बाधितानुवृत्तौ तु मनस्तिदेहे च तद्यपदेशात्त्ववसिवन पृथ्व्यादिमयत्वयथा पूर्वमस्तीति न का
श्चिद्विरोधः यत्र बाधितात्तमनः संकल्पनगरादेरपि न सत्यत्वं भौतिकत्वं वा तत्र किं वाच्यं तत्त्वज्ञानबाधितानुवृत्त वैदिक्य
मनः संकल्पजस्य विश्वस्य तथात्वमित्यभिप्रेत्य वत्समाणजगन्मिथ्यात्वोपपादिकवातनहिप्रेमेवावष्टभ्य पूर्वदेहवासनाय
पलापेनान्तरदृष्टानवाप्तु प्राप्तिफलश्रुतिपुरस्कारेणेति ॥ ३ ॥ रामाय नमः वासुदेवाय नमः ॥ ॥

४ स्वचित्तदेहदृष्टचित्तं तदेककारणमितितस्य स्वतस्थितताभावोक्तिः ५ आतिवहनमर्चिर्धूमादिमार्गेणलोकांतरप्राप
णं तत्र समर्थः सूक्ष्मदादिलिंगदेहद्वयातिवाहिकः स्वस्थाऽतियावत् आधिभौतिकः स्थूलभूतजः ६ ७ कारणात्मनां च
दृष्टादिव्यावहारिकप्रमाणवेद्यपंचीकृतभूतरूपकारणात्मनां कारणत्वेभावात् अविद्याऽपंचीकृतभूतानामनन्यपरस्फु
तिचत्व एवयवेद्यत्वेनसात्विवेद्यत्वेन च प्रातिभासिकत्वेन व्यावहारिकसत्यताभावात् प्रागुक्तरीत्या वाकारणाभावादित्यर्थः ८

ब्रह्मणः प्राक्तनं कर्म यदा किंचिन्न विद्यते प्राक्तनी संस्मृतिस्तस्य तदोदेति कुतः कथं ४ तस्मात्कारणं भातिवास्व-
चितैककारणं स्वकारणादनन्यात्मा स्वयंभूः स्वयमात्मवान् ५ आतिवाहिकएवासौ देहोऽस्यस्वयंभुवः नत्वा
धिभौतिकोऽस्य देहो जन्म नोपपद्यते ६ श्रीराम उवाच आतिवाहिकएकोऽस्ति देहो न्यस्त्वाधिभौतिकः सर्वासां
भूतजातीनां ब्रह्मणो नैक एव किं ७ श्रीवसिष्ठ उवाच सर्वेषामेव देहो हि भूतानां कारणात्मनो अजस्या-
कारणाभावादेकएवातिवाहिकः ८ सर्वासां भूतजातीनामेकोऽजः कारणं परं अजस्य कारणं नास्ति तेना
सविकदेहवान् ९ नास्त्येव भौतिको देहः प्रथमस्य प्रजापतेः आकाशात्मा स भातीत्थमातिवाहिकदेहवान् १० चि
न्मात्रशरीरोऽसौ न पृथ्व्यादिकमात्मकः आद्यः प्रजापतिर्ब्रह्मा व्योमवपुस्तनुते प्रजाः ११ ताश्च चिद्व्योमरूपिण्यो वि-
नान्यैः कारणान्तरैः यथात्मजन्मदेवेति सर्वैरेवानुभूयते १२ ॥ रामायनमो नमः वासुदेवाय नमः

प्रकारान्तरेणाप्याह सर्वासामिति ९ आकाशात्मा चिदाकाशमात्ररूपः आरोपितस्याधिष्ठानातिरिक्तस्वरूपाभावात् १०
अन्ये च तत्संकल्पकल्पितजगतोऽधिष्ठानचिन्मात्रात्मतापन्नतेति विवृत्तपादचितेति ११ अन्यैस्तत्संकल्पव्यतिरिक्तैः
कारणान्तरैः कारणभेदैः यतो यस्मादुपादानाज्जातमिति शेषः अनुभूयते कनककुंडलादौ तथा च जगतो ब्रह्ममात्र-
तासिद्धेति भावः १२ ॥ ॥

श्री

वा॰टी॰
उ॰प्र॰
१२

तेनजीवस्यापि तन्मात्रतास्ति देयादर्शनिर्वाणमात्रमिति यतः सचितो याथिस्थितः आत्मा चित्तमात्रभूतोपि परमार्थतः सचिदाका
शएवास्ते न भौतिकपुरुषादिभावमायातीत्यर्थः १३ स्वतामहंभावस्तस्योदयः १४ एतदुपादानस्थूलस्यैतन्मात्रता
दनमैतत्स्वरूपिणी १५ अथतस्यमनोविकारस्यजगतो यत्तैव फलितत्वाद्प्रतिभानेति प्रतिभानं प्रतिभासस्तन्मात्रस्थि
त्याकृतेः प्रातिभासिकाकारहत्यर्थः अथवा परमार्थचिन्मात्राकारास्थिन्मात्ररूप एवापिसर्गपर्यवसीदमानाः चिदाकारे
णभातीत्यर्थः १६ स्वमे यान्यः स्वप्न तत्वस्त्रीकृततामिति स्वस्त्रकल्पनांतर्गतस्थूलकल्पनादृष्टांतमेवोपपत्त्यर्थमप्यस

निर्वाणमात्रं पुरुषः एवोपस्यचच चित्तमात्रं तद्देवास्ते नायातिवस्तुयादितं १३ सर्वेषांभूतजातानांसंसारव्यवहा
रिणां प्रथमोसौप्रतिसंदस्थिततदेहः स्वतोदयः १४ अस्मात्पूर्वात्प्रतिसंदानमैतत्स्वरूपिणी इयंप्रविसरतास्
थितिः स्पंदस्थितिरिवानिलात् १५ प्रतिभानाकृतेरस्मात्प्रतिभासमात्ररूपएव विभात्येवमयं सर्गः सत्यानुभववास्ति
तः १६ दृष्टांतोत्रभवेत्स्वप्नः स्त्रीसुरतं यथा असद्व्यर्थसंपत्या सत्यानुभवभासुरं १७ अदृष्ट्यादिमयीति।
व्योमाकृतिरदेहकः सदेदृश्वभूजेषाः स्वात्मभूः पुरुषाकृति १८ संविस्संकल्परूपत्वान्नोदेतिसमुदेतिच स्वाय
त्तत्वात्स्वभावस्य नोदेतिचनशाम्यति १९ नसासंकल्पपुरुषः दृष्ट्यादिर्यदिताकृतिः केवलंचित्तमात्रात्माका
रणंत्रिजगत्स्थिते २० संकल्पएषकचति यथानाम स्वयंभुवः व्योमात्मैवतथाभातिभवत्संकल्पशैलवत् २१

यथाव्यवहारप्रयोजननिष्पत्या १७ तथाचप्राग्रुक्तंनासंभावितमित्याह अदृष्ट्यादीति १८ नोदेतिपरमार्थतः समुदेतिभ्रां
त्या तत्राद्यमुपपादयति स्वायत्तत्वादिति जगद्भाववद्विषाद्यधीनत्वाभावादितिभावः स्वभावस्य स्वस्वरूपस्य स्थितेः १९
२० यथायादृशप्राणिकर्मानुरोधेनयेनप्रकारेणकचतिविकसतितथातेनप्रकारेण २१ ॥ रामसीतायनमः
रामचंद्रायनमोनमः श्रीकृष्णायनमोनमः वासुदेवायनमोनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तर्हि कथं सर्वेषां संकल्पैकलविलक्षणाधिभौतिकतार्थक्रिया सामर्थ्याद्यनुभवस्तत्राह आतिवाहिकमिति स्वरूपविस्मरणान्मा
तिवाहिकभावविस्मरणाच्च २२ तर्हि विरिंचेरप्यस्मदादिवदातिवाहिकभावविस्मृतिः किं न स्यात्तत्राह इदमिति इदं वैरिंचं रूपं म
हाचितेः मायाशबलब्रह्मणः प्रथमतः सर्वस्थूलप्रपंचापेक्षया कारणीभूतसूक्ष्मभूतात्मकतेति यावत् तत्तु योगेन संक
ल्पेन समस्तसंकल्पानां पैवक्षप्रबुद्धं प्रत्यक्तमाविर्भूतं अतः तमोनाक्रान्तत्वेन विरिंचेः स्वहृदं सं विना नातिवाहिकविस्मृतिरुदेती

आतिवाहिकमेवातो विस्मृत्या दृढरूपया आधिभौतिकबोधेन मुधा भाति पिशाचवत् २२ इदं प्रथमतो योग
मप्रबुद्धं महाचितेः नोदेति स्वहृदं सं विना ह्यातिवाहिकविस्मृतिः २३ आधिभौतिकतातेन नास्योदेति पिशाचि
का असत्यामृगतृष्णेव मिथ्याज्ञानमयमुधा २४ मनोमात्रं यदा ब्रह्मा न पृथ्व्यादिमयात्मकः मनोमात्रमतो
विश्वं यद्यज्जातं तदेव हि २५ अजस्य सहकारीणि कारणानि न संति यत् तन्नस्यापि न संत्येव तानि तस्मात्तु कानि
चित् २६ कारणाकार्यवैचित्र्यं तेन नास्त्येव किंचन यादृशं कारणं शुद्धं कार्यं तादृगिति स्थितं २७ कार्यका
रणता यत्र न किंचिदुपपद्यते यादृगेव परं ब्रह्म तादृगेव जगत्त्रयं २८ मनस्तामिव यातेन ब्रह्मणा तन्यते जगत् अन
न्यदात्मनः शुद्धाद्द्रवत्वमिव वारिणः २९ मनसा तन्यते सर्वमसदेवेदमाततं यथा संकल्पनगरं यथा गंधर्वपत्त

त्यर्थः २३ २४ यदा यस्मिन्कल्पे यत् श्रुतिवाक्यं यस्माज्जातं यन्नन्तिये २५ इत्यंचान्तेन सोम्यांशुगेनापो मलमविच्छेति
श्रुतिदर्शितन्यायेन जगतो मनोमात्रत्वे सन सस्य ब्रह्ममात्रतेति ब्रह्माद्वैतं फलितमित्याह
अजस्येत्यादि त्रिभिः २६ २७ इत्थं च भेदकाभावात्कारणाभा
वायोगाज्जगद्ब्रह्मैव संपन्नमित्याह कार्येति २८
२९ ३० ॥ श्री रामः ॥

15

श्री: वा॰ टी॰ उ॰ प्र॰ १३

दृश्यं च तद्दृश्यमानं जगत्पदं वा येदेहादीनाधिभौतिकता मत्वा यत्संभवत्याह आधिभौतिकतेति २८ कैश्चित्कल्पितेनाप्युक्तम /
यं दृष्ट्वा यतिवादिकेति आतिवाहिकः आतिभासिकः सोऽपि नाम्ना त्वं तत्राधिभौतिकत्ववाचः कुतः हेतोः कथं केन प्रकारेण /
२२ मद्व्यंसेति मात्कनो यामना वस्या प्रतेति २३ विविधं चित्रं सर्वं स्वं दृष्टं हेति यस्मात्तर्हि विविधं चित्रं विविधं च संकल्पनात्मकं
नवाद्योपकरणाधीनं स्फारनां विपुलतां इदं विश्वं २४ अत्र मनसि तेन देहनामनत्ताकल्पितं अध्यस्तमात्मनीति
घोषः २५ मनोहृदिमनोन्तः दृश्यतालक्षणायाह स्ववर्गः ननु कथं विरुद्धमिदं नचातेऽपृथ्व्यादि दिवि यतेनात्र मनो हृयन्ति

वि२

आधिभौतिकतानीति बज्जाभिव सुजंगता ब्रह्मादयः प्रबुद्धा ह्यकथंति दृष्टं तितनते २८ आतिवाहिकपवात्तिनम /
बुद्धमतेः किल आधिभौतिकदेहस्यावाचोवान्न कुतः कथं २२ मनोनाम्नो मनन्वस्य विविधं चाकारथा दिशः मनो
मात्रं जगदिति समनरूपमिव स्थितं २३ मनएव विविधं चित्रं हि संकल्पनात्मकं स्ववपुः स्फारमानो वा मनसेदं वितनु
ते २४ विविधं चो मनसो नूपं विविधं चास्य मनोवपुः पृथ्व्यादि दिवि यतेनात्र तेन पृथ्व्यादिकल्पितं २५ यथाद्वैपर्मनी
वांतर्मनो हृत्ति दृश्यता मनं दृश्यदृश्यो भिन्ने न कदाचन केनचित् २६ यथा चात्र तत्र वरमः संकल्पश्चित्र राज्यथीः
स्वानुभवैव दृष्टांतं स्वादृश्यत्ति दृश्यम् २७ तस्माच्चित्तविकल्पस्य पिशाचो बालकं यथा विनिहंत्येवमेवांत
इत्याद्दृश्यरूपिका २८ ॥ राम राम ॥

दृश्यपतेति चतत्राहमनो दृश्येति यतो मनस्त्रदृश्यं चतयोः समाद्वारो मनोदृश्यं तदुभयं दृक्साक्षीत्सात्मा वर्तते उभे केन चित्कदाच
नन भिन्नेनाविवेचिते यज्ञेन विवेचिते तावदज्ञानानुच्छेदाद्दृश्यैवेत्युक्तमिति भावः अथवा मनएव दृश्यदर्शनं दृश्यं दृश्यं कृतेः /
नभिन्ने तथा च मनस उच्छेदे एवं दृश्यदर्शनोच्छेद इति भावः २९ तत्रान्वयव्यतिरेकसिद्धदृष्टांतान्वदन्निगमयति य /
येति २० २८ ॥ राम राम राम रामः ॥

दृश्यपथीर्मनः ३.९ ननु किमर्थं महता यत्नेन दृश्यमिथ्यात्वं साध्यते स्वप्रत्ययेनैकान्ततिरस्काराद्यस्त्वेवेदिति स्थितोपि यामप्येकिंचिन्न
र्मिथ्याभूतमित्यर्थः ननु केवलत्वमेव विमोहमाहुः ४ इति वासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे मोक्षोपायप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३ ॥ श्रु
तोपदेशं प्रथममुत्थानादिनिरूपाक्रमः प्रातरागमनं चित्तस्वभावस्त्र वर्ण्यते एकत्र सेव्यकाये १ एकरसतामेव लिंगे देशपति।

यथांकुरोंतर्बीजसंस्थितो देशकालतः करोति भासुरं देहं तथेयं त्वेवं दृश्यधीः ३.४ सत्येन नाप्यतिकदाच
न दृश्यपङ्कः स्वंटपेन नाप्यतितेनैकान्तिकत्वं दृश्येत्वसम्भवतीबोदविबोधभावः यामप्यस्थितोपि दृश्यतद्यवि।
मोहमाहुः ४- इति श्रीमहारामायणे वासिष्ठे वंधहेतुवर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ३ श्रीवाल्मीकिरुवाच कथया।
त्येवं महाराम वचनेन मुनिनायके आतुमेकारमे जाते जनेमौनमुपस्थिते १ शांते पुष्किंकिणीजालरवे पुस्पंदनं वि।
ना पंजरांतरहारीतप्रसुके सप्तशलकेलिषु २ स्तविस्मृतविलासासु स्थितास्व ललनास्वपि चित्रभित्तिविवर्त्य
स्वेव मस्ते राजसद्मनि ३ मुहूर्तशेषमभवद्दिवसं मधुरातपं व्यवहारावविकरे सहतानवमापतुः ४ व
वुरुत्फुल्लकमलप्रकरामोदमांसलाः वायवोमधुरस्पंदाः श्रवणार्थमिवागताः ५ श्रुतं चिंतयितुं भानुर्दिवा
होरचनाश्रमं तत्याजैकांतमगमद्धूर्णमस्तगिरेस्तटं ६ ॥

यांश्चित्यादिना हारीताः पक्षिविशेषाः २ राजसद्मनि लतणायाराजसद्मस्थयाणिनिका ये चित्रभित्तौ न्यस्ते चित्रइवस्थिते।
इति विपर्ययेणान्वयः अनुषंगः ३ तानवं अल्पतां ४ आमोदैर्मांसलाः पुष्टाः मधुरमंदतालत्वकरः स्पंदो येषां सर्वत्र विशे
षणानि स्याक्षारणानिउपमानमुत्प्रेक्षा वा ५ भानुः श्रुतं श्रवणविषयं तमर्थं चिंतयितुं मननेन दृढीकर्तुमिव फलप्रेक्षा स्तू
यंजनस्तूर्णं ६ ५ रामचंद्रायनमोनमः श्री श्री श्री श्री ॥ ॥ ॥

श्री·
वा·टी·
उ·म·
१४

सिद्धिकानां तुषाराणामारंभेण समन्ततः अविषमतः अंतः शीतला इति कायावरणविशेषणं ७ संस्पृक्तानि चेष्टितानि व्यापारांतराणि
यैः ८ अशेषाणां वस्तूनां कायाः अशेषाणां श्रोतृणां दीर्घाः कंधराः कंठाः वचनक्रमं श्रोतुमिव दीर्घत्वं जग्मुः अग्रमासृष्टुं द-
स्तः ९ प्रतीहारो द्वारपालः प्रह्वीभूता १० तंद्रूपोपमेहत्य ११ पवनजः उत्पुत्का १२ १३ सभायां यो जनवचनः निसृ

उत्सृष्टसिद्धिकारंभात्समन्ताद्वनभूमिषु । विश्रान्तस्य वर्णादंतः शीतलाः मंतताइव ७ बभूवुरसंसंचाराजनादः
यतो द्व्यपि सावधानतया श्रोतुमिव संस्पृक्तचेष्टिताः ८ कायादीर्घत्वमाजग्मुर्वाचि तिष्ठे वचनक्रमं दूरश्राव्य मशे
षाणां वस्तूनां दीर्घकंधराः ९ प्रतीहारः पुरः प्रह्वीभूताद्धवस्तु धाधिपं देवस्थानहितार्चा कृतकालो व्यतिगतामभूत्
१० ततोवसिष्ठो भगवान् त्वत्प्रसमयसरागीरं अयुतावन्महाराजस्तुतमेतावदस्तु वः ११ प्रातरभ्य हद्दिष्यामि त्वमुत्क्वामो
नवानभूत इत्याकर्ण्य पवमनतूत्काम्भूपतिर्भूतिहृद्ये १२ पुण्ययायां तत्कल्यानदक्षिणादानपूजया सदेव-
२ र्षिमनीविंशामास जयामास समादरं १३ अयोनस्यो समायां सर्वो सराजा मुनिमंडला मंडलाकीर्णरत्नो चपरिवेषा
वृतानना १४ परस्परांगसंघट्टरणत्केयूरकंकणा हारभारद्गलत्स्वर्णपद्मामोहत्त्वनांतरा १५ शोखरोत्संग
विश्रांतप्रसूनसुप्रसत्तैः मधुमणिशोभावद्दिविस्मृदंजैः १६ कांचनाभरणोद्योतकनकीकृतदिङ्मुखाः
वृद्धिस्तमुनिवाग्यर्पसमांतेद्धिपहृतयः १७ जग्मुर्नभ्यग्रतोव्योम भूचराभूमिमंडलं चक्रुर्दिनसमाचारमर्वेस्ते
सुमसत्तु १८ ॥ श्रीरामः

हेमुनिभीराजदत्तरंद्रैः रत्नानामुपेतानां मंडलाकारेणाकीर्णानां रत्नोपानां प्रभापरिवेषेणाहृतजनानना १४ मौग्यपहृतास्व
र्णजटितपट्टवस्त्राणांश्राभा कांतिर्यैः तत्पाविधानिडत्त्वनांतराणि यस्यां १५ शोखरस्य शिरोग्रस्यउत्संगवद्धिस्त्वभोगे सुं
सुमेभ्य यश्चानुकरणं १६ ॥ १७ १८ ॥ राम राम राम राम राम राम राम

यथा मां कृत्स्ना घालांगनापदे यौ, वनमध्यस्थासंभवादुपमानदर्शनस्थापितकालतागम्यते १९ सहृदस्ततदासा पुरुषोत्तमस्तन
निष्ट स्तनयोर्युतं २० २१ अवदाता निर्मलाः चिते मर्याक्रिया हते प्रतिगम्यते २२ किंचित्किंचित्कुमक्काययेव विचित्रया
भानोर्भासा भूषिते मेघैः पीतवाससः तादात्त्वदण हारे णाश्चियाच पुरुषः समासयुक्तः पास्त्वायोषा द्विः भानो भानो भासां भूषि-
ते मेघवले योरुपल्लविते अर्पणात्य हारं स्त्री युतं चेति समानधर्मे कविआकाशे चकमेतः प्रविष्टः यथा पीतवाससा विसु-

एतस्मिन्नंतरे यथा मा यामिनी समदृश्यत जनसंबाधिनिर्मुक्ता गृहे बालांगना यथा १९ देयांतरंभास
पितुं ययो दिवसनायकः सर्वत्रालोककर्त्तृत्वमेव समत्वकृ चक्रते २० उदभूदसितः स्थानात्ताराणिकरधारिणी
उरुकूलकिंशुकवनावसंतः स्त्रीदिवोदिता २१ चूतनीपकदंबाश्रयामचेयगृहोदरे निलिल्यिरे खगाश्च
तेवदाताहतयो यथा २२ भानोर्भासां भूषितैर्मेघवलेयैः किंचित्किंचित्कुमक्कायथेव पाश्चात्योदिः पी-
तवाससः समये स्त्राया हारस्त्रीयुतः स्त्रिसमेतः २३ एकाकामादाय संध्यायां समगता यांय यागतं अंधकार
समुत्तस्थुर्वैतालावपुषा यथा २४ अवयपाधकणासंदीहत्वा विकृतपल्लवः कोमलः कुमुदायौ स्तीव वा-
या शीतलो निलः २५ ॥ रामः

हृत्कृपर्मा स्त्री युतः निरावरणां स्वानुरूपं ध्यायिनां हृ दमाकाशं यथा प्रविशानिनदत्संध्या सद्दिमगवद्ध्याने यान्तमितिसमा
सोत्प्रागम्यते २३ संध्यादेव्यां पूना मादाय गतायांत कृणावेतालावपुषा यथा समुत्तिष्ठंतिनहत २४ कलिकाविका
साक्कुमुदान्य समंताच्चूंसतनुमायतित चूलीलः विशेषणात्रयानुसारादाशीतलगंद्ध
णां मांचसोरभयोरप्युपलक्षणं २५ ॥ रामायनमः ॥

नीहारपटलान्ततवादविस्फुटतारकाः कनीनिकास्तथा सांताः पवनमानोत्तमयाद्विपवाद्व २६ तेजोलक्षणेन
इत्यमवं देशात्तपन् रसायनमम तत्सम्याकारः २७ स्कन्नाः ज्ञानमिति रोपनतयाविधानमदीपानां विनाश २८
विचित्राः क्षिप्ताःपदिष्टापर्णाः स्वचेतसी वनेवामासादे वमतिष्ठामस्तुविषयमनुर्दिस्रांता २९ पणामारा त्रिःउषः

परमां धाममुपाजग्मुर्दिवोः विस्फुटतारकाः । लंवदीर्वेतमः केपयो दियमाद्भवयोषितः २६ ज्ञायपयो भव
नेतेजः तीरमूरपनदसायनमयाकाद । घारीत्ती मर्मो चोनमः २७ जाग्रत्तिमिरसेवाताः पलाप्यकाप्यह
मपतां मुनज्ञानतिवक्षितान्मदीपानामिवाक्षताः २८ ऊरवयोमूमिपालास्मनयो व्रासणोत्तमपा
चेतसीव विचित्रार्याः स्वासादे सुविमास्त्रमुः २९ यम्काया पमा पपा मा पयोतिमिरमां सला ज्ञापयो
मिदिकास्फारातत्तते वामुषः शानैः ३० अन्तर्दानमुपाजग्मुस्तारानमक्षिभा हराः प्रभातपवनेनेव ह
ताकुसमहष्टयः ३१ इमपतामाजगामार्कः । प्रमोन्मीलितलोचनः विवेकहतिमे हतांमनसीवनशो
दिता ३२ भानोर्भासाभूपिते मेहलेयोः किंचित्किंचित्क्रमक्रायमेव पूर्वत्माभ्भपीतवा मामतमोहेसाव
हारस्त्रीसुतः लसमेतः ३३ सभां पुनरुपाजग्मुर्नभस्वरकल्पीचराः प्रस्तनेन क्रमेणोवहतस्तेन क्रमाः
३४ पूर्ववत्सांनिवेशोनवेशा सकलासभा वभूवा स्वविदिता कामावात मुक्तेव विपिनेः ३५ अपप्रसंगमासाद्य
रामोमधुरयागिरा उवाच मुनिमाहूलं वसिष्ठ इवदन्तावरं ३६ ॥

प्रम्लखः ३० हृतापमनीताः कुसुमहष्टयः हृष्टिनिपतितकुसुमानीवेत्यत्रतात्पर्यं ३१ प्रमाभिरुन्मीलितानिजनलोचनानिये
न ३२ तमोच्छेदिरितिपाठेतमोविघातकैः कांचनपृंगैः विसर्पाः ३३ प्रस्तनेन पूर्वे प्रस्तनेन ३४ वातमुक्तानिर्वाताप
मवतीसरसीव प्रसंगं प्रस्तावं ३५ ३६ ॥ श्रीसीतारामचंद्रायनमोनमः ॥ राम राम रामः

नइति

रूपंनातिकसद्रूपं यद्रूपंमनोवत्पातिजगतोपितदेवरूपमितिननिलवतालदणमिथ्यातंमेस्यतीतिरामायायः ३० ना
ममात्राद्दृते आतएवतत्कार्येवाचारंभणंविकारोनामधेयमितिश्रुतमिथ्यातोपपत्तिरितिभावः शून्यजडाकृतेरिति
नभसोमनसश्चसमाधारणां ३१ नभःसाम्यमेवोपपादयतिनेति ३२ इदंजगदस्मात्मनसःसंभवतिहिविषयोप्यस्ता
म शून्यनभसोमनसश्चसमाधारणं ३३ नभःसाम्यमेवोपपादयतिनेति स्याप्रीयमाववदहावोपयुक्तकल्पितंतद्रूपमाहम
इतियावत्तद्रूपं ४० यद्यपिमनोनामपदमात्रंचेतोनालेवतत्स्यापिस्याह्नीयमाववदहावोपयुक्तं

श्रीरामउवाच भगवन्मनसोरूपंकीदृशंवदमेस्फुटं यस्मात्तेनेयमखिलातन्यतेलोकमंजरी ३७ श्री
वसिष्ठउवाच रामास्यमनसोरूपंनकिंचिदपिदृश्यते नाममात्राद्दृतेव्योम्नोयथाशून्यजडाकृतेः ३८
नबाह्येनापिहृदयेसद्रूपंविद्यतेमनः सर्वत्रैवस्थितंचैतद्विद्धिरामयथानभः ३९ इदमस्मात्समुत्पन्नं
मृगतृष्णांबुसन्निभं रूपंतुक्षणसंकल्पादितीयेउपमोपमं ४० मध्येयदेतदर्थस्यप्रतिभानंप्रयांगतं
सतोवाप्यसतोवापितन्मनोविद्धिनेतरत् ४१ यदर्थप्रतिभानंतन्मनइत्यभिधीयते अन्यन्नकिंचिदप्यस्ति य
मनोनामकदाचन ४२ संकल्पनंमनोविद्धिसंकल्पात्तन्नभिद्यते यथाद्रवत्वात्सलिलंतथास्पंदोय
थानिलात् ४३ यत्रसंकल्पनंतत्रतन्मनोंगतथास्थितं संकल्पमनसीभिन्नेनकदाचनकेचन ४४

थेइति ... स्तेपुरःसतःस्तत्पाद्दिपरोदेनसतोवाप्यर्थस्यमध्येयदेतज्जगदाकारप्रतिभानंप्राप्तंगतंसर्वजनानांतन्मन
इत्यर्थः ४१ तदेवस्पष्टयित्याहयदिति निराकारचितोयोर्थाकाराध्यासस्तन्मनइत्यर्थः ४२ एवंहतिसमान्ये
नलक्षणमुक्त्वाअसाधारणलक्षणमप्याहसंकल्पनमिति ४३ तदेवविषयभेदव्यवस्थितिप्रदर्शनेनदृढयतिय
त्रेति ४४ ॥ राम राम राम

श्री·
वा·टी·
उ·प्र·
२६

ननु चित्तं चलितं वहति पदार्थप्रतिभासनमित्युच्यते तन्न चित्तः सम्यक् लेकार्थं घटितमनसोऽपि प्यातं तत्राह सत्यमिति ।
मिथ्याविक्षेपाकारात्मिका वा सत्यचित्तं चलनात्मकं वा यथा विविक्तमकृतं तत्राग्रहः यादृशं मनस्तस्य स्थितिपितया तन्मात्र ।
स्वभावाद्दृष्ट विविधं विचित्रमिति तनुनन्यं देहत मित्याह स्वयमिति ४५ यदि सर्वाकारमनो देहो सो तर्हि तस्य कि मन्यत्त्वं तत्राह
आतिवाहिकेति स्वल्पाणामेव देहं मिलितानां स्थितेर्मि प्राणाने चोक्ता ..हस्त्रत स्थितिया हि बुद्धिं प्रपद्यते तेन देहान्तस्य दृ
समिति धि: ४६ मनआदिप्रपंचः सर्वाणयविद्याविलासत्वादविद्येवनस्याः पयोमनोत्वं नामान्तरमाह अविद्येति ४७

समममस्त्वपवासत्वं पदार्थप्रतिभासनं तावन्मात्रं मनो विद्धि तद्देहेनैव पितामहः ४५ आतिवाहिकदे
हात्मा मन इत्यभिधीयते आधिभौतिकबुद्धिं तु सम्प्रापयतो विरस्थितेः ४६ अविद्या संसृतिश्चित्तं मनो वं
धो मलस्तमः इत्यपर्यायनामानि दृश्यस्य विदुरुत्तमाः ४७ नहि दृश्यादृते किंचिन्मनसो रूपमस्ति हि
दृश्यं चोत्पन्नमेवेन नेति वक्ष्याम्यहं पुनः ४८ यथा कमलबीजान्तः स्थिता कमलवल्लरी महाचेतस्मा एवं
तत्तथा दृश्यं जगत्स्थितं ४९ प्रकाशस्य यथालोको यथा वातस्य चापलं यथा द्रवत्वं पयसि दृश्यता
तेरदृश्यीदृशो ५० अंगदत्वं यथा हेम्नि मृगतृष्णायां यथा जलं भित्तिर्यथा स्वप्नपुरे तथा दृष्टिर्दृश्यधीः ५१
एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमगत्यादिवपस्थितं तदप्युन्मार्जयाम्यग्रे स्वचित्तादर्शतो मलं ५२ ॥ ॥

म४

यदि उमलत्वस्य दृश्यस्याविद्यात्वं मनस्त्वं वा तर्हि कथं तयोरनादित्वप्रसिद्धिस्तत्राह दृश्यं चेति ४८ तथा च वित्तस्याविद्यास्थि
तिरेव जगत्स्थितिरिति फलितमित्याशयेनाह यथेति ४९ सा विद्यचितो दृश्यात्वाभिचा...ऽदृश्यस्य तत्स्वभावता ।
फलितेत्याह प्रकाशस्येति ५० दृश्यं एवं प्रकारं स्वभावद्दृतिया वत् ५० तत्स्वभावत्वेन दृष्टृदृक्त्वाफलितेत्याह अं ।
गदत्वमिति ५१ ५२ ॥ ॥ ॥ ॥

२६

यद्दितिं दृश्यस्य द्रष्टृदृश्यकल्पनायामेवान्यसत्तयास्य सत्तायोगात्स्याभावेन द्वित्वात् दृश्यदृक्ष्विन्मात्रस्य द्रष्टृत्वं
भवेन्न तु एवासत्ता वा चिन्ता दृश्यानुसन्तः सन्मात्रचिद्रूपेण परिशिष्टस्यात्मनः तन्न केवलीभावं विहीनत्वं ५२ अस्ते
वेन व्यापिकायं प्रत्यते मज्झितात् दृश्यं दृश्यमलमार्जनं सिद्धातितआद तनामिति भावे चिन्नेतना केवल्यबोधे नतन्नावः
वातस्पन्दनप्रयुक्तं वनजलामायादिग्व्यत्वाः ५४ निर्विषयत्ता न स्थितिमसंभावयंतं दृष्टांतेनानुभावयति असं

मा

यदृष्टस्यादृष्टत्वं दृश्यांशेमवेद्दत्वात् तद्विद्विकेवलीभावेतन्नएवासन्नस्मातः ५३ तनामपगतेभावेरा
गद्वेषादिवासनाः पाषाणस्यादिनेवातेस्य दनेत्वजतायथा ५४ असंभवतिसर्वस्मिन्दिग्भूस्या
कस्याद्रूपिणि प्रकाशरूपयादर्शनरूपप्रकाशस्यामलं भवेत् ५५ त्रिजगत्वमहं चेति दृश्येऽसत्ताम
पागते द्रष्टुः स्यात्केवलीभावस्तादृशो विमलात्मनः ५६ अनात्मा विलयोनादिमतिविवेदि
याद्दशी स्याद्दर्पणोदर्पणता केवलात्मस्वरूपिणी ५७ अहं त्वं जगदित्यादौ प्रशान्ते दृश्यसंभ्रमे ८
स्यात्तादृशी केवलता स्थिते द्रष्टर्यवीक्षणे ५८ श्रीरामउवाच सत्त्वेन्द्रियाणां सत्त्वेदं नाभावो वि
घते सतः असतां च न विद्योऽस्मिन् दृश्यदोषप्रदायिनि ५९ तस्मात्कथमियं शाम्येत् दृष्टा दृश्यविषू
चिका मनोभवभ्रमकरी दुःखसंततिदायिनी ६० ॥ राम राम रामः रामः

२३

भवती [illegible] त्रिभिः ५५ असत्तामितिच्छेदः ५६ केवलदर्पणात्मस्वरूपिणी ५७ चितो दृश्योन्मुखत्वविक्षणांत
[illegible] छुष्ये ५८ दृश्यस्यासत्त्वेतत्त्वङ्कः केवलीभावः स्यात्तदेवानुभवविरुद्धं सत्त्वादिमेव दृश्यानुभवादितिमवि
णामवादं समभिप्रेत्य श्रीरामः शंकते सत्त्वेदित्यादिभ्यां ५९ मनसो भवो जन्मादिस्तद्भ्रमकरी ६० ॥ रामः

यो· वा·टी· उ·प· २७

अतो प्यंगं यथासद्वत भवेद्दृश्यसत्ताभ्रमः केवलीभावसाक्षात्कारेणाविद्यानाशोत्थनायं भ्रमः समूदेतीति रुद्धा
भिसंधिः अथ मे जीवन्मुक्तस्य दर्शनैर्ल्लिंगैर्नामानि मोक्षप्रसंगनेनच दृश्यसमताविद्यासंवादयन्विवर्तवादमाश्रित्य
श्रीवसिष्ठ उवाच अस्येत्यादिना चेतनने नानास्मि सतं देहादिस्मर्तिः शीति अचेतनं ते तु न त्यतीति वा यथ एव हृ पोतः ६१
परिणामवादे दोषमाह यदीति अयं भावः परिणामवादे दृश्यं नरानस्याभिः पूर्ववस्था तिरोभावमाने नोच्छेदः सतो दृश्ये
ऽसत्ता चेत्तद्यान यावनाशाल्लस्यायदृष्टिविकारेणापि तिर्हि तस्य हेतुस्याचिते मुक्तो वा स्यत्तत्साकामकर्मवा
अवे

श्रीवसिष्ठ उवाच अस्य दृश्यपिशाचस्य मांसे मंत्रसिनं भ्रमः तमासात्येनमयंयेन स्मृतिमेष्यति नं त्यति
६१ यदस्ति तस्य नाशोऽस्ति न कदाचन सर्वथा तस्मात्तद्दृश्यमत्यंतबीजरूपं भवेद्धृदि ६२ स्मृतिबीजा
द्विदाकाशे पुनरुद्भूय दृश्यधीः लोकशैलोर्वराकारं दोषं वितनुते ततं ६३ इयमित्थं तदोषः
स्यान्न च तस्येह संभवः तस्माद्दृश्यस्य नैवाहं दृश्यं ते मुक्तिभाजनं ६४ यदि स्याज्जगदादीदं तत्संमो
ऽनोनकदाचन वा प्रस्थमत्तु हस्यवादृश्यं नाशाय केवलं ६५ तस्मादिमो प्रतिज्ञां तं शृणु ग
मतिभीषणां यन्मया रेणाश्रेयनंत्नंतमवबुध्यसे ६६ अयमाकाशभूतादिरूपो हं चेतिलं
स्थितः जगद्रूपस्य नाशोऽनन्तुनास्येवकस्यचित ६७ ॥

भुनावीजात्पुनरुद्भवो ऽर्थाद्दृश्यनिर्मोक्षप्रसंगः इति ६२ स्मृतिरूपदृश्यभोगोपयुक्तांतःकरणावृति प्रसूतं जगन्मा
त्रोपलक्षणं ६३ मुक्तिभाजन जीवन्मुक्ताः ६४ नतुचिदात्मायं सर्वाय सथा तस्य मे वदृश्यं दुष्टविवेकात्तद्ध
स्य तथा यश्यति सोऽस्य संसारः विवेकस्तावानेदृशातदविवेकोऽभिमानविहृतो सत्यपि वदिस्तलिप्तस्ततो मोक्षः स्यादिति
साव्यौरीति मापोकाह यदीति ६५ तस्मादिवर्तवाद एव परिशिष्यत इत्यायेनाह तस्मादिना विषयशागिणाम
दंभादिवादिनांच भीषणां यथाहु गौडपादाचार्याः अस्पर्शयोगो नामैष दुर्दर्शः सर्वयोगिनां योगिनो बिभ्य
ति यस्मादभये भयदर्शिन इति ६६ ॥ राम राम ॥ २७

नार शित

यतस्त्वयोमयेव प॰ तत्क्रान्ता वस्थात्रयेषां तविषयादिदृष्टेर्व्यवस्थितं

६८ प्रतीतो घटस्तस्येवयं तन्मूर्तो मूर्तो प्रसरतीति यत्र तत्क्रान्ता तिनाणमात्रमपि तदिकूल मिमपो॰ तथाच भाष्ये यत्र हि यद॰

टायुपाधिमागाद्योमेवोदितेष्वतो ब्रह्मणे न प्रसरतीति तिनाणमात्रमपि मनसैव यत इति ६९ चित्तवृद्धिप्रतिबिंचेतनो ७० इत्येवं वितते

ध्याप्तसत्त्वहृतेन मयुगोनटो तथा वाच्यस्य मात्रेणापि मनसैव यत इति सत्रप्रायः पदार्थवाक्यार्थो भयास्त

वादेपामयणामसंभावना मयादेयत श्रीरामउवाच वंध्यापुत्रेणेत्यादिना

शि

यदिदं दृश्यते किंचिद्दृश्यजातं पुरोगतं परब्रह्मैव तत्सर्वमजरामरमव्ययं ६८ पूर्णात्पूर्णं प्रसरति यान्ते

यान्ते यदं स्थितं व्योमनो वोदितं व्योमवब्रह्म ब्रह्मणि स्थिति ६९ न दृश्यमस्ति सद्रूपं न द्रष्टा न च दर्शनं न

शून्यं न जडं नो चित्तान्तमेवेदमाततं ७० श्रीरामउवाच वंध्यापुत्रेणापि शोदिः सापाऽस्यं गगनायति

घर्सार्थमुज्जसंपात शिलान्त्यतितांडवं ७१ सिकतातैलं घटोऽस्तु पल्लपुत्रिकाः गर्जेतिचित्रज॰

लदाश्तीतेदं वचं प्रभो ७२ जरामरणदुःखादिशैला का समयं जगत् नास्तीति किमिदं नाम भव

तापिममोच्यते ७३ यथेदं न स्थितं विश्वं नोत्पन्नं न च विद्यते तथाकथय मे ब्रह्मन्येनैतन्निश्चितं भवे

त् ७४ श्रीवसिष्ठउ॰ नासमञ्जिततु वाक्यमिम्यणु राघव कथ्यते यथेदमसदाभातिवंध्यापुत्र इवार

वी ७५ इदमादावनुत्पन्नं सर्गादौ तेन नास्त्यलं इदे हि मनसो भाति स्वप्नादौ पत्तनं यथा ७६ म

न एव च सर्गादावनुमन्त्रमसदृपुः तदेतदृश्यणुवक्ष्यामि यथैवमनुभूयते ७७ ॥ रामायनमः

=

भवप्रद॰ यतयादृष्टान्ताः ७१ कयेतानिवचांसीवप्रतिभांतीति शेषः ७२ भवतापमापाणाकमर्दन्येनापिमा॰ २

मविवेकशालिनो ऽप्रतायस्यापीतिपामरायायसर्वस्योक्तिः ७३ इदानींस्वायायघनुरूपमाहयथेति ७४ उक्तादो

षवदिहस्याहतोपिमसत्यवज्ञानं स्वमदृष्टान्तेन संभावयिष्यन् श्रीवसिष्ठउवाच नेत्यादिना आरवीयनिमान् ७५ २

25

२८ चितनेन चिरं भावनाविपुलेन २५ केवलं मन एव चंचलशक्तिनम्रायस्थलतीत्येव स्फुरतीमादिभ्रमविभावनमिति
भावः अपरतां संसारैकरूपाम् अनुक्रमयकर्षकेवलं कैवल्यलक्षणो त्कर्षं चोपयाति ८ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे
उत्पत्तिप्रकरणे चतुर्थः सर्गः ४ चित्स्वरूपमूलं हि मनस्तत्स्वरूपमूलमिदं प्रोच्यते तदेव मनस्समस्तं विश्वमेति च वर्ण्यते ए
उत्पत्तिप्रकरणेचतुर्थः सर्गः ...कारणं चरनेरे जिज्ञासमानः
वं मनोमिथ्यात्ववर्णनेन प्रकरणार्थं ... तदेयिष्यानन्तरं द्वारोपप्रकारं तत्र मिथ्यात्मकारणं च ...

मनोरूपमयं दोषं तनोति भ्रमतयालकं असदेव सदाकारं स्वप्नः स्वमांतरं यथा २८ तन्न्यायेनैवमेवास्मुसं
कल्पयति देहकं तेने परमिदं दृश्यं ... चिंतने न चिंतयते २९ स्फुरति वलाति गच्छति याचते भ्रमति मज्ज
ति संहरति स्वयं अपरतामुपयात्यपि केवलं चलतीवं चलशक्तिनयामनः ८ इत्यार्षे वासिष्ठे महारा
मायणे उत्पत्तिप्रकरणे प्रकरणार्थकल्पनं नाम चतुर्थः सर्गः श्रीरामउवाच भगवन्मुनिशार्दूल कि
मिवेदं मनो भ्रमे क्रियते केन ... मनो मायामयं कुतः १ उत्पत्तिमादावितिमे समासेन वद प्रभो
प्रवक्ष्यसि ततः ... २ श्रीवसिष्ठउवाच महाप्रलयसंपत्तावसतां समुपागते अ
शेषदृश्यसर्गादौ शांतमेवावशिष्यते ३ आस्ते ... भास्वाननंतो देवो निरामयः सर्वदा सर्वकृ
त्सर्वः परमात्मा महेश्वरः ४ यतो वाचो निवर्तंते यो मुक्तैरवगम्यते यस्य चात्मादिकास्संज्ञाः कल्पिता न

श्रीरामउवाच भगवन्निति किं विषयते मनोभ्रमे परमार्थभूतं मूलं किमित्यर्थः १ सर्वजगदुत्पत्तिमूलमयहाय मनोमूलमा
त्रप्रश्नेबीजमाहस्मादावित्ति आयुरसमूलपरिज्ञानेनैवमंतेयतः सर्वमूलपरिज्ञानोपपत्तेरित्याशयः २ तत्राद्यप्रश्नोत्तरं
मुख्यतात्पर्येणाः सर्गसमाप्तेर्वसिष्ठउवाच महाप्रलयेति आद्यांजगति भ्रमतां समूलीभावाद्दर्शक्रियासमर्थतां भा
वितोः शेषदृश्यवर्गस्य आदौ शांतनिर्विशेषं ३ सर्वकृ... ...संपन्नः ४ मुक्तैर्जीवन्मुक्तैरवगम्यतेप्रत्यत्वमनुभू
यते सोभावः अनारोपितरूपं तज्ज्ञाः नर्किनारोपितधर्मज्ञाः ५ ॥ रामायनमोनमः ॥ राम रामः २८

सर्ववादिनामपि सएव तत्तद्बुद्धिकल्पितविशेषैः सिद्धांतविषयत्वविवादः सर्वार्थिष्वाने तस्मिन्नित्याह यइति विज्ञानमात्रं॥
वाणिक विज्ञानमात्रं ६ सर्वेषां प्रत्यगात्मापि सएवेत्याह यश्चेति अनंतरूपं ७ असत्वापादकाविद्याहततामस्य...
असत् अतएव दूरगः ८ देवाः प्रकाशप्रापा यान्मात्मांशवयइव अचेतनं जगंति तत्तद्बुद्ध्यानीवजायंत इति शेषः ९ यांति
मलयेनापियंति तस्यैव स्वप्रकाशत्वात्स्वपरप्रख्यानिबीह यइति आत्मानं प्रकाशयन्नात्मभेदपिपासोः स्थिरइतिवडपचा

स्त्वाः

यः पुमान्सांख्यदृष्टीनां ब्रह्मवेदांतवादिनां विज्ञानमात्रं विज्ञानविदामेकांत निर्मलं ६ यः सत्यवादिनां सूत्रो
मासको योर्कतेजसां वक्ता मंतानंत भोक्ता द्रष्टा कर्तामदैवसः ७ सत्त्वपासयो जगति योदेहस्थोपि दूरगः वि
प्रकाशोयश्च यस्मात्तालोक इवभास्वतः ८ यस्मादिस्मादयो देवाः सूर्यादिवमरीचयः यस्माज्जगंति नेतानि बु
बुद्धाजलधेरिव ९ यंयांति टपपहं तानि प्रयांसीवमहार्णवं यश्चात्मानं परं सर्वं च प्रकाशयति दीपवत् १०
यश्चाकाशे शरीरे च दृश्यत्वस्वप्नलतास्वच पाशुबद्धिपुबाने सुवालासु च संस्थितः ११ यः स्रावयति संस्थं पु
र्यष्टककमितस्ततः येनमूकीकृतामूढाः शिलाध्यानमिवास्थिताः १२ आमयेनहृतं सत्वं यो लायेन ग्रनी
कृताः अपोदुताः कृता येन दीपोयस्त्वघोरविः १३ ॥ रामायरामचंद्राय नमोनमः वासुदेवायनमः

संतस्तनादि ग्रंथा
ग्राविद्याकामः कर्मोतः क ५

घाशा ५

रः ९ तस्यैवसर्वांतरत्वेन सर्वगतत्वमाह यइति ११ संस्थं स्वस्वव्यापारेषु प्रयुक्तं कर्मेंद्रियाणि ज्ञानेंद्रियाणि रणमिति पुर्य
ष्टकं इतस्ततोंतर्बहिश्च स्वस्वचिंयस्त्वा स्रावयति चेतनानां चेतनता यत्प्रयुक्तेत्यर्थः एवमचेतनानामपि वेवि ज्ञेयं सएवदेहनु विद्या॥
हयेनेत्यादिना [illegible]पसत्वघ्नाःसनरविः दीपो भूतं तत्सूक्ष्माणि प्राणादि विद्याकामः कर्मोतः कोपिस्वभावः प्रकाशक इति यावत॥
येन सूर्यस्तपति तेजसेद्ध इति श्रुतेः १३ ॥ ॥

श्री
या॰ टी॰
३॰ प्र॰
१९

स्था॰ २

संसारलक्षणा असारदृष्टय एव आसारवृष्टयः आसारयेणाविरतेन वृष्ट्या न चाम्बतेन हावेन जलेन च संसरणादिति यथायोग
मुभयार्थं योजनीयं १४ प्रादुर्भावमयद्र आभितनयेत्यंत विकीर्णे मरीचयः कण्टकानि १५ प्रपंचात्मना नानारूपः स्वरूपेण
त्वविनाशी सो आत्मतत्त्वमवाङ्मनसगम्यः महत्तमतात्सर्वतो व्यतिरिक्तः निष्प्रपंचतया व्याप्तः तथा च श्रुतिः पादोस्य सर्वा भूतानि
त्रिपादस्यामृतं दिवीति १६ प्रकृतिर्माया सैव व्रततिर्लता यो न्निस्तुहृत्तिर्येनेश्वरेण १७ समुद्गके संपुटके १८ ॥

28

म

प्रसरंति यस्मिन्नाः संसारासारवृष्टयः आसारा यान्नसंसरणादंभोदादिवृष्टयः १४ आविर्भावतिरोभाववत्या
स्त्रिभुवनोर्मयः स्फुरंत्यलिनाते यस्मिन्मरुविव मरीचयः १५ नानारूपोऽविनाशात्मा योंतस्थः सर्वजंतुषु म
पोपव्यतिरिक्तोपि सर्वभावेषु संस्थितः १६ प्रकृतिव्रततिर्यो स्मिज्जाता ब्रह्माण्डसत्फला चित्तमूले हि यद्रलाये
यस्मिन् ४ नंतपतिवायुना १७ यस्मिन्नगोंणाः मकवति देहसमुद्गके यस्मिंस्त्रिलोकीस्फुरितेयं जगज्जालमरीचयः १८ प्रणो
ते विघ्ने यस्मिन्स्फुरंत्यमृतवर्षिणि धाराजलानि भूतानि स्पृष्टयस्ताडितः स्फुटाः १९ चमत्कुर्वंति वस्तूनि
यदालोकनया मिथः असज्ज्ञानमप्यसेन येन सम्यक् मागतं २० चलतीदमनिष्कंपकायो येनापमस्तर्
त्रियो जडं यथा स्मरणस्याप्यंतनस्पर्म्यावहितः २१ ॥ ॥

त्रि॰ २

भूतानि जातप्राणिजातधाराजलानि स्फुटाः विलक्षणप्रधानाः स्पृष्टयस्ताडितः १९ चमत्कुर्वंति विचित्रकार्याणि कुर्वते
२० यः प्रसिद्धो देवनरतिर्यगादिकायः अस्त्रसा [illegible] संगस्थानि क्रमस्य यस्य सत्त्रियोद्दंद्व प्रयमृतमत एव परमसां ते
अडमपि चलति यद्संस्कारयतास्य यथात्मा मातोन पुंसकं २१ २२ २१ ॥

१९

सर्गकालेव पर्यंतस्याभावं प्रलयकाले च प्रलयेनेत्यादिनियमो नियामितत्तदवच्छेदकैर्देशकालैस्तत्प्राग्बीजान्तर्गतकार्य-
स्य बीजोच्छूनतया चलनं बीजपुटं भित्त्वाङ्कुरादिनिर्गमने स्पंदनं ततः कांडपत्रपुष्पादिक्रमेण फलावसानो व्यापारः
क्रियेत्येवं क्रमेण सर्वभावा येन सत्तां यथदा यत्र क्रियासमर्थतां गताः सर्वसत्तानिमित्तेति तस्य जगदिहिलक्षणपारमार्थिक
सत्तोक्ता २२ अथवा सत्त्वमायिकव्योमादिभावचिंतया व्योमादिभावेन संपन्नो नलतोन्यो माद्दिग्वा हूभागस्तीत्याह स्पुदे
ति तथा च श्रुतिः सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरो नामानि कृत्वाभिवदन्यदास्त इति चमत्कुर्वतीत्या येतदंतेन श्लोकचतुष्टये
न जगदादेः प्रपञ्चस्य पुनरवमतं २३ संप्रति तस्याभिव्यानेकायत्तमाह कुर्वन्नपीति निर्विकारे अत एव स्वजा-

निय तिर्देशकालौ चलनं स्पंदनं क्रिया इतियेन गताः सत्तां सर्वसत्तातिगामिना २२ शुद्धसंविन्मयत्वात्स्वयं-
भवेद्व्योम चिंतया यद्यर्थचिंतया पार्थतामिवाति प्रत्यापिहितः २३ कुर्वन्नपीद जगतां महतामनंतस्पंदनं न किंच
न करोति न कांस्कनापि स्वात्मनस्तन्मयसंविदितिर्निर्विकारैकरूपको देवस्थितिमतिस्थितः एक एव २४ श्रो-
त्रोपाये कृत्वातिप्रकरणे मूलकारणदेववर्णनं नाम सर्गः ५ श्रीवसिष्ठ उवाच अस्य देवाधिदेवस्य पर-
स्य परमात्मनः ज्ञानादेव परा सिद्धिर्न त्वनुष्ठानदुःखतः १ श्री श्री श्री श्री रामः

प म २

तीया प्रबुद्धया दिमतिपतो यःस्थितस्ततो यं महतां जगतां ब्रह्मांडानां स्पंदं तत्र विचित्रलीलाः कुर्वन्नपि न किंचन कार्येण कास्त्रि-
तक्रियाः करोतीति निर्विकारोपादानकत्वमेव कार्यमिथ्यात्वे हेतुरित्यर्थः २४ इति वासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकर-
णे पंचमः सर्गः ५ ज्ञानादेव भवेत्प्राप्तिरात्मनो न तु कर्मभिः ज्ञानोपाये सतो यत्नः क्रमस्त्वात्रोपवर्ण्यते इत्थं जगन्मूलका-
रणं देवस्वरूपमुपवर्ण्य तत्प्राप्त्युपायज्ञानसाधनान्युपदिदिक्षुः श्रीवसिष्ठ उवाच अस्येति देवस्य हिरण्यगर्भस्यादिका-
रणात्तद्धिदेवस्य द्योतकत्वाद्देवानामिंद्रियमनसामपि साक्षितया प्रकाशकत्वात्तेषामधिदेवस्येति वा १ श्रीरामायनमः

श्री
वा-टी-
उ-म-
२

अनुष्ठानमिव वक्ष्यमाणप्रयत्नसंपाद्यता ज्ञानस्यापि गौणमनुष्ठानमुच्यते कर्मकोटिभिरपि दुर्भेद्यस्य ज्ञानमात्रेण निवृत्ता
वनरूपं दृष्टान्तमाह मृगतृष्णेति निरूपितं दृष्टं २ नातिदूरे नातिसन्निहिते क्रियामंतरेणालभ्ये विषमादिस्थे च फले क्रिया
सफलास्याद्यस्मान्न नत्र्य इति तस्मान्न क्रिया लभ्यते त्याह नहीति विस्मृतकंठचामीकरवज्ज्ञानलभ्यता न स्वप्रमेलेपादृष्ट्या
नंदेति ३ अत्रास्यां प्रागुक्तदेवप्राप्तौ ४ अत्र तत्प्राप्तिसाधने ज्ञाने पि कुतः सर्वथा कर्मनिरपेक्षता तत्राह साधनमिति य
यतो मोहजालस्य बाधने अकृत्रिमं नित्यसिद्धं ब्रह्मैव चरमसाक्षात्कारहेतुभूतं महावाक्यजन्यैककारणं नान्यदित्यर्थः ५ दुः

30

अत्र ज्ञानमनुष्ठानं न तु तदुपयुज्यते मृगतृष्णाजलभ्रांतिशांतौ चेदं निरूपितं २ न तु सेषदूरेणाप्यात्मोपालभ्यो
विषमेन च यस्मा तंदृश्यमानरूपो सौ स्वदेहादेव लभ्यते ३ किं चित्रोपकरोत्यत्र तपोदानव्रतादिकं स्वभाव
मात्रे विश्रांतिमतेनात्मा प्राप्तिसाधनं ४ साधुसंगमसच्छास्त्रपरतैवात्र कारणं साधनं बाधनं मोहजालस्य यद्
कृत्रिमं ५ अयं स देव इत्येवं संपरिज्ञानमात्रतः जंतोर्न जायते दुःखं जीवन्मुक्तत्वमेति च ६ श्रीरामउवाच सं
परिज्ञानमात्रेण किलानेनात्मना पुनर्दोषा न बाध्यते मरणाद्याः कथंचन ७ देवदेवो महानेष कुतो दूराद
वाप्यते तपसा केन तीव्रेण क्लेशेन कियताथवा ८ श्रीवसिष्ठउवाच स्वपौरुषप्रयत्नेन विवेकेन विकासिना
स देवो ज्ञायते राम न तपःस्नानकर्मभिः ९ ॥ रामा ॥

ग्रंथे प

त्वनिवृत्तौ जीवन्मुक्तो वा न हि साधनांतरं स्यात्तत्राह अयमिति ६ तमेतं वेदानुवचनेनेति श्रुत्युक्तं यज्ञदानतपसां ज्ञानसा
धनत्वं वर्णं किं चित्रोपकरोतीत्यादिना युक्तिः साधारणतपआदिविषयातीव्रतरत्वं आदि विविपित्सयेति मन्यमानः श्रीराम
उवाच संपरीति ७ अदूरात्तीव्रं प्रवाप्यते ज्ञानेन प्राप्यते यो ह्येनं ज्ञानं केनोपायेन सिध्यतीत्यर्थः ८ विविदिषार्थं वि
हितानां निष्कामकर्मणां जन्मांतरानुष्ठितानां साधारणानां विविदिषोत्पत्तौ चैवोपदत्त्यात्तत्या मुक्तः विविदिषायां श्रवणादिप्रय
त्नं एवोपयुज्यते न तपआदीति मन्यमानः श्रीवसिष्ठउवाच स्वपौरुषेत्यादिना ९ ॥ रामायनमः ॥ ॥ २

सू दि

नवाप्तं वंसार्थं नमिति योघः १० तत्कृतत्वाद्ध्रागादीति सतिरागादेर्धनार्जनं परं वंचनाय वचः प्राबाहित्तमुहे देवदोल्लभे
दानादेः कामं फलमपि दुर्लभं इदेन तत्वेत्तानं मोक्षं प्रमाया योमाया येनाह रागादीति द्वाभ्यां १२ मुख्यमोक्षयमेवाद्धिद्यादर्श
यतिसच्छास्त्रेति १३ इतरागादिरूपायांतरं १४ १५ हन्याज्जीवस्थापनमेवप्रत्या भोगार्थं भोगवासना तदामिति वर्यामि

रागद्वेषतमः क्रोधमदमात्सर्यवर्जितं विनायामतयोदानं क्रेयमेवनवाप्तवं १० रागाद्युपगते चित्ते वंचयितापरं
यतं यदर्जितेनसादानायस्मापर्य ... त्वस्यतत्फलं ११ रागाद्युपहते चित्ते प्रमादादिक्रियेत चपलं तदूभप्रच्यतेत
सफलं किमनाक्रुच १२ तस्मात्सुरूपयत्नेन मुख्यमोक्षयमाहरेत सत्वास्त्रसज्जनासंगो संस्मृतिव्यापिनाः
सिनो १३ अत्रैकं पैरुषं परत्वं वर्जयितेत रागादिः सर्वदुःखत्वयप्राप्नोनकाविद्धपयते १४ अरुणतमोरूपं
कीदृगात्मज्ञानस्यलव्ययेयेनयाम्यमप्रोक्षेणारागद्वेषविसूचिका १५ यथासंभवयावद्भालोकयात्राविरु
द्धया संतोषमनुष्टमनाभोगगंधं परिवर्जयेत् १६ यथासंभवमुद्योगादनहिंसतया स्वपा साधुसंगमस्मा
कामः परः पीडं समुच्यते १७ विचारेणापरिज्ञातस्वभावस्य महामतेः अनुकंप्यामवंत्यते वस्तविशिष्ट
शंकराः १८ देशोयं सज्जनप्रायालोकाः सार्थं प्रचलते सविशिष्टः साधुः स्यात्प्रयत्नेन नमंश्रयेत् २०

नयेऽ२

तेयावत् १९ अनुहिंसनयाश्रयाकामिदमितिनिर्वेदइहिंसनातद्वजेनेन स्वयाश्रामीययाहिंतिपावत् १७ गहिं
तेशास्त्रविशिष्टेषु निंदिते १८ परिज्ञातः स्वभावः आत्मनत्वयेनतस्य १९ साधुत्वत्वयतिदेशाइति सज्जनाः स्मृ
स्वमाचारविशिष्टात्माया यात्प्रचुरालोकाजनायप्रचलते सचहिशिष्टेनानवैराग्यादिगुणैः सहितः स्यातहिंसमाधुः
स्यादिमयः २० ॥ ॥

श्री-
वा-टी-
उ-प्र-
२१

आत्मानमधिकृत्य प्रवृत्ता विद्यात्मविद्या तदनुकूल विचारात्मक कथाया: अध्ययं यत्र स्म अपरिचारात्र
भाष्येण इत्याह २१ न न सत्संगे के उपाये मुक्त: साधुसंगम सत्संगात् एव प्रयासेन तत्राह सत्संगा वेति अविद्या:मोहा:
विद्याविरोधिनो यस्मात् यस्त्र जलानां पंकानुसृति योग: मतयो वाप्य मनो हृतयोगाभ्यासादि नश्यन्ति २२ इति श्रीवासि
ष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे षष्ठ: सर्ग: ६ विविंच्यादि जगन्मूलं यो देव: प्राक् निरूपित: विरक्तनिर्विलो पा
येतस्य तत्वमिहोच्यते प्रसंगाज्ज्ञाप्तिनेसायनेपवि ज्ञाते प्रसक्तजगत्कारणस्य वास्तवं रूपं जिज्ञासु: श्रीराम उवाच ।

अध्यात्मविद्या विद्यानां प्रधानं तत्कथाश्रयं शास्त्रं मुख्यमितस्मार्त्तं मुच्यते तद्विचारणात् २१ सत्संगात्सत्संगम
जैर्विवेकैस्तथा विनश्यंति बलाद्विद्या: यथा जलानां कतका नुसंगाद्यथा जनानां मतयो पि योगात् २२
इति श्रीवासिष्ठरामायणे उत्पत्तिप्रकरणे मुमुक्षुप्रयत्नोपदेशोनाम षष्ठ: सर्ग: ६ श्रीरामउ० य एष देव: कथि
तो यस्मिन् ज्ञाते विमुच्यते वद क्वासौ स्थितो ब्रह्मन् कथमेनमलं भजे १ श्रीवसिष्ठ उवाच य एष देव: कथि
तो नैष दूरे व्यवतिष्ठते शरीरे संस्थितो नित्यं चिन्मात्रमिति विश्रुत: २ एष सर्वमिदं विश्वं न विश्वं चैष सर्व
ग: विद्यते ह्येष एवैको न तु विश्वाभिधास्ति हि ३ ॥

य इति यो विविंच्यादेः कारणभूत एष: सत्यगात्मभूतो देव: कथित: असौ क्व कस्मिन् पाथार्वरणो नाभिव्यक्त: कीदृशो
वा न तु स्थित: कथं लभे इत्यात्मलाभोक्ति: साधनानां एवं मुक्तिवादं तत्र गोपायानत्र प्रश्नो वा १ तत्राद्यं प्रथम प्रश्नो
त्तरमाह य इति नैष दूरे व्यवतिष्ठत इत्यात्मकावधिद्वारापर्यन्तोक्ति: शरीरे सोन्याभिव्यक्तात् तत्र हृदयपुंडरीके तु विशेषत:
सम्यगभिव्यक्त: स्थित इत्यर्थ: २ तर्हि किं देहपरिच्छिन्न एव स: नेत्याह एष इति तर्हि किं दृश्य विश्वाकार एव नेत्या
ह नेति सर्वाधिष्ठानभावेन सर्वगतत्वप्रतिपादनाद्विश्वात्मतोक्तिरिति भाव: ३ ॥ रामायनम: वासुदेव

नकेवलं कार्यात्मकविश्वमेव तद्व्यतिरेकेण नास्ति किं तत्कारणमायापि सदन्तःकरणाभिमानिदैवे विष्णुप्रायेनाह चिन्मा
त्रमेवेदमिति गरुडस्येश्वरेति यतो विष्णुः तथा तस्य चिन्मात्रात्मत्वप्रसिद्धेरलं शंकायुक्तेः ४ चिन्मात्रमिति कर्तरि क्तिवन्ता
न्मात्रविचेतनमात्रं विश्वमित्यर्थो लभ्यते न च लोके आबालगोपालप्रसिद्धं पुरुषार्थपर्यवसितं चेतितं नोपदेशार्हमि
ति मन्यमानानामाशयमुद्घाटयन् रामः शंकते बालोऽप्यपीति ५ नाशोकं तेति किं पुत्र पि तु भावे तत्प्याचनो म दोषइ
ति मन्यमानो वसिष्ठः आह न कस्मिन्निति चिन्मात्रमिति किंचिदल्पमपि न विज्ञातं श्रोतृज्ञानलेशप्राप्य निहते ।

चिन्मात्रमेषयाऽसीम् चिन्मात्रं न कडेश्वरः चिन्मात्रमेव तत्र न चिन्मात्रं कलोइवः ४
श्रीराम उवाच बालोऽप्येतद्वेत्ति यदि चेतनमात्रकं जगदित्येव केवात्र नाम स्यादुप
देशना ५ श्रीवसिष्ठ उवाच चिन्मात्रं चेतनं विश्वमिति यज्ज्ञातवानसि न किंचिदेव ।
विज्ञातं भवता भवनाशने ६ चेतनं नाम संसारे जीव एव पशुः स्मृतः एतस्मादेव ।
निर्यांति जरामरणभीतयः ७ रामायनमोनमः ॥ ॥

चितिभावः ८ कुतो न विज्ञातं तत्राह चेतनमिति कर्तरि क्तिवंततया चेतनशब्दो तुल्यार्थो स्यात्तां नं याति प्रत्यय ।
स्यापि कर्तर्येव विधानात् चितिकर्तृत्वेनार्थः स्यात् न च नित्यचितेः कर्तृसंभव इत्यनित्यमतोऽहंतिप्रतिफलनविष
यित्वहेतदाश्रयभूतमंतःकरणमेवात्मतयाहंकृत्तदात्मा जीव इत्यर्थः स्यात् स च वहिर्मुखतया विषयानेवसारत
या पशुरुच्यते पशुः एतस्मादेव देहेन्द्रियविषय वासनानुसारात् जन्मदेहपरिग्रहे जरामरणे रामायनमोनमः

ननु स्वर्गे स्थूलशरीराभावात्कथं दुःखं तत्राह देवजन्मावस्थायामपि किंतु शरीरं नाम अशरीरं न प्रियाप्रिये स्पृशत इति श्रुतेर्विद्यायां ।
स्वादुःखमिति अमर्त्यः स्थूलदेहमृत्योरभावेन तत्कृतार्थः यतोऽतः अज्ञानवान् चेतनीयं यन्मनस्तद्रूपोऽनर्थः स्वयं भू
त्वा स्थितः अतो दुःखस्यैव भाजनं अशरीरमित्यादि श्रुतेस्तु स्थूलसूक्ष्मकारणात्मकदेहत्रयरहितं प्रियाप्रियेन स्पृशत इत्य
र्थो न स्थूलदेहमात्ररहितमिति तथा चैतेपि सर्वेऽनर्थनाशादिति भावः ८ कीदृशात्मतत्त्वज्ञानात्कृतकृत्यतातत्रा
ह चेत्येति चेत्यनिर्मुक्तता अस्तु तो अचेत्योन्मुखत्वनाशमपेक्षं प्रसिद्धा ९ तत्र श्रुतिं प्रमाणयति भिद्यत इति मूलाज्ञान
नाशानंतरं यतः कारणात्तारम्याथ्यामलक्षणो हृदयग्रंथिर्भिद्यते न तन्नाशादेव तन्मूलकसंशयादयोपीय

पञ्चरत्नोऽप्यमर्त्योऽपि दुःखस्यैव भाजनं चेतनत्वाच्चेतनीयं मनो नार्थः स्वयंस्थितः ८
चेत्यनिर्मुक्तता यस्माद् चेत्योन्मुखत्वनाशतो असत्याभविता वस्था तां ज्ञात्वा नान्यथा च
ति ९ भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृ
ष्टे परावरे १० तस्य चेत्योन्मुखत्वं तु चेत्यासंभवनं विना रोद्धुं न शक्यते दृश्यं चेत्य
स्याप्यतिवेकयं ११ अचेत्यचित्स्वरूपं यज्ज्ञासंभवनं विना कुत्स्वरूपोन्मुखत्वं
हि केवलं चेत्यरोपनः १२ ॥

र्थः परंकारणमप्यवरं यस्मात्तथाविधे १० ननु तर्हि चित्तनिरोधलक्षणयोगेनैव चेत्योन्मुखत्वस्य रोद्धुं शक्यतां किं
ज्ञानप्रयासेनेत्यत्राह तस्येति चेत्यस्य दृश्यस्यासंभवनं ज्ञानेन मूलतो बाधं याप्यतिवेकयं विनाशानमिति शेषः
तथा च विनाज्ञानं तादृशस्वरूपसमाधिरेव न सिध्यतीत्यर्थः ११ एवं मोक्षोपि ज्ञानमंतरेण दुर्लभ इत्याह अचेत्येति य
त्तोतात्म्यमचेत्यचित्स्वरूपं तच्च असंभवनं प्रागुक्तचेत्यासंभवनं विना कुतः स्यात् मात्रोकेवलं स्वरूपोन्मुखत्वं । मविचेत्य
रोपतो दृश्यबाधादेव भवति तत्र किं वाच्यं मोक्षे तदा व्यपकत्वमिति भावः १२ ॥ ॥ ॥ २२

यस्मिन्निति ननु रामस्येदं प्रश्नश्लोकद्वयमप्यसंगतं चेतनं बोमसंसारो जीव एव पश्युः स्य तद्गति जीवस्वरूपस्य तदापारस्य मनो मूल
कारणस्य च प्राप्तत्वेनायं श्लोको नानुपपन्नः ब्रह्मस्वरूपस्य च सर्गाय श्लोके दृष्टत्वेन पुनः प्रश्नानर्हत्वादिति चेत् एवं तर्हि
नयपाशक्त प्रश्नो रामाभिप्रेतः किं बालेयः तथाहि ननु जीव एव संसार इति व्याहृतं तत्र ब्रह्मप्राप्तो ब्रह्मणोपि संसारित्वप्रसं
गात् तदप्राप्तौ तु तत्स्वाथत्ततानगत्यादि दैवं प्राप्तं स्यात् त्वदेव जीवस्वरूपं वा चेतव्या तदापाये पि किं ब्रह्मैव तु नामयत प्राये
ज्ञानेन ब्रह्माप्यनुत्तर्वं दत्तं महत्वाधायतो वरस्यानन्या यावत्तिः द्वितीये ब्रह्मादेतया व्यातत इति मन्यमानः श्रीरामः पृच्छति
यस्मिन्निति व्योमरूपी कल्पितरूपवान् कुत्र कस्मिन्नाधारे तिष्ठति कीदृशः किं संसारकोटौ उतान्यकोटावित्यर्थः १३

न

श्रीराम उवाच यस्मिन्जीवे हि विज्ञाते न विनश्यति संसृतिः व्योमरूपी पराश्चत्तः स ब्रह्मन्कुत्र कीदृशः १३
साधुसंगमसच्छास्त्रैः संसारार्णवतारकः दृश्यते परमात्मा यः स ब्रह्मंस्त्वत्कीदृशः १४ श्रीवसिष्ठ उ०
यदेतच्चेतनं जीवो विरागी जन्मजंगले पतन्नात्मानमिच्छति येनाज्ञाः पंडिता अपि १५ ॥ ॥

किं च यदि जीवः संसारकोटावेव तर्हि तस्य संसारार्णवतारकोयः सापात्तोपदिश्यते स कीदृशः न हि जलधिमेव जलधेः
कश्चित्तारयति तस्माज्जीवस्य संसारत्वं च नामिति १४ यदेतदेवं यदि जीव एव संसरेत् जीव एव सज्ज्ञाना
स्मुक्तेत जीव एव वा नातिकश्चात्मा स्यात् न त्वेवं ब्रह्मस्ववाः इदमग्र आसीत् तदात्मानमेवावेत् अहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्तत्सर्वमभ
वदिति श्रुतौ ब्रह्मण एव स्वात्मज्ञानात्संसारः सज्ज्ञानान्मुक्तिरिति प्रतिपादनविरोधात् नान्योतोस्ति द्रष्टेत्यादि चेतनपा
वृति प्रतिषेधविरोधाच्च यदा तु ब्रह्मैव प्रनेन जीवेनात्मनेति श्रुतेरिदं कारास्पदम् कल्पितमाचनात्मभूतेन संसारकोटौ
यत्नगे तेन जीवेनात्मतयाभ्रांत्याहंकारेणाहं मे जीवोहमिति मन्यमानः संसरति तदा जीवस्यैव संसारित्वे पर्यवसन्नमिति
न दोषोपीनवरयानर्थयापाता दिदोष उपाभिप्रेत्य श्लोकमेव द्वैतयन् श्रीवसिष्ठ उवाच यदेतदित्यादिना जन्मग्रहणपा

व

श्री॰
वा॰टी॰
उ॰प्र॰
२३

१६ १७ एवं समाहितो रामः सर्गोपक्रमप्रश्नार्थमेव प्रासंगिकोक्तिव्यवहितमिति पुनः स्पष्टं पृच्छति रूपमिति कार्यवा-
हुल्यान्मोहानिति बहुवचनं १८ तल्लक्षणे निर्विषयज्ञानाभिप्रायेण निर्विषयानावृतापरोक्षचिद्रूपं तद्दिदृक्षया प्रत्यनुभव
यथा नारोहासुखा तमारोहतीति तथाह देशादिति शाखाग्रचन्द्रदर्शने चक्षुःसंनिकर्षोत्तरं निमेषेण कारणाभिव्यक्तापरोक्ष
संविदः शाखादेशात्पूर्वं चन्द्रदेशं निमेषेणान्तरालेऽपि प्राप्तायाः शाखाचन्द्रयोर्युगपद्ग्रहणान्यथानुपपत्त्या शाखाग्रदे-
शमारभ्य चन्द्रपर्यन्तमनुस्यूतताभ्युपगन्तव्या मध्यान्तराले विच्छेदे कारणानुभवयोरभावात् तत्र तस्याः शाखाचन्द्रम

सर्ग

जीव एव हि संसारश्चेतनादुःखसंततिः । अस्मिन्ज्ञाते न विज्ञातं किंचिद्भवति कुत्रचित् ॥ १६ ॥ ज्ञायते परमा-
त्मा चेद्राम दुःखस्य संततिः । क्षयमेति विषावेशशान्ताविव विषूचिका ॥ १७ ॥ श्रीराम उवाच रूपं कथय मे ब्रह्म-
न्यथावत्परमात्मनः । यस्मिन्दृष्टे मनो मोहान्समग्रान्संतरिष्यति ॥ १८ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच देशाद्देशान्तरं
दूरं प्राप्तायाः संविदो वपुः । निमेषेणैव यन्मध्ये तद्रूपं परमात्मनः ॥ १९ ॥ अत्यन्ताभाव एवास्ति संसारस्य जग-
त्स्थितेः । यस्मिन्बोधमहाम्भोधौ तद्रूपं परमात्मनः ॥ २० ॥ द्रष्टृदृश्यक्रमो यत्र स्थितोऽप्यस्तमयं गतः । यदना-
काशमाकाशं तद्रूपं परमात्मनः ॥ २१ ॥ अशून्यमिव यच्छून्यं यस्मिञ्छून्यं जगत्स्थितम् । सर्गौघे सति यच्छून्यं
तद्रूपं परमात्मनः ॥ २२ ॥

देशयोः स्वविषयत्वेऽपि मध्ये यद्वपुः स्वरूपं तदेव निर्विषयापरोक्षचिद्रूपं प्रसिद्धमिति परमात्मनोऽपि तद्रूपं ज्ञेयमित्यर्थः
१९ यथा स्थिते नीलादिविकारे गौरवस्थानेऽपि व्यावृत्तमापन्नस्येति यावत् जगत्स्थितेरिति पाठेऽपि गच्छतीवायमि-
ति जगदिति व्युत्पत्त्या स एवार्थः २० तदेव स्पष्टमाह द्रष्ट्रिति आकाशावायेष्वपरिच्छिन्नत्वेन विपुलत्वादाकाशो
२१ जगत्स्वभावशून्यमपि यत्सर्ववस्तुयाथात्म्यभूतस्वरूपेण पूर्णत्वादशून्यमात्रेणाप्यशून्यमिव शून्यमसदा-
पि जगदस्मिन्स्थितं सद्भावमापन्नमित्यर्थः सर्गलक्षणौघो वाः यस्य तथाविधेऽज्ञाने सति यत्स्वदृश्यानुपयोगाच्छू-
न्यमिव शून्यं २२ ॥ २३

६

महाचित्स्वरूपं दृश्यस्थूलादिधर्मकमप्यन्तर्दृश्यापायात्तन्वहृदस्थूलं यन्न जडमेव जडं वा यद्वा वाह्यः जडमिवस्थितमित्य
र्थः २३ वाह्यमपि भूतादि देवमार्थ्यंतरमप्यात्मं च यत्प्रसिद्धं तत्सर्वं जगद्येन संगमनमात्मसिकतादात्म्यं संप्राप्य
र्थः २४ प्रकाशादेरालोकादिरूपमात्मतया संस्थितं यथा
मत्सहितिय एवहारयोग्यतालक्षणां स्वरूपसत्तामाप्नोतीत्यर्थः २४ प्रकाशादय इति २५
तिलोकद्दृष्टांतोक्तिः वस्तुत एवात्मका यादव गतं ब्रह्मैव सर्वभावानामात्मा नन्तो तवालिकाः प्रकाशादय इति
यत्तत्प्रमाणोर्थ्याव गम्यते तत्तपैव सत्तन रूपांतरेण ब्रह्म चनावगम्यते तत्कथं स्वरूपं निश्चेतुं शक्यं जगच्च तथावग

न२

यन्महाचिन्मयमपि हृदृश्याधारणावस्थितं जडं वाजडमेवांतस्त स्वरूपं परमात्मनः २३ सवाह्याभ्यंतरं येन
सर्वं संप्राप्य संगमं स्वरूपसत्तामाप्नोति रूपं परमात्मनः २४ प्रकाशस्य यथालोकः शून्यत्वं नभसो यथा
त पोर्द्दं स्थितं यत्तत्स्वरूपं परमात्मनः २५ श्रीराम उवाच स्वरूपं परमात्मेति कथं नाम हि बुध्यते इयतोस्य
जगतो मनो दृश्यस्यासंभवः कथं २६ श्रीवसिष्ठ उवाच भ्रमस्य जागतस्यास्य जातस्याकाशवर्णवत् अ
त्यंताभावसंबोधे यदि रूढिरलं भवेत् २७ तज्ज्ञातं ब्रह्मणो रूपं भवेन्नान्येन कर्मणा दृश्यात्यंताभावतो
त्यंताभावसंबोधे यदि रूढिरलं भवेत् तदृश्याभावतो जाय
न्तश्च तेनान्याप्रुभागतिः २८ अत्यंताभावसंपत्तौ दृश्यस्यास्य यथास्थितेः शिष्यते परमार्थोसौ बुध्यते जाय

स्य४

स्यमानेकयमसहितिरामः शंकते सत्स्वरूपमिति इयत इदं प्रमाणस्य विपुलस्य बहुप्रमाणास्ति दृश्यस्य चेत्यर्थः २६ ब्रह्म
प्रमाणे नावगम्यत इत्यसिद्धं प्रसति प्रतिबंधके महावाक्येन तदवगमात्प्रतिबंधनिरासस्तु तदध्यस्त हेतमिथ्यात्वबो
धनेनैव तन्निरूपादिकमप्रमाणस्यापरज्ञानतत्वबोधपितं शक्यमित्यभिप्रेत्य श्रीवसिष्ठ उवाच भ्रमस्येत्यादिना २७
२८ यः शिष्यते स बुध्यते नोवाच्यातत्त्वो बुद्धात्मैव जायत इत्यर्थः २९ ॥ श्रीरामचंद्राय नमो नमः ॥ ॥

त

श्री·
रा·टी·
उ·प्र·
२४

उक्तेऽर्थे उपपत्तिमाह नेति विदः ब्रह्मणः प्रतिबिंबो नास्ति तुच्छावित्तिमोघः बुद्धौ प्रतिबिंबितं हि ब्रह्म स्वावरकमज्ञानं दहत्
नवतः प्रतीयेत न चाध्यस्तत्वतया बुद्धौ ब्रह्मप्रतिबिंबस्तिष्ठेत् पिंडे तदाकांतनुत्वावहेत प्रतिबिंबानुदयादित्यर्थः ननु देहता
प्रतिबिंबशून्यतादशायां ब्रह्मप्रतिबिंबनांततामाह क्वचिदिति यथा ग्राहः क्वचिदपि किंचित्प्रतिबिंबग्रहणं विनानाव
तिष्ठते तद्वद्बुद्धिरपि देहत्व प्रतिबिंबग्रहणं विनेत्यर्थः ३० अंतर्योपपत्त्यापि प्रागुक्तं सिद्धमित्याह जगदिति स्वसत्तासंभवं
मिथ्यात्वं तन्निश्चयमिति यावत् ३१ रामः किंचिदधिकं विशेषमभिप्रेत्य पृच्छति यैषु सत्तस्त्वतुत्पद्यत इत्यतइति भ

नु विदः प्रतिबिंबोस्ति दृश्याभावादृते क्वचित् क्वचित्प्रतिबिंबेन किलादर्शोवतिष्ठते ३० जगन्ना-
म्नोस्य दृश्यस्यास्य सत्तासंभवं विना बुध्यते परमं तत्त्वं न कदाचन केनचित् ३१ श्रीराम उवाच इयतोद्द-
श्यजातस्य ब्रह्मांडस्य जगत्स्थितेः मुने कथमसत्तास्ति क्व मेरुः सर्षपोदरे ३२ श्रीवसिष्ठ उवाच दि-
नानि कतिचिद्राम यदि तिष्ठस्यखिन्नधीः साधुसंगमसच्छास्त्रपरमस्तद्दहत्वाग्यात ३३ प्रमार्ज्जयामि
ते दृश्यं बोधे मृगजलं यथा दृश्याभावे दृष्टता च यास्येहोऽवबोधिष्यते ३४ द्रष्टृत्वं सति दृश्ये स्मिन्
दृश्यत्वं सत्यपेक्ष्यके एकत्वं हि सति द्वित्वे द्वित्वे चैकत्वयोजने ३५ ॥

वदेवं यदि ब्रह्मणि जगदध्यस्तं स्यात्तदेव न संभवि चिन्मात्ररूपत्वात् परमसूक्ष्मे ब्रह्मणि ह्युपतो ब्रह्मांडं विस्तृत स्थूलम
पंच स्थाप्यास्यावटनात्तदेतद्वाह क्व मेरुरिति ३२ भवेदेवं यदि जगति स्थूलता विमर्शः सदा स्यात् ननु सा तथास्थू
लता प्रत्ययपर्व यदा न वास्माभिः कालेनोपपत्तिभिः शिथिलीकरिष्यते तदा न मसंडक्ष्मनवधारयिष्यसीत्यभिप्रे
त्य श्रीवसिष्ठ उवाच दिनानीत्यादिना अखिन्नधीरनुद्विग्नचित्तः ३३ ३४ दृश्येन भावेन केवलं द्रष्टुरेवाभावः किं
तु द्वित्वैकत्वयोरपीत्युपपादयति द्रष्टृत्वमिति सति इत्यके द्रष्टरीत्यर्थः एकत्वं द्विद्विताद्वावन्यत्र प्रसिद्धेः तिलपृहतये

[illegible]

३४२

तुच्चं चेदं तैलाद्यवर्जितं तस्मात्तत्परिशिष्यत इत्याह द्वितेकोति २६ प्रकारान्तरेणापि दृश्यमार्जनं प्रतिजानीते अ
हंतादीति २७ सतो हि सतो विकारो विवर्तः स्वरूपं वो चेतनत्रयमपि वेपुष्याद्दोत्र्यस्याध्यदर्शनादेवं सतोप्य
सतं स्वरूपव्याघातादेवं संभवीत्यनिर्वचनीयता सिद्धा ततस्तन्मार्जने क्लेशलेशोऽपि न २८ एवमसतोऽपि सतो व्यपोह
सतं स्वरूपसंभविनीति हेमकल्पितकटकादेहमदृष्टेवमसत्यमित्याह जगदितिद्वाभ्यां २९ ४० वक्ष्यमाण

वि ५ ४

एकाभावे द्वयोरेवसिद्धिर्भवतिनात्र हि हिते कादृष्टं द्दृश्यवत्तयेमदवशिष्यते ३६ अहंतादिज
गद्दृश्यं सर्वतेमार्जयामदं अत्यंताभावसंवित्या मनोमुकुरतोमलं ३७ नासतो विद्यते भावो
नाभावो विद्यते सतः यन्नास्ति स्वभावेन कः क्लेशस्तत्र मार्जने ३८ जगदीवनुत्पन्नं यच्चेदं द
ष्यतेतत् तत्स्वात्मत्येवमलेत्रस्तचिवात्त्वदृष्टं हितं ३९ जगन्नाम्नान चोत्पन्नं न चास्ति न
चदृश्यते हेम्नीव कटकादित्वं किमेतन्मार्जनेश्रमः ४० तथैतद्धि स्वरेणाहं वक्ष्यामि वा
ड्युक्तिभिः अवधितं यथा तत्वेस्वयमेवानुभूयते ४१ आदावेवहि नोत्पन्नं यत्तस्येहास्तिता
कुतः कुतो मरौ जलसरिद्द्वितीयेंदोकुतोग्रहः ४२ यथा वेध्यासुतो नास्ति यथा नास्ति म
रौ जलं यथा नास्ति नभो वृक्षस्तथा नास्ति जगद्भ्रमः ४३ यदिदं दृश्यते राम तद्ब्रह्मैवनिरा
मयं एतत्पुरस्ताद्वक्ष्यामि युक्तितो न गिरैव च

वेध्या

प्रकारान्तरोक्तीरपि प्रसंगात्प्रतिजानीते तथेति ४१ अनुमतस्य सत्वेन ग्रहणमप्यसदेव आदाविति ४२
एवंच भ्रांतिनहि विषययोरुभयोरप्यसत्वसिद्धेति सदृष्टान्तमाह यथेति ४३ किं तर्हि दृश्येनाभासे युपरमार्थं
नास्ति तदाह यदिदमिति युक्तितः आख्यानाद्युपपत्तितः ४४ ॥ राम राम राम राम ॥

श्री॰
वा॰ टी॰
उ॰ प्र॰
२५

अनुभवयथानाशो हे किं युक्तिसहस्रेणापि लभ्या यतो हे घोडानुक्रमेणैवेत्य वद्देलनामा मायांकाद्व इयदिति नह्याल
नपरात्र अवमत्यमनादृत्य कष्टे निर्युक्तिके अर्थ हे आभाति वेशोध यत्न पाति योयो भवति तमत्तमेव विद्वःसा
वज्ञाः अवमत्य अनादृत्य कष्टे निर्युक्तिके अर्थ हे आभाति वेशोध ॰ ॰ ॰ ॰ सप्तमः सर्गः ७ प्राग्युक्त ननु वित्तानेसद्वृद्धे
ताइति शेषः ८५ इति श्री वाशिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे सप्तमः सर्गः ७ यद्ययि युक्तितइति यत्प्रतिज्ञातं गुरुणा ननु श्री राम सं
शो न चान्यतः सच्छास्त्रे शर्पशोषः सघनफल उत्पद्यते वद्दामि युक्तितइति यत्प्रतिज्ञातं गुरुणा ननु श्री राम संदृ

यन्नाम युक्तिमिरिहप्रवदंति ह्याहानान्नावदेलन मयुक्त मुदारबुद्धे योयुक्तियुक्त मवमत्यवि
मूढबुद्धिः कष्टाग्रहो भवति तं विदुरज्ञमेव ८५ आर्षे वाशिष्ठे रामायणे वालकांडमोक्षो
पाये सृत्पत्ति प्रकरणे जगदादिदृश्य सत्ता प्रतिज्ञानाम सर्गः ७ श्रीरामउवाच कथेत
पाये उत्पत्ति प्रकरणे जगदादि दृश्यसत्ता प्रतिज्ञा नाम सर्गः ७ श्रीरामउवाच कथेत
ह्यायते युक्त्याकथमेतन्न सिद्ध्यति यायानुभूतपतनास्ति न ज्ञेयमवशिष्यते १ श्रीवसिष्ठ
उवाच बहुकालमियं रूढा मिथ्याज्ञान विषूचिका जगन्नाम्न्यविचाराख्या विनाश्च
ज्ञेनयामयति २ वदाम्याख्यापिकां राम याद्यमावोध सिद्धये तां श्रेणु णोपि तस्मा योमुः
त्यक्त्वा सिद्धिमान् ३ नो चेदुद्वेगशीलत्वादर्धादुत्थाय गच्छसि ततस्तिर्यग्धर्मिणस्ते घनकिं
चिदपि सेत्स्यति ४ योयमर्थं प्रार्थयते तदर्थं यतते तथा सोऽवश्यं तत्कामोति नचेच्छ्रान्तो
निवर्त्तते ५ साधुसंगमसच्छास्त्रपरो भवसि राम चेत् तद्दिनैरेव नो मासैः प्राप्नोषि परमं पदं ६

कृतिकयैतदिति यदिदं दृश्यते रामतद्ध्यैव नास्ति राम यमिति यदुक्तं एतत् एतस्मिन् यनेनाप्यमेव परामर्शः
१ २ वदामि वक्ष्यामि इमाः सर्वार्थ युक्तिप्रधानाः संनिहिताः ३ नो चेत् न श्रृणोषि चेत् अग्रश्रवणे हेतुमाह
उद्वेगेति ततस्तिरश्चां पश्वादीनां धर्मः सच्छास्त्रश्रवणायोग्यत्वात् ततः ४ ननु महतामपि दुर्लभमिदं क
थं मादृशेन लभ्येतेति मंदमतेरनाश्वासमाशंक्याह य इति निवर्त्तते अर्धप्रयत्नादिति शेषः ५ ६ ॥ २५

७ ८ कुतोऽस्मीत मतं तत्राह सर्वेषामिति ९ वाक्यये वाक्यसंदर्भात्मकेयं ये १० यथात्मस्मादौ स्थिते एव स्वमो॰
यमिति परिज्ञाते स्वमसम्यक्भावनान्यत्स्वमम्येति तद्वत् ११ अन्यत्र शं यांतरे यत्वो ॰ प्य युक्तिजातं विज्ञानस्या
त्वयमानो कोऽयमाद्दं १२ बोधस्योत्तरं यं यजन्य बोधस्यापि परं उत्कृष्टं बोधं पंचमप्येषणी १३ यस्मिं एतत्रोच

याम्

श्रीरामउवाच आत्मज्ञानप्रबोधाय यत्स्वं त्रितयं वद किं नाम तत्प्रथानं स्यायस्मिंज्ञाते न शोच्यते ७
श्रीवसिष्ठउवाच आत्मज्ञानप्रधानानामिदमेव महामते स्यादात्मन्येव मंस्यात्मं महात्मा माययाऽऽत्मयो
मं ८ कुतिहामोत मादस्माच्छुतोहो यः प्रवर्तते सर्वेषामिति ह्यज्ञानानामयं स्यादुदाहृतः ९ स्व
ते स्मिन्वाक्यये यस्माज्जीवन्मुक्तत्वमव्ययं उदेति स्वयमेवात इदमेवातिपावनं १० स्थितमेवात्म
मायातिजगद्रूपं विचारणात् यथात्मस्मे परिज्ञाते स्वमादावेव भावना ११ यदिहास्ति तदन्यत्र
यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् इमं समस्तविज्ञानस्यात्मकोशं विदुर्बुधाः १२ यदुदेत्यणुयान्निरं
तत्स्योदारचमत्कृतेः बोधस्यापि परं बोधं बुद्धि रेतिन संशयः १३ यस्मिन्नेदं तत्रुचये रोचते ऽकृ
तोदयात् विचारयतु यत्किंचित्स्वच्छात्मज्ञानवाक्यं यं १४ जीवन्मुक्तत्वमस्मिंस्तु श्रुते सम्यगनुभूय
ते स्वयमेव यथापीते नीरोगत्वं वरौषधे १५ श्रूयमाणे हि यात्स्मिन् श्रोतावेत्यात दात्मना
यथा वदिमस्माभिर्नन्तं वरयायवत् १६ ॥

६८

ते स्वोन्यस्त्वक्वात्वं विचारयतु नास्माकं तत्र प्रद्वेषरूत्ययं १४ कस्त्वयं स्यातिप्रायेदेतुस्तमाह जीवन्मुक्त
मिति १५ एतज्जीवन्मुक्तत्वं आत्मना स्वयमेव वेत्यनुभवति उद्धस्माभिरुक्तं वरवत् पापवद्दाय याव॰
तु यथार्थमेवनान्ययेत्यर्थः १६ ॥ राम ॥

५१

श्री·
वा·टी·
उ·प्र·
२६

कथ

ह्यात्मविचारणात्मिकया प्रकृतग्रंथेनैव नश्यति यतो नैतानेतपोभिः श्रुतेर्द्वैतपास्त्रश्रवणैः कर्मकांडरूपे वेदे द्वैतवेद
प्राप्तलक्षणेन कथनेन वाक्यप्रबंधेन इदितयागहोमादि यत्नपातेन च ते संसृतिदुःखं नो नश्यतीत्यर्थः १० इति
श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे द्विष्टमः सर्गः ८ जीवन्मुक्तस्य लक्षणेति न स्य सर्वात्मता तथा जगत्प्रलय।
पि ह्यात्मस्वरूपं चेह कीर्त्यते आत्मविचारोपि यावत्पारपारणांतदेकप्रवणता लक्षणा एवापेक्ष्यते न कादाचित्को व्यापारांतर
व्यवहितावृत्तो वा आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ब्रह्मसंस्थोऽमृतत्वमेतीत्यादि श्रुतेरित्यभिप्रे
त्य श्रीवसिष्ठ उवाच तद्विनाऽशेति तस्मिन्नात्मन्येव चित्तं येषां तद्गताः तथा प्राणा वेदोद्युक्ताः प्राणा जीवव्यापारा येषां १

६

नश्यति संसृतिदुःखमिदं ते ह्यात्मविचारणया कथयैव नोपनदानतपःश्रुतवेदैस्तत्कथनोदितयत्न।
पातेन १० इति श्रीवा· मोक्षोपाये उत्पत्तिप्रकरणे सञ्ज्ञानिरूपणं सर्गः ८ श्रीवसिष्ठ उवाच तच्चि
त्तास्तद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परं कथयंतश्च तं नित्यं तुष्यंति च रमंति च १ तेषां ज्ञानैकनिष्ठानामात्म।
ज्ञानविचारिणां सा जीवन्मुक्ततोदेति विदेहान्मुक्ततैव या २ श्रीराम उ· ब्रह्मन्विदेहमुक्तस्य लक्षणं जीवन्मुक्तस्य ×
ब्रूहि येनतथैवाहं यते शास्त्रदृशा धिया ३ श्रीवसिष्ठ उवाच यथास्थितमिदं यस्य व्यवहारवतोपि च
अस्तं गतं स्थितं व्योम जीवन्मुक्तः स उच्यते ४ ॥

ज्ञाने ज्ञानसाधनश्रवणादौ एकानिष्ठा अनन्यव्यापारतालक्षणा स्थितिर्येषां विदेहाद्देहविगमाद्या मुक्तिस्तैव ना
न्यथेत्यर्थः २ श्रवणादिफलोक्तिप्रसंगाज्जिते जीवन्मुक्तविदेहलक्षणे जिज्ञासुः श्रीराम उवाच ब्रह्मन्निति शास्त्रल
क्षणदृशा चक्षुषेत्यादि तथा धिया ३ विदेहमुक्तेर्जीवन्मुक्तिपूर्वकत्वात्तत्क्रमादादौ क्रमोवल्लीयावितिन्याये
न प्रथमं क्रमप्राप्तं प्रथमं जीवन्मुक्तलक्षणं श्रीवसिष्ठ उवाच यथेति यथास्थितमिदं व्यवहारवतोपि यस्य विश्वं
परमार्थदृशा बाधात् अस्तं गतं सत् व्योमवदाकाशमिव स्वच्छं स्थितं दर्पणान्तरमिव प्रतीयमानमपि नास्ति एवेत्यर्थः ४

योव्यवहर्ताप्यन्नपि नैव किंचि[illegible]करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् इति भगवदुक्तेः या जाग्रत्यपि सुषुप्तवन्निर्विकारस्माने ५
६ निर्विकारे स्वात्मनि सुषुप्त इव तिष्ठतीति सुषुप्तस्थस्तथाभूतोऽपि यः विषयानिन्द्रियान्वात्मनि जागर्ति देहेन्द्रियादि-
व्यापारे द्विविधैर्व्यापारलब्धिलक्षणा जाग्रद्यस्य न विद्यते यस्य बोधो निर्वासन इति जाग्रद्वासनोद्भवनिमित्तः स्वप्नोऽपि य-
स्य न विद्यत इति भावः अनुरूपं यथा चितेन दृष्टानुकारामिनयमिति वा अत्रेनिरावरणात्मनि तिष्ठतीत्यर्थः सुषुप्तस्थः स-
पिस्थ इति कः ८ न लिप्यते कर्तृत्वाकर्तृत्वाभिमानाभ्यामित्यर्थः ९ यस्य विदृष्टिदालनत्वेषा दावरणाविघट

बोधैकनिष्ठतां यातो जाग्रत्येव सुषुप्तवत् य आस्ते व्यवहर्तैव स जीवन्मुक्तः स उच्यते ५ नोदेति नास्तमायाति
सुखे दुःखे मुखप्रभा यथा प्राप्तस्थितेर्यस्य स जीवन्मुक्तः स उच्यते ६ यो जागर्ति सुषुप्तस्थो यस्य जाग्रन्न
विद्यते यस्य निर्वासनो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते ७ रागद्वेषभयादीनामनुरूपं चरन्नपि योन्तर्व्योम
वदच्छस्थः स जीवन्मुक्त उच्यते ८ यस्य नाहंकृतो भावो यस्य बुद्धिर्न लिप्यते कुर्वतोऽकुर्वतो वापि स जी-
वन्मुक्त उच्यते ९ यस्योन्मेषनिमेषाभ्यां विदः प्रलयसंभवौ पश्येत्त्रिलोक्याः स्वसमः स जीवन्मुक्त उ-
च्यते १० यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः हर्षामर्षभयोन्मुक्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ११
शान्तसंसारकलनः कलावानपि निष्कलः यः सचित्तोऽपि निश्चित्तः स जीवन्मुक्त उच्यते १२ ॥ शम

नात्त्रिलोक्याः प्रलयं निमेषादावरणाक्रान्तं भवं यः पश्येदित्यर्थः विदेहमुक्तावेवं निमेषोन्मेषाभ्यां त्रिगुणी-
स्वरे चावरणाभावाद्व्योमयत्राप्यहो दिमुक्तिः १० नोद्विजते न विभेति लोको जनः यतोऽसौ हर्षामर्षभयद्-
न्द्वानाभिमानोन्मुक्तः ११ यतोऽसौ सचित्तः सचेतनोऽपि निश्चित्तो निर्मनस्कः शान्तासंसारस्य कलना यस्य तामति
र्थसमः परदृश्यकलावान्देहावयवानपि निष्कलो निरवयवः १२ ॥ रामायनरामचंद्रायनमः ॥

श्री
प्र.टी.
२२

प्रीतलो रागाद्यतापितः यतो घटरागादिविषयेष्वपि पदार्थेषु पूर्णोऽखात्मा व्याप्ता न हि हेयोपादेये स्वात्मनि भ्रमपूर्णोऽ-
मिथ्यात्वेन निश्चितेवार्थे रागादिसंभवइति भावः १३ इदानीं प्रथमं दृष्टविदेहमुक्तलक्षणं वक्तुमुपक्रमते जी-
वन्मुक्तेति कालेन वशीकृते ऽप्राप्तस्पन्दतयेष्मतोतिष्ठावत् १४ तस्यादौविदेहमुक्तावस्थेदं स्वरूपलक्षणमाह वि-
देहमुक्तेति उदयास्तमयोद्वयपक्षयो स्वन्नमत्स्थत्वसंभवात् नचासौदृश्य अहंनेति च न न च इतरः १५ तस्य

यः समस्तार्थजातेषु व्यवहार्यपि शीतलः पदार्थेष्वपि पूर्णात्मा स जीवन्मुक्त उच्यते १३ जीवन्मुक्तपदं त्य-
क्त्वा देहे कालवशीकृते विशत्यदेहमुक्तत्वं पवनोऽस्पन्दतामिव १४ विदेहमुक्तो नोदेति नास्तमेति न-
शाम्यति न सन्नासन्न दूरस्थो न चाहं न च नेतरः १५ सूर्यो भूत्वा प्रतपति विष्णुः पाति जगत्त्रयं रुद्रः
सर्वान्संहरति सर्गान्सृजति पद्मजः १६ खं भूत्वा पवनस्कंधं धत्ते सर्षिसुरासुरं कुलाचलगणो भूत्वा-
लोकपालपुरास्पदः १७ भूमिर्भूत्वा बिभर्तीमां लोकस्थितिमखंडितां तृणगुल्मलताभूत्वा ददा-
ति फलसंततिं १८ बिभ्रज्जलानलाकारं ज्वलति द्रवति द्रुतं चंद्रोऽमृतं प्रसवति मृतं हालाहलं वि-
षं १९ तेजः प्रकटयत्याशास्तनोत्यांध्यं तमो भवन् शून्यं सद्व्योमतामेति गिरिः सत्... रोधयत्यलं
२० करोति जंगमं चित्तः स्थावरं स्थावराकृतिः भूत्वार्णवो वलयति भूस्त्रियं वलयोपमां २१ ॥

44

लोकदृष्ट्या सार्वात्म्यलक्षणं तटस्थलक्षणमाह सूर्यइत्यादिना १६ कुलाचलो मेरु... मानसोत्तरस्तु तयोर्देवलोक
पालपुरप्रसिद्धेः १७ लोकस्थितिं जनमर्यादां १८ हालाहलसंज्ञं विषंभूत्वा मरणं प्रसूवतीति छांदसो विकर
णव्यत्ययः १९ तेजो भवन् प्रकटयत्याशा दिशः २० चित्तः स्फुटोतः कृत्स्नाभिव्यक्तचैतन्यतः स्थावराकृतिः अ
स्फुटचिता जडप्रायाकृतिः भूरेव स्त्री तां २१ ॥ राम राम राम राम ॥ २७

पु

परमार्कवपुर्भूत्वाऽऽवरणविदात्मा प्रकाशान्तं तन्मात्रकाशमात्मानं त्रिजगदादित्रसरेणुवदेवं तं पदार्थौ त्वं विभावयन् विस्तारयन्नपि यो॰ ३
स्वयं शांतो निर्विकार एवावतिष्ठते २२ २३ प्रतिबिंबवाक्यत्वेन समग्रदृष्टिदोलस्याक्त्मकोदोलसमनस्मानत्वात्प्रसुपाये॰
मोक्ष उक्तः श्रीरामउवाच कथमिति द्वियस्माद्विषमा दृष्टिः पदाक्रान्तिः दुःसाध्या अपकर्षचित्प्राप्तापितत्रचित्तं यस्मउ
क्तः श्रीवसिष्ठउवाच मुक्तलाउयतो हेतिमनसनिस्त्रयइत्यन्वयः २४ एवं मोक्षं कंरामं तन्मात्रप्रसुपायोपदेशो नास्या मयन्

परमार्कवपुर्भूत्वा प्रकाशान्तं विभावयन् त्रिजगत्त्रसरेण्वेवं शान्तमेवावतिष्ठते २२ यत्किंचिदिदमाभाति
भातं भानमुपैष्यति कालत्रयगतं दृश्यं तदसौ सर्वं वच २३ श्रीरामउवाच कथमेवं वद ब्रह्मन्नुपैतेवि
षमादिमे दृष्टिरेषा यदुःसाध्याऽड्याक्रमेति निश्चयः २४ श्रीवसिष्ठउवाच मुक्तिरेषोच्यते राम ब्रह्मैत
त्समुदाहृतं निर्वाणमेतत्कथितं श्रृणु तत्प्राप्यते कथं २५ यदिदं दृश्यते दृश्यमहं त्वमादि संयुतं सतोप
स३ स्यामनुत्पत्त्या बुद्धयैतद्वाप्यते २६ श्रीरामउवाच विदेहमुक्तास्त्रैलोक्यं संपद्यंते यदा तदा मन्येते सर्गतां
मेव गता वेद्यविदां वर २७ श्रीवसिष्ठउवाच विद्यते चेत्त्रिभुवनं तत्तत्तां संप्रयांतु ते यत्त्रैलोक्यमाद्या
र्यो न संभवति किंचन २८ यत् त्रिलोकतां यातं ब्रह्मैवमुक्तार्थधीः कुतः तस्मात्तेषां संभवत्येषां जगद्
ह्यार्थकल्पना ॥

क्तिविन्नाप्तिः २५ अनात्मन्यारोपितमत्वक्रमहंत्वं पराक्रेतन नवं नवं मतः सद्विति भासमानस्याप्यसुवंध्या॰
पुत्रस्येवास्येतमनुत्पत्त्या २६ ब्रह्मणः सर्वात्मस्वरूपज्ञस्य प्राप्नोति तद्भावेन संसारप्राप्तिरेव किं न स्यादिति रामः
शंकते विदेहेति ते विदेहमुक्ताः सर्गतां संसारभावमेव गता इति मन्ये २७ प्रागुक्तां सत्तानुमतिमेवावलंब्य व
सिष्ठः परिहरति विद्यते चेदिति तत्तत्सर्गरूपतां ते मुक्ताः यत्र न संभवति तत्र उक्तार्थधीः कुतस्तु तरेणान्वयः
२८ उक्तार्थधीस्त्वद्धं किमर्थं बुद्धिः तस्मादित्युपसंहारः २९ ॥ राम राम राम रामः

श्री
यो०
उ०
२८

न

अनन्यदद्वयं आभासमात्रं चिन्मात्रं सत्यं सम्यग्भावदवबोधतः ३० प्रपञ्चदृश्यापर्यालोचनेन दृश्यत्वमेव दृष्टो
तैरननुभावयतीत्यहं हीत्यादिना ३१ ३२ ३३ ३४ एवंदर्शिदृष्टांतानां पर्यालोच्य गुरूक्तार्थं श्लोकद्वयेन संभाव
यंस्तत्र विपरीतभावनाविक्षेपात्पुनरसंभावनाविकल्पोदयेऽवस्थितिसिद्धि तेन मनस्तावधारयितुमशक्नुवन्निवतद
वधारणोपायं पृच्छति अत्यंतेत्यादिना जगद्दृश्यात्यंताभावसंपत्तिर्बाधस्तया ३५ मिथः एकसंस्थयोः संपन्नयोः स्प० ८

46

अनन्यत्क्रांतमाभासमात्रमाकाशनिर्मलं ब्रह्मैव जगदित्येतत्सत्यं सम्यगवबोधतः ३० अहं हि हेमक
टके विचार्यापि न दृष्टवान् कटकं च क्वचिन्नाम ऋते निर्मलहाटकात् ३१ जलादृते पयोवी
चौ नाहं पश्यामि किंचन वीचित्वं तादृशं दृष्टं यत्र नास्त्येव तत्र हि ३२ स्पंदत्वं पवनादन्यन्न कदाचन कुत्र
चित् स्पंद एव सदा वायुर्जगत्तस्मान्न भिद्यते ३३ यथा शून्यत्वमाकाशे तापएव मरौ जले तेज एव स
दालोके ब्रह्मैव त्रिजगत्तथा ३४ श्रीराम उ० अत्यंताभावसंपत्त्या जगद्दृश्यस्य मुक्तता यथोदेति मुने यु
क्त्या तां ममोपदिशोत्तमां ३५ मिथः संपन्नयोर्द्रष्टृदृश्ययोरेकसंस्थयोः द्वयाभावे स्थितिं याते निर्वा
णमवशिष्यते ३६ द्रष्टुर्दृश्यस्य जगतस्तस्मादत्यंतासंभवो यथा ब्रह्मैवेत्थं स्वभावस्थं बुध्यते वद मे तथा
३७ कयैतद्युक्त्या प्राप्यते युष्माकं परमेतत्प्रसिध्यति एतस्मिंस्तु मुने सिद्धे न साध्यमवशिष्यते ३८ श्रीवसि
ष्ठ उवाच बहुकालमियं रूढा मिथ्याज्ञानविषूचिका नूनं विचारमंत्रेण निर्मूलमुपशाम्यति ३९
न शक्यते झटित्येषा समुत्सादयितुं रणात् सममप्रपतनेयं हि शैलसमारोहावरोहणे ४० ॥ ॥

र्बोधपरिशिष्टस्वप्रकाशात्मभावापन्नयोरिति यावत् ३६ ३७ ३८ श्रुतार्थस्यासकृत्संभावनोदये पुनः पुनश्चिरम
ननाभ्यास एव तत्प्रतिष्ठावधारणोपाय इति श्रीवसिष्ठ उवाच बहुकालमित्यादिना ३९ शिखरारूढस्य मनः
सर्वतः समं प्रपतनं यस्मात्तथाविधं शैलसमे तुल्यं आरोहावरोहणं यथा झटित्येव कर्तुं न शक्यते तद्वत् ४०

४१ वदाभाणजगत्प्रलयाव्यायिकां ४२ अप्रलयाव्यायिकानंतरमुत्पत्तिप्रकरणं जगदुत्पत्तिप्रक्रमः तत्र निर्विका
रोपादानको विवर्त एव पर्यवस्यतीति वेयमित्याते स्वतः सिद्ध एवमोक्ष इति न दर्शनाशाय इत्याह यदिस्यादिना यघड्यघतेर
तिपाद्यते तेन तेन मुक्ते न तत्तदंशमूत्येन स्वेन मूयते स्वीयतद्र्पर्णं ४३ ४४ अजाते वाबालिकाभातीत्युक्तमर्थं प्रलया
व्यायिकया समर्थयितुमुपक्रमते यदिदंमिति यदिदं जगद्दृश्यते तत्प्रलये स्वङ्वतीत्युत्तरेणान्वयः ४५ महाप्रलये

तस्मादभ्यासयोगेन यत्नादाप्यो वयतिभिः जगद्भ्रांतिर्यथा याभोक्त वेदं कथ्यते शृणु ४१ वदाभ्याख्या
यिकां रामया भिमां बोधसिद्धये नांचक्षुणोपि न सा योमुक्तमपकाशिवोधवान् ४२ अथोत्पत्तिप्रकरणमथ
दंतवक्ष्यते यक्लिलोत्पद्यते राम तेन मुक्तेन भूयते ४३ इयमित्यं जगद्भ्रांतिर्भात्यजाते वबालिका श्रृ
यति प्रकरणो कथ्यते स्मिन्मया धुना ४४ यदिदं दृश्यते किंचिज्जगत्स्थावरजंगमं सर्वं सर्वप्रकारा
सममयासुरकिंनरं ४५ तन्महाप्रलये प्राप्ते रुद्रादिपरिणामिनि भवत्यदृश्यात्मकापि यातिविनश्यं
ति ४६ ततस्तिमितगंभीरं न तेजो न तमस्ततं अनाख्यमनभिव्यक्तं सत्किंचिदवशिष्यते ४७ नशून्यं
नापि चाकारं न दृश्यं न च दर्शनं न च भूतपदार्थोद्योयदनंततयास्थितं ४८ ॥ रामायनमोनमः

प्राकृते रुद्रादीनां परिणामिनि तिरोभावयितरि विनश्यतीत्यस्य व्याख्या सदृश्यात्मेति ४६ किंशून्यांतं न श्यति ने
त्याह ततइति अनाख्यमनभिव्यक्तमिति नामरूपप्रतिषेधः ४७ तत्प्रतिषेधेनामरूपशून्यवस्तुनोजगत्तप्रसिद्धेः
शून्यता माशंकाह नेति तद्धितस्याशून्यस्याकारदृश्यदर्शनादिभावः परिशेषात्स्यात्तत्राह नापीत्यादिना अकारमिः
तिश्लोकं दसमतयोपीयाजनेतवा ४८ ॥ ॥

श्री.
वा. टी.
उ. प्र.
२९

अनाख्यत्वादेवाव्यपदेश्यात्म अव्यपदेश्यत्वमेव प्रपंचयति नसदित्यादिना भवनं कालसंबंधउत्पत्तिर्वा नतदात्माव:
४९ नविद्यते आदिकारणं यस्य तदनादि ५० नक्रामभुजां हंसानां नतमतिर्गाम नतान्स्वं नक्रान्नतापस्थाहं सात्म
नाचरष्टतडमयावगतदव्यवच्छिन्नश्रीमादिदृष्ट नक्रामयदं नवहा यस्मेदमप्यारोपदशा नेवेदमपवाददशा
सदसदात्मकोव्यक्तावस्थादयानुगतः ५१ करणानांसायभावेपिश्रवणादिकमस्यस्वभेप्रपदंतत्पाचश्रुतिरपा-
णिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुस्सशृणोत्यकर्णइति ५२ येनालोकेनसाक्षात्स्वरूपंलभ्यतेसचिदालोकोपि

अज्ञा

किमप्यव्यपदेश्यात्मपूर्णात्पूर्णतराकृति नसन्नासन्नसदसन्नभावोभवनंचन ४९ चिन्मात्रंचेत्यरहित
मनंतमजरंशिवं अनादिमध्यपर्यंतंयदनाधिनिरामयं ५० यस्मिञ्जगत्स्फुरतिदृष्टमौक्तिकहंस
वत् यस्मेदंनैवमिदंदेवःसदसदात्मकः ५१ अकर्णाजिह्वानासात्वङ्नेत्रःसर्वज्ञसर्वदा सृणोत्यास्वादय
पी ४ तियोजिघ्रस्पृशतिपश्यति ५२ सएवसदसद्रूपंयेनालोकेनलभ्यते सगोचित्तमनालोकेयंतस्वरूपा-
चाप्यंजने ५३ अर्द्धोन्मीलितदृष्ट्याभ्रूमध्येतारकवज्जगत् व्योमात्मेवसदाभासंस्वरूपंयोभिपश्यति
५४ यस्मात्पदतिनविभोःकारणंमायास्वंगवत् यस्येदंचजगत्कार्यंतरंगोपरवामसा ५५ ॥ ॥

ए खेर

सएव तथाप्रत्तानसवे सर्गचित्रंअज्ञाननिवृत्तोवनायंतंस्वरूपंचाप्यप्राप्यरंजनंसएवेत्यर्थः ५३ एवंजीवन्मु-
क्तदशायांवाधितजगदाभासदर्शनमपिस्वेत्याह्अर्द्धेति यथायोगिनःचरमुद्रायांभ्रूमध्येदृष्टिनिवेशोअर्द्धोन्मी-
लितचक्षुर्दृष्टयाभ्रूमध्येनिविष्टंक्रसतारकंअस्फुटत्वात्सदाभासंजगत्पश्यतितद्व्योमात्मेवसदाभासेस्वरूपंपश्या-
तिसोपिसएवेत्यर्थः खेचरमुद्रायालक्षणमनंतयोगशास्त्रेकपालकुहरेजिह्वाप्रविष्टाविपरीतगा भ्रुवोरंतर्ग २९
तादृष्टिर्मुद्राभवतिखेचरी नपीड्यतेसयोगेणनचलिप्यतेकर्मणा वाध्यतेनसकालेनयोमुद्रांवेत्तिखेचरीमिति ५५

एवं सर्वत्र यथार्थतत्त्वदार्थं स्वरूपं प्रदर्शितं पदार्थं स्वरूपेणाभिलिख्यामित्युपक्रमते ज्वलत इत्यादिना सर्वतः सामान्यतो ज्व-
लतो दीप्यमानस्य चित्तस्यानेषु तन्नावृतत्वात् अज स्वविशेषाभिव्यक्त्या ज्वलन्तित्यर्थः ५६ यस्यां प्रसादितं ज्ञातमप्य
प्रकाशरूपं तथापि स्वरूपं यं विना तिमिरोपमाः ५७ यस्मिन्नुन्नो भावेन स संदेहे जगल्लक्ष्मीः समुदेतीव निस्पंदे यतः
प्रत्यक्षं संगतेषामिव न च समुदेति चोः यथा यतो ज्वलतेज्वलदुल्मुके तिमिरा भ्रम्यमाणे चक्राकारता प्रसिद्धा ५८

ज्वलतः सर्वतोजस्रं चित्तस्यानेषु तिष्ठतः यस्य चिन्मात्रदीपस्य भासा भाति जगत्त्रयं ५६ यं विना कोटि
योऽप्येते प्रकाशास्तिमिरोपमाः सति यस्मिन्प्रवर्तन्ते त्रिजगन्त्यगत्स्विकाः ५७ यस्यांदे समुदेतीव निस्पं-
दे तर्गतेनच रूपं यस्मिन्नु जगल्लक्ष्मीरलातरूपवचक्रता ५८ जगन्निर्माणविलयं विलासो व्यापको म-
हान् स्पंदास्पंदात्मको यस्य स्वभावो निर्मलो ध्रुवः ५९ स्पंदास्पंदमयी यस्य पवनस्येव सर्वगा स[illegible]
नाम्नैव भिन्नैव व्यवहारात्र वस्तुतः ६० सर्वदैव प्रवुद्धो यः स्वस्थो यः सर्वदैव च न सुप्तो न प्रवुद्धश्च
पः सर्वत्रैव सर्वदा ६१ यदस्पंदं शिवं शान्तं यत्स्पंदं त्रिजगत्स्थिति स्पंदास्पंद विना[illegible]व्यापको म-
विनाकृतिः ६२ आमोद इव पुष्पेषु नन्दयति विनाशिषु मत्यत्स्रोण्यपायाग्राह्यः यो ग्राह्यस्वरूप देव

उक्तमेव स्पष्टमाह जगदिति यस्य स्वभावः पारमार्थिकं रूपं तु निर्मलो ध्रुवश्च यः ५९ उक्तस्पंदास्पंदयोः स-
रूपं दर्शयति योरनन्यथाभावात्तद्व्यतिरिक्तान्यथाभावस्य विवर्ततापर्यवसानान्नाम्नैव भिन्ना नवस्तुत इत्यर्थः ६०
तस्य प्रवुद्धत्व सुप्तत्व द्वय अस्ति इत्यद्वैविध्यमाह सर्वदैवेति ६१ स्फुटत्वहेयोपादेयताप्रयोजकमपि तस्योक्तरूपा-
द्वयमेवेत्याह यदस्पंदमिति ६२ आमोद इव स्वाद इति योषः सर्ववस्तुमस्त्यत्वहृत्तिषु प्रयाणरूपेणास्थितोपिह-
तिविषयनिष्कर्षणग्राह्योग्रहीतुमशक्यः ६३ ॥ ॥

वागिंद्रियाभावान्मूकोपमोपि सर्ववाक्प्रवृत्तिनिमित्तत्वान्मूकः एवं मननविकारहीनत्वादुपलोपमोपि मंतृत्वा-
द्विचोप्य नास्ति किंचन क्रियादिनिमित्तं यस्य सोकिंचनः ६४ समस्तानामंगानामंगांगानि यस्य स्वयं तत एव सर्वदृष्टा एव
नेत्रानिकरलोचनादीनि यस्य ६५ एताः समितिद्गजगद्रूपाः ६६ आपाः कामाः दिशः प्रतीतिवा ६७ दीपसत्ति
नापादिक्रियाः स्वस्फारे अपरिच्छिन्ने अभासे प्रकाशात्प्रनूपेस्त्रत एवमाद्विणा यस्मिन्सति चित्तसोहास्त्रेष्टाः प्रवर्तंते
स्याः

मूकोपमोपि योऽमूको मंतायोपुपलोपमः यो भोक्ता नित्यतृप्तोपि कर्तायश्चाप्यकिंचनः ६४ योऽनंगो
पि समस्तांगः सहस्रकरलोचनः न किंचित्संस्थितेनापि येन व्याप्तमिदं जगत् ६५ निरिंद्रियबलस्या
पि यस्याशेषेंद्रियक्रियाः यस्य निर्मननस्यैता मनोनिर्माणरीतयः ६६ यदनालोकनाज्जातिः संसारो
रगभीतयः यस्मिन्दृष्टे पलायंते सर्वाशाः सर्वभीतयः ६७ सातिप्रास्फारआभासे प्रवेदीपइवक्रियाः
सति यस्मिन्प्रवर्तंते चित्तेहाः स्पंदपूर्विकाः ६८ यस्माद्घटपटाकारपदार्थशततंक्तयः तरंगगण
कल्लोलवीचयोवारिधेरिव ६९ सएवान्यतयोदेति यत्पदार्थशतभ्रमैः कटकांगदकेयूरनूपुरै-
रिवकांचनं ७० यस्त्वमेकोवभासात्मा योहमेतेजनाश्च ये यश्च नत्वमहंनात्मा नाहं नैते जनाश्च ये
७१ अन्येवाप्यतिरेकेवयैवेवासदव चभंगुरा पयसीवतरंगालीयस्मात्स्फुरतिदृश्यभूः ७२ ॥ ॥

६८ वारिधेरिव प्रवर्तंते ऽस्यनुषज्यते ६९ सविद्यात्मैवान्यतयाजडप्रपंचात्मना येप्रसिद्धास्ते पदार्थशतभ्रा-
मास्तैः कटकांगदादिरूपैः भावितस्ती यो ७० यः अवभासात्मत्वादवभासः तथा सात्वात्कृतात्मा सन्नत्वमेवेकः एवं
मयाजनैर्वासात्वात्कृत सत्तदात्मकः अबुद्धात्मा तद्विपरीतस्तथ्यः ७१ असाश्च नत्वाप्यन्येवअनतिरिक्ताच्या-
तिरिक्तेव अतिरिक्तं एवं [illegible] सामाकुल्लिद्देवासेवास्पतिस्तिद्देव ७२ ॥ रामायनमः ॥ ३

कालस्य कलनाः षड्भावविकाराः दृश्यस्य दृश्यता दर्शनयोग्यता मानसी कलना संकल्पादिरूपा विष
येहावविषयामनोः यस्य कलनाः येन निमित्तेन क्रमादयो यस्य स्थितिरावेदनं दृश्यतानिर्वाहात्मक्रियावत
न चैव यया भासा भासनात्मिकाः एवमेव तान्यते प्रकाशमानाः सर्वभावाः यत्र तान्यतामात्रं यस्मिन्दर्श
नं नश्यति न कुलवेदनीयमात्रं यस्मिन्नादर्शनेऽसंतानरूपाधिकं तेन तत्त्वेन सदा दृश्यमानो भावः
१२ देहकर्मेन्द्रियाणां यो यत्र चेतनोपाधौ दृश्यादिर्यत्र स्वरूपोपाधौ चैतन्यमात्रायां स्वरूपः स्वतः सि

यतः कालस्य कलना यतो दृश्यस्य दृश्यता । मानसी कलना येन यस्य भासा विभासनं ॥१३॥ क्रियो
दयो यत्र यथा स्वयं स्वांशेन चेतनं ॥ यदेकस्मिन्नदृश्ये देवो येन वेत्ति न दृश्यते ॥१४॥ द्रष्टृदर्शनदृश्या
नां मध्ये यद्दर्शनं स्थितं ॥ साधो तदवधानेन स्वात्मानमवबुध्यसे ॥१५॥ अजमजरमनाद्यमा
द्यमेकं पदममलं सकलं च निष्कलं च ॥ सकलकलनमूलकारणं कारणाना
मनुभवनमवेद्यवेदनं विष्णुमन्तः ॥ इति मोक्षोपाये उत्पत्तिप्रकरणे परमकारणवर्णनं नाम नवमः
सर्गः ॥९॥

न तस्मान्निष्कलं चिद्रूपमसौ येन विषयस्यात्म इति निष्कलं चिद्रूपं वेत्ति न दृश्यते देवः स्वरूपः १४ न
ष्टा चित्स्वरूपसाक्षी स्वरूपः सिन्निमित्तात्मा इति यावत् तस्मिन् मनसा सत्तामात्रनिष्ठं दर्शनं १५
इत्यनन्तं परमात्मानं निर्दिश्य कार्यं तेन दर्शयति अजमिति कारणकारणाना मिति तस्य कार्यत्वमिति
दृष्टा अनादिमध्यान्तं सर्वकारणं विश्वं हन्त्वं वेदनमित्यविद्यावस्थात्रये दृष्टत्वं परवाच्यं सर्ववेद्यं वेदन
मिति विधावस्थात्रयनिर्मुक्तं परं ब्रह्म सर्वमभिधाय तस्य कार्यत्वाविर्भावकार्यो पदेश इति १६ इति श्रीवासि

मोक्षोपाये उत्पत्तिप्रकरणे टीका २

51

या॰वी॰
३
३१

विरोधमेवं संभाव्य पृच्छन्नेव प्रह्लन्वतो कस्मान्नस्फुरितोऽनाम्याचेष्टिमिद्वर्णितेन महाप्रलयेयदस्तिं किंचि
दवशिष्यतेन नम्रेनो न नमस्त्वादिविकृहन्दूपमसंभावितेन नस्य मान ल्वथा के नाम्यपिजिज्ञासुः श्रीरामः प्रक
रणार्थं संभावलोच्यस्य मेल प्रस्तुमस्ति कालत्वयतिमहाप्रलयेति शकपयश्चिन्त्ये अन्ता कारता प्रसिद्धेः म
भावि वसिद्धिमित्ति योऽनताय न्नामसिद्धि पूर्णः १ इत्यंशेनो प्रश्नमार्गं इदर्शयति नेमादिता नृपुसनास्यनाना
दुद्धेर्मानेनस्तमप्रे सामान्यतोऽशेषस्त्वाशकार्याणां यथा समयसिद्धः स्पष्टः अप्रकाशापत्ति नायात्वानीय प्रकाशाद
पत्तामावेपि विरोधात्रवभ्यमिन्तु अव्यप्तेनभावात्तस्य कथं नभवेदित्यर्थः २ इष्पगातिविक्लपरदर्शनेनलवप्रसिद्धे

श्रीरामः। महाप्रलयसंपत्तौ यदेतदवशिष्यते भवत्येतदनाकारं नाम नास्योपपद्यते १ न शून्यं
कथमेतत्स्यान्न प्रकाशः कथं भवेत् कथं वानानुभवरूपं कथं वा नैव भावना २ कथं वा नैव चिद्
रूपं जीवो वा न कथं भवेत् कथं न बुद्धिर्न कथं वा न मनो भवेत् ३ कथं न किंचित्किंचित्स्यात्क
थं वा सर्वमिति स्थितिः सुगमेव वदेमं मम मोहं हरोदितः ४ श्रीवसिष्ठ उवाच विषमोऽयमतिप्रश्नो
५२ भवताद्य समाहृतः भेत्तास्मि हन्त यत्नेन नैशं तम इवांशुमान् ५ महाकल्पान्तसंपत्तौ यत्तत्सदवशि
ष्यते तच्छास्त्रतन्नयथा सूक्ष्मं तन्निष्ठं श्रृणु कथ्यते ६
५१

नेहरूपं न वर्णनेन मितं स्थितिमाधानभिधेयमाद कथं चेति यदि तदहरूपदर्शनादिभिः कोटरुद्देवसिद्धः
न्वयेतनं हि स्फुरत्वीवोत्रहितन्त्वमनेवाकथं न भवेत्तेषामेव मतभेदेन स्फुरत्वप्रसिद्धेस्तथा चेतनेषामेवलो
के साक्षिवाचककल्पनया हाभिधेयत्वात्रचमकल्पनया यथा कथं स्फुलिंगमात्रात्तरितिभावः ३ यच्छेकं यत्नेमेकं
वभासात्मायोहमेतेजनाश्रयः यश्च न त्वमस्तु इति नामानाइनेतेजनाश्रयः इति न दृष्टिलो किंग्याद्रतमिय
भिधेयादकथं चेति किंचित्त्वमहमादि ४ महाप्रलयमतिक्रम्य एवानि प्रश्नः भेत्तास्मि तान्लक्षसुबोजयन्

स्तंभोत्कीर्णेति मायया: स्तंभमध्ये त्यर्ति रिक्तस्तना भावात्तत्स्तंभस्य च्छिन्ने त्वनत्कीर्ण इत्याशयाम्य नपा यातिनिभा: १ अयं प्रपंचो व्यवहार्तः प्रत्योचापरमार्थते प्रत्योवाभवत्तत्र तु यस्मिन्नपिहाने वभासते तत्र भूत्वा स्फुरत्स्यात्पायि प्रान्नाशे त्वाहि स्वर्थः २ अन्यपर्व संभूतम्म रूपित नर्थं वातिरेक स्वावेनापि समर्थयने य घेति नथा तत्त्वदर्शना स्फुरत्ताते निश्चबधः यत्तावदेव स्याज्ज्ञाततेन तद्देत नेत्यर्थः ३ ननत स्याइदिना दृष्टित्तदिह्य स्यन यत्न पपत्ति घेदिनास्तितहि प्राप्तैव तत्स्फुरत्तेति स्वतासत्तस्याश्चात दृष्टा तेनवायघतिसोम्पनि नीचि:लीनेतिनोघ: स्फुरत्तास्फुरत्पदं अनिर्वचनीयतास्फुरत्ता स्फुरत्तो भयक कल्पनाधिष्ठानं परमार्थं वस्तु सा।

उत्कीर्णा यथा स्तंभे संस्थिता शालभंजिका तथा विश्वं स्थितं तत्र तेन शून्यं न तत्पदं १
अयसि स्थस्य हेमाभेतो न गदाद्यो वभासते तत्त्वो यन्न प्रत्योवायत्र तत्र तत्स्फुरत्ता २ यथा
न पुत्रिका स्तम्भः स्तंभोन त्कीर्णपुत्रिकः तथा भानतया दृश्यत्तेनस्फुरत्तं न तत्पदं ३ सोम्या
भित्तियथावैचित्र्यं चित्रमिव चनास्ति च तथा तत्त्वे स्फुरत्ताराशि इ स्फुरत्तास्फुरत्पदं गतं १० देपा
कालादि शांततान्त्रिकारचनं इमे संभवन्तु यथा तावेतेनानंतेविभाव्यते ११

मभित्तिवा १ यदिस्तंभपुत्रिकावदेव प्रस्तयेज्जगदस्तिनहि कयं वादिभिस्तच विभाव्यते तं स्तंभपुत्रि काघांत त्वाहदेशीति पुत्रिकारचनेयाएककनेकमी फारदेशास्य अदृश्यादिकारत्र आविःप्रदानं कं कर्णेपकारणदेशविषये यां तत्तान्निराकांत्तत्त्वं सामग्रीसंपत्तेरित्यर्थः इमेडमविकारलंभ। पुत्रिकारचनं संभवतितेनतत्तत्वतां संभावयितु शक्नत इत्यर्थः अततेत्रिविधपरिच्छेदस्फुरत्तेयस्य तिति अयथायथोक्तसामग्रदर्शनमित्यर्थः वेइतिनिश्चये अततैनप्रसिद्धेनवादिजनेन विभाव्यते

[illegible] ॥

वा·री
३·
३२

यद्युक्तरीत्या वैषम्यं कथं तर्हि संभवत्त्रिकाहस्तं तस्मादवतरति नदेवेन्माध्यन्तं संभवत्त्रिकादिपरमार्थे
व्यवहारेण एकदेशेनतस्यानन्त्याधारत्वानवच्छेदेशेन ११ नन्वनन्तःशीन्यानन्तात्मतानन्तरं यास्तमयोविहद्
योग्यतनत्रगुणपर्कथंमतेन्यापंशकानयोः स्वधर्मिकावनितिनिक सत्तानामगुणमाहर्मिपृथक्कत्तानिताडेसंभाव
नै अनात्मीमापशयेनाहनकदाचिदितित १२ नन्वस्वल्पान्तेनोदेतान्तशामाती तिस्वल्पार्थकनतःकथमत्रेव
स्तत्राहस्वस्वमेति प्रतिपत्तिभीर्तामनंतमिदंवन्तस्यानदपैत्तयावन्तत्तेनतहूनानाकस्पातेकल्पितांचस्वस्व
नामपेक्षामतियोगिमस्वल्पनन्तमिनिपक्षस्यमापेक्षकल्पनेस्वल्पतास्वल्पतेकुतः संभवतत्रयथः १४ इदंप्र

तत्संभवत्त्रिकाद्येतत्परमार्थेनगतिस्थितेः एकदेशेनसहपाभ्यपमानंतमवेतः ११ नकदाचिद्देशे
देशाभ्यासवचमामाति स्वंयंस्थितंकेवलंसमक्षहाहानाभातिसंस्थितं १३ यस्मात्पेक्षयास्वमस्वहा
त्पर्णीकल्पना स्वस्वमनान्संभवतःस्वल्पतास्वल्पतेकुतः १४ प्रत्यक्षंहिप्रकाशोहितंसंभवा
तिमतत्तः स्वर्यानलेडनादयिः कनत्तत्रकिलावये १५ महाभूतप्रकाशानानामभावतनमस्यते
महाभूतानामभावत्वंततेनात्रननमःकश्चित १६ मानभूतिःप्रकाशोयंकेवलंव्योमहंपिणः योन
रत्निमेतेनैवनन्वन्येनानभूतेयते १७

यमसंप्रपदंसवस्यायहितीयमपिसमाधत्तेत्रहणीत्यादिना स्वविधनस्यपार्थिवंधनस्यावान्यायेनदि २
स्थानलादेःसंभवःस्वस्वयेतनस्तत्पिमहत्तत्त्वनिलप्रकाशात्मकेतिमावः एतेनकथंवानेवमास्वर
मित्यस्याप्युत्तरमहतमेव १५ कथंवाननभ्रेहपमितेनत्मसमाधत्तेमहाभूतेति स्वर्यादिमहाभूतानामभावत्वंतत
नमःप्रत्याद्विमहाभूतप्रकाशानाअभावोविरोधीमनप्रकाशेपृथग्भ्याद्विववनमस्यत्वनेतप्रकाशेतेनात्र
ननमस्यथः तथाहोमायानमोमाहपथः १६ स्वप्रकाशानामनभवेनमापयतिमानभूतेनाति यद्यपि
तुव्यस्योस्यनानभूयतेनयापितेषामन्तर्भौतिमेतेनैवानभूयते मानितिकानभवेनापेक्षेत्तस्यायास्यनव
२२

द्वितीयश्लोकप्रश्नो नाम एषपाहितसुखसंहृतिमुक्तमिति इत्युक्तविषयाचोद्यमिति शेषः जगत्स्थिते
हेतुस्थानीयाधाः कोशादिह स्थानीयं ब्रह्माकाशादरहस्यं विहीनधः १८ श्लोकोपान्त्यप्रश्नोत्तरमाहवि
ल्वेष्यति मयाप्रोक्तरहस्य १९ सत्नोक्तः चतुष्कः सिद्धावलोकनन्यायेनाह ननु एषामिति द्वाभ्यां स्मृ
२० ननु ननोतः सिद्धतायामबोधसंघतत्त्वनत्वात् ब्रह्माधारत्वाभावत्वात् दर्शनात् क्षयब्रह्मान्तर्गतनगतः
च्छस्यस्वभावतानत्राह मजलादिति तत्कामजलाय बमानश्रोतृसमाधानः साकारमतेनावस्थानेदर्शना

सकृत्तमःप्रकाशाभ्यामविरोधेन तद्द्वयं आकाशकोशावेवेदं विद्धि कोशं जगत्स्थितेः १८
विलक्षणविलक्षणधासपर्याभेदेन कस्युत तथापि ब्रह्मजगतोर्भेदमत्रापि भिन्नता १९
सुविलीनं यथा चीरं विरोधेन दधि रकोशवत् तथा यद्ब्रह्मजगतोस्तदात्मकं यथा तत्कुभवेत २०
मजलाघुपमानं श्रीसाकारतनामानसा ब्रह्मनाकाशविशदतस्थानस्थितमेव तत् २१
तस्माघाहृत्किशकाशमाकाशादपि निर्मलं तदन्तःस्थलाहमेव जगाच्छन्नाघमायापि २२
मयि चेतनघथानेत्यापमनेमोकल्लतस्थिते चिन्माचलविदाकोशतयावेवमकलाविना २३
तस्माच्चिदव्यविरूपं चेत्यीकृत तदात्मनि जगत्तानाहमेवयंतानाहमुञ्चात्मतावशात् २४

वधिघयालयाविथा तस्मिन्नाकाशब्रह्मलीनःस्थितं जगत् विलीनताद्विराकाशमेवेति तत्रैवेत्यर्थः २१
उक्तमेवार्थमुक्तमाह तस्मादिति २२ अतएव चतुर्थं प्रश्नोपि निरुक्तं तदाह मयीचेतनि मयहृष्णनिरिक
तमेवदर्शनं बोधसिद्धं तत्र हृष्णाभावेन दर्शनत्ववहायस्थितिभावः २३ तस्मादिति अतएव चिदात्मि
हाः अनीविलक्षणमेवमपर्वततेनमध्येहमेतिभावः यथा जगत्स्थितिचित्तहृष्णघतालक्षणमाचितानि
वर्तते एवं विहिषघतलक्षणाजगतोजगतामाहजगतेति तावन्मात्रात्मतावशाद्धरिः हृष्णाकाश

गीताक्षरार्थप्रकाशिकायां सं॰ ५८

बा॰टी॰
७
३३

56

वत्माणाम्भसि मिथ्यार्थं चरमांकस्य मिकाशनानात्वं घटमत्रत्रार्थोल्लर्थं २५ उक्तार्थमेव स्पष्टीकरोति द्वाभ्यां घटा
माहनेनेति सर्वाभासानां सकारणानां सद्भक्तः स्वपूरकः २६ घनाकाशघटाकाशनाकल्पनाकारणगगन
नेत्यापं संग यथानानाकारणानामपि स्त्रीणामेकाकारनेत्यात्मनेत्यविरोधस्त्वमिथ्येत्याह घटाकाशादीनीति से
भ्यानिस्थलनानात्मचैव २७ एवमपवाधिम्नत्वनानात्वं कारणाभावात्तेषु कल्पनाऔपाधिकजीवस्याप्युपाधित
ह्यापोहति यत्नात्संस्तु सत्ताः एकात्मनौपाधिकभेदेन जीवभावेन सम्यग्ज्ञानेन मायान्तः स्वात्मैव तत्त्व

तेन
हपालोकमनस्कारान्तःकरणपञ्चकेन तत् यथास्थितमस्तोविशेषं सर्वं घटमेवत्व २५ आका
शोमीहसमात्मा स्वरूपं पञ्चानधीः आत्मैव हि सर्वभासमस्तकः २६ आका
रिति यथा सोऽस्थितनात्मात्मसहोऽमयः यत्नात्नेन यथाविस्थस्थितंतत्स्वरूपपरे २७ सर्वा
स्त्रीणां सम्यक्विधत्स्वात्मानि यहं तत्रि वस्तुतो विश्वमात्मानं तत्रहि त्वादिविवर्तितं २८ सर्वात्मा
संसृतिरितिरस्थितं स्वात्मैवत्त्व यत्तोविश्वमनस्यत्र यद्धात्मत्वेनतेदेव तत्त्व २९ चेत्या सम्भा
वनस्मिन परेकाज्ञगदर्थेना आत्मा हकाशमवतोऽस्मीचे केवलो ज्ञाता ३०

साकारस्यसर्गेणाथयोगाद्यत्सर्वंतन्निराकृति यदिहात्मनिरिकिसर्वं विश्वात्मनाजीवभावेनवाभातंतत
ज्ञात्र तदिति यदिहस्यात्मनाभातंतदिहत्वार्थस्वरूपलाभप्रयोजनस्सिद्धयेविवर्तितं दिहविति कस्मा
हधिकारिणो स्वात्मत्व तत्वसत्ताकारणात्ततिरोहितत्वात्मलाभार्थं जगज्जीवभावेनप्रसरतीत्य ३३
र्थः तथाचश्रुतिः सोऽकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति तदैक्षत बहुस्यां प्रजायेयेति २८ कथं तदिहविवर्तितं तदाह
एवं तथाच स्मृतिः एकोऽहं बहुस्यामिति ऋतस्य गोपा अनुबद्धाः पञ्चमहाभूतानि पदे पदे कारणात्मकत्वे ३०
लोकादितिरूपार्थः २९ यद्यस्माकारणाज्जगदुद्भूतं तदपकारणकार्यात्मकत्वं पदेपदे कारणात्मकत्वे

एकात्मत्वादेव चित्तचेत्यादिरूपतानानात्वेनावभासमानस्वभावेन प्रतिभासमानत्वमित्यर्थः एवं चेत्याद्यभावे प्रतिबिं
बजीवभावोऽहंताकृतः नास्त्येवेति जीवो वा न कश्चन एवेति न कोऽपि नियन्तेति भावः २१ जीवो हि प्रा
णमयप्रमातृत्वेनाभिमानो वा प्रत्यक्चिदाभासश्चित्तमात्रस्वरूपः स्वभावतो विषयभोक्ता प्रसिद्धः तत्तत्प्रति
पदीन मिथ्याहंकारमोहरूपमिति द्वाभ्यां २२ २३ अहंभावप्रत्ययपदाभावेनासत्त्वाद्विरूपत्वमेव तत्स्वरूपेण तत्त्वम्

मनोबुद्ध्यहंकारचित्तादिरूपान्तरे तत्त्वाद्यात्मनि विविधप्रतिबिंबाहंताकृतः २१ परमात्म
मनोबुद्धिकल्पितविचित्रोपाधिकालवत्त्वादेव त्रिकालाबाधिततत्त्वाकारतोदयादि २२ त्रिकालाबाधिततत्त्वादि
रूपतात्मनो तत्त्वज्ञः सर्वेषु भेदेष्वज्ञानकाले द्रष्टा नित्यसाक्षिस्वरूपाद्विलक्षणमिति २३ चिद्रूपमेव तत्तत्त्वलक्षणेन
स्वरूपनाशरहितं निश्चलं नष्टमोहमिथ्याभानं ज्ञानमयीयवित्तिरिति २४ चिद्रूपानुदयादेव तत्त्वस्वरूपे
चैतन्ये कथं स्थानं चित्तमात्राकारतासत्तानिरासाय तत्त्विति २५ एतन्मिथ्यात्वादाभासमुद्भव इति पदं अस्मद
वता नतु हिताचित्तताचार्यैर्दूषितं वासना २६ ॥ श्रीराम उवाच । परमात्मसत्ता किं रूपं तत्स्थानं तद्वच
ममेत्येतत्पाणिनां रूपत्वं नाम कामेऽपि २७ श्रीवसिष्ठ उवाच महाप्रलयसंपत्तौ सद
सत्कृतेः पुनरेतन्मायामात्रत्वात्तत्त्वमात्रमपरं २८
चिदाकाशकारणं शिष्टेन परमं ब्रह्मसत्तादिरूपमित्येतत् २९

लयप्रतिकूलविषयभोगकालमसत्त्वं जीवत्वं ज्ञानस्वरूपं चिद्रूपमिति एतेन कथं न बुद्धितत्त्वस्याक
र्तृत्वभोक्तृत्वं भवेदिति शंकापि प्रत्युक्ता साहंकारमिति २४ उक्तमेव स्पष्टयति चिद्रूपेति २५ सर्वप्रत्य
यवासनामनोभावैरितिशंकापि प्रत्युक्ता साहंकारमिति २६ एवं समाहितो रामः समाधिं चेत सिद्धं न रूपे तत्तद्रूपे
समाधानेन फलितमुपसंहरति एवमिति २६ एवं समाहितो रामः समाधिं चेत सिद्धं न हृदयेन तद्रूपे
समं न भवति शांतं तत्समाधानं तद्रूपं पश्येत् कामः पुनः प्रवृत्तिप्रमादं ह्येति २७ तदिदमपरोक्षं २८
गै

57

58

वा॰ टी॰ यथा समाधौ निरोधेन वृत्तिं च चैव निवर्तयेत् निर्विकल्पाभिव्यक्तमनसः स्वमात्मानं स्मरेत् आत्मस्वरूपमप्यविज्ञायविज्ञाय यदस्याखे
३ यदस्य प्रकाशं सदा स्वरूपमवाप्नोति तेनात्मस्वरूपः ३८ एवं निर्विकल्पसमाध्यां भेदरूपाभावात् स्वरूपमात्रावशिष्टो
३५ नवज्ञाती निरिन्द्रियत्वमात्मस्वरूपं न च स्वरूपं न दृश्यते ३९ एवं समाधिस्थस्यात्मज्ञानकाले भाविनीव स्वभावोप
स्थितो जीवोऽन्तः स्वस्वरूपेण स्थितः इत्यभिप्रायः स्वाधिष्ठानकालेऽपि स्वरूपमात्मानं स्वरूपमेव न पश्यति न
निःस्वभावाकृत्यात्मभासकस्य नाशं न चैतन्यस्य नाशोऽस्तीत्यर्थः ४० इदानीमाह ज्ञानमर्थमित्यन्तम्
अस्तु स्वरूपेणापि न दृश्यते इति श्रुतेः स्वप्नावस्थावद्विज्ञानाद्यपि तत्र नास्तीति न चास्ति नाजीवत्वमपि जीव

नाहं पिता न माता न मे सोदरो निरूपितो ये स्वाहं रूपं पश्यन्ति तद्रूपं न स्थावरात्मनः ३९ ना
स्मि रूपं न नामरूपाद्यपाभावादि दृश्यते न च न भासते तत्प्रकाशितं यस्मात्तद्रूपं न स्थावरात्मनः ४०
वित्तेनैव स्वभावाय यदवैशेष्यात्मत्वं वस्तु किन्त्वात्मविमर्शं यान्ति तद्रूपं परमात्मनः ४१
संगलग्रेऽपि चानादौ सर्वगान्तर्भावं विना जीवत्वं न ततोऽहं यत्न द्वैतं परमात्मनः ४२ स्व
स्वभावाय स्वं तत्पातुं न ज्ञायमानः स्थितिः यद्रूपं विनिद्राया स्वतः स्वानं च स्थिते ४३

एव सति जीवरूपत्वात् स्वस्य जीवः स्थितो नित्यमुक्त एवाह सोऽयमर्थः पश्चाच्चानादरत्वमेव स्वरूपं श्री
श्री वा नादौ संगलग्रेऽपि न स्पर्शः यत्र भवं विनाशं च यद्रूपं न देवत्वं रूपमित्यर्थः कविभिः पुत्रकैश्चैतन्य रा॰
दैहिकं स्थानं स्वसंगस्य वाच्यं तु स्वानां चात्र यस्य स्पर्शो नैव सतो निर्गुणस्य तत्र गुणस्य तस्याः अग्रतः संग्यो वा नादौ यो ३५
नानाविधापाय कलेवरं स्पर्शेनैव संगति संयोगे सति तत्र इत्यर्थः वा गतिं न च यो भावे च ४२ इदानीं
योगाभ्यासविधिना अपलभ्य न च पश्य याति परं नित्यात्र स्वभावः इति स्वमद्दर्शनस्वरूपं प्राकृतं स्व
रूपं यद्विज्ञानं निर्विकल्पं नित्यं निरञ्जनं च ततो जीवः स्वरूपं न जातु नो नातिरेकं भावेन तद्रूपं स्वरूपं स्वरूपाच्चित्त

ओमग्निर्हृदयं यद्वत्स्फुरन्त्यग्नयस्तद्वदिति सर्वमिति। शिलायाः पवनस्य च तस्मात् चेतनस्य चिद्व्योम्नः स्वरूपमिति सिद्धम् ४४
तस्माद्धि तस्य च विद्योम्नः स्वतोऽपि स्फुरत्येव तस्मात् हृदयस्यार्थः ४५ चिद्व्योम्नः सर्वस्मात् जीवनं स्फुरत्यचिद्धि यस्य
स्थितिः स्वरूपं तस्मात् जीवनस्य स्फुरत्यस्य स्फुरत इति ४५ यद्वा प्रकाशो यत्र सर्वस्यापि चेतनत्वं यथा हृदयस्य चित्
व्योमाकाशस्यैव स्वरूपं विकल्पेन यथा सर्वत्र सदात्मनः स्वरूपं पराकाशस्य ज्ञानस्य नामरूपविवर्जितस्य चकास्ति
पञ्चभूतात्मनस्तद्विकाराणां चित्स्वरूपस्य प्रकाशस्य प्रतिपत्तिः तस्मात् स्वरूपं चिदाकाशस्य चिन्मात्रत्वेन स्थितस्य
स्वप्रकाशस्य चैतन्यस्य हृदयस्य चाकाशस्य च दर्शनं तस्य यत्र वेदनं स्वरूपं परमात्मनः यद्वा सर्वस्य

घटोऽग्निर्हृदयं यद्वच्छिलायाः पवनस्य च तस्माच्चेतनस्य चिद्व्योम्नः स्वरूपं परमात्मनः ४५
अचेतनस्य मनसः स्फुरं जीवनतो भावतः स्फूर्तिस्थितिः स्वप्रकाशानां सत्तानां यद्वदात्मनः
विश्वकाशस्य यस्मात् प्रकाशस्यापि लक्षणम् दर्शनस्य च यस्माज्जायते ब्रह्मणोऽपि विदुः ४६
वेदनस्य प्रकाशस्य हृदयस्य तमसस्तथा वेदनं यद्दनाधीनं स्वरूपं परमात्मनः ४७ यतो
जगद्देहीव नित्यानन्दितरूपाणि विभिन्नानि भिन्नं न स्वरूपं परमार्थकं ४८

स्वरूपं प्रसिद्धं तद्दिव्यार्थः तथा चैतन्निरीयमाणस्य पञ्चविषयविषयत्वं प्रमाणादीनां कोशानामान्तरमानं स्वप्रयोजकत्वं
प्रदर्शयन्नस्य प्रियमेव श्रिरः मोदो हि लिङ्गः प्रवः प्रमोदस्तनाः पर्वः आनन्द आत्मा ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेति
तस्याप्यन्तरं ब्रह्म दर्शितं हृदयाकाशे केवलं हैमावरणं ब्रह्म तत्रैव मनश्चैवान्तर्निमग्नत्वात् स्थितमित्येतत्
वाक्योपपत्तेर्व तस्यैतस्मान्नैव तावत् पञ्चपदतस्मिन्नन्तरात्मनि सुखरूपे प्रतिष्ठितं तत्र मध्यमप्रपञ्चस्वरूपं स्वरूपमात्मनस्
देहेन्द्रियादिनिरोधेन तस्मान्नौनिर्धार्यते विषयानन्दानां ब्रह्मानन्दविशेषेण दर्शितं प्रतिबोधविदितं मतमिति
तत्त्वकापिलपञ्चपरिपाटीरब्रह्माण्डपर्वतेषु हिरण्मयान्तरमपरमिति ४९ बुद्धिहृदयेऽवस्थानं पञ्चविधपदार्थ

मायिकमवद्वारपरस्याधिनस्रोघसन्नावाघनपाणावदचलमात्मनं अद्विद्वसोवसर्वेन्नादवकाश
वा॰टी॰ दात्मनाद्योमनंवघस्रेतिघोषवादिनश्रंः ४९ वेद्यादित्रिपुटीनत्सादिति मितंयस्मिच्चिदात्मरूपेनदेवनदि
उ॰ त्माहवेद्यति ५० निमित्तनाधितपरोमात्मेनकिंनविवर्तंभावेनेत्माहवेद्यति ५१ स्वप्नेंद्रियोपलवि
३५ ननात्मोस्वमनंमनोयन्नापुमात्महंयत्वात्हेवस्थावरेजंगमेचहपेयप्रलयकालेवविद्यते ५२ स्वा

सवद्वारपारस्याधियन्नाघाणावराम्मनं अक्षोभ्यवद्योमसंवनहरूपंपरमात्मनः ४९ वेद्य
वेदनवेत्तत्वरूपत्रयमिदंपुरः यत्रैवेद्यत्वमायातितत्स्वरूपमहंभजे ५० वेद्यवेदनवेद
त्वयत्रेदंप्रतिबिंबति अनुत्थाद्योमहाद्वैतस्वरूपंपरमंस्मरेत ५१ मनःस्वप्नेंद्रियैःसर्व
रूपंप्रत्यक्षाविनैः जंगमंस्थावरंवापित्सर्वंनैवविद्यते ५२ स्वात्मरूपंद्वितीयरूपं
नच्चिद्रूपमयंभवेत मनोबुध्यादिनिर्मुक्तंतत्स्वरूपमीयते ५३ ब्रह्मार्कविम्बरूपा
क्रमरोपाचादिशांतोपिवपरमसमेनदिदेकमात्र सर्वोपाधिवयववप्रादविकल्परूपंचेतना
मात्रमयमनिःनविस्वमंग ५४ सोतोपायेहृत्वातिप्रकाशोमहाकल्पांतविशिष्टपरमभा
ववर्णनंनामदशमसर्गः १०

वरालंबरूपमचलस्वभावंपरेणपरमात्मना ५३ उक्तफलत्वयात्मतत्वावस्थानमपसंहरति वसेति
एतत्सर्वानुभवसिद्धंपरमात्मस्वरूपंतं इहास्मिन्जगतिसर्वोपाधिवर्जयः सर्वोपाधिलयः मायामंव ३५
ललनामात्रैर्यमद्वं ५४ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेऽद्वातिप्रकरणे दशमः सर्गः १० ॥ ॥

५२

60

सद्‌द्यभिमानतः सत्तासमलयेपिनश्यंते लवलवसकानगनः सर्वोपन्नतेनिवर्त्यंते नवलवप्रलयेजगत्सत्तास
सामान्यात्मकत्वपसमात्रपरिशेषात्मासिकविकसनयानगतेनिवृत्तत्वपिनाहृदेवात्मसत्तापरितप्रलयवैसव
एवस्यसर्वीनभवपिहृतमात्स्वतंत्रस्वात्मपारमार्थिकात्मनयाचतयापितेनगहृ हरिणतवतेमानमस्नत्वति
प्रतीत्येवसमात्मनेनात्मालोनिघनेसतोः सततपनघेवनाविनमात्मनयाचयत्रतिष्ठतितेदेवजगतः प्र-
गायणामपदिप्रवनातिमन्यमानः श्रीरामउवाच इदमित्थमेवंविधंचतदेवपात्मवननदेवनगायणरति
धमाघनंतविस्तारं पंचस इदमित्थंमात्मदेहं दृश्यमनंतादिहृदीकृतंजगतमहाप्रलयसंप्राप्तौ वेवानिघ

श्रीरामउवाच इदं रूपमिदं दृश्यं जगज्जालोभिमाप्तं महाप्रलयसंप्राप्तौ मोब्रह्मन्क्वगच्छति १
श्रीवसिष्ठउवाच कुतः प्राप्तानि कीदृग्वा वंध्यापुत्रः क्वगच्छति कथानि कुतः प्राप्तानि वद राघव
श्रीरामउवाच वंध्यापुत्रो व्योमवनं नैवास्ति न भविष्यति कीदृशी दृश्यतानाम की
मकारणं २ श्रीवसिष्ठउवाच वंध्यापुत्रव्योमवने यथा न स्तः कदाचन जगदाद्यखिलं
दृश्यं तथा नास्ति कदाचन ४

तितहृदेतिशेषः गच्छतीतिपाठेपिप्राप्यर्थस्यागमेहृकएवार्थः १ सर्वपदार्थानां उत्पत्तिकालेयदि
पृथक्कृतयागुणतश्चिरागमनंस्यात्तर्हितस्यप्रलयेमहागमनंतत्रस्थितिरूपस्यात्तदेवमावहेवंध्यापुत्र
वदसंस्थानस्तीत्यपायेनवसिष्ठउवाच कुतइति २ रामोहृद्गतंतदाहृंतिकयावैषम्यंकतेनवध्यातिना
कालिकत्वसत्तापनत्वेवघतावतयोनास्तीतिवेषम्यात्मिनिमसतियोपपत्तिनामसिद्धेनास्तिनापित
इदंवेनर्थः ३ यद्येवंतर्हिजगदपिसत्तयानास्तिनभविष्यतितदूपमपीतिनस्यात्तत्स्यास्येवतिवसि

श्री ३

उत्पत्ति० ४ ॥

वा॰ टी॰
३
३९

तनामावेऽस्मा स्यादितिजगतो नहि प्रतीमाहन वेति ५ ननु प्रमाणात्रिदोपमादिरिति नेनागतो नवं धापुत्रादि
हपमानं ग्रन्थानासत उपमानन्वात् हिनाच ग्रतः पारिशे धाद्विकल्पः । प्रमाणमाप्य उपमानत्वमनापात्रिप्र
वेनन सा बनात्साय पूर्वपक्षम बाधितिनप्रमः पांकनेवं ध्येति ९ स्थानत्वोपमानताया उपमेयत्तपादं तः पानेन
स्यानन रं तः पानेन नलक्षोपमाननाम्प्रथ बंद्धनापरमार्थप्रमतेनागतो मङ्गल उक्तः हुतः पारितिघानप्रमाणस्य
नवक्षिपुः वाचनत्वायोति नलक्षोपमानमिप्रपहप्रपोषाण्मेयवर्हि दिनतत्ताः त्वाभेनहः स्यधोपमेय

न चोपमानं न व धर्मि यक्तिस्यादेनविधते ३ स्मातिः कोहशीलक्षणापापग्रहणकाकवा ५ श्लीलमडवा
वं धापुत्रनभोहरू कल्पनानावरस्तिहि साधर्म्यानामानत्वादानत्वेवेरंनकिं भवेत ६ वसिष्ठ० ७
नत्वाघात लड स्वधा भावकेः किननोक्तं निर्वचनाप्येवोक्तिः नेगत्वात्मानत्वेवहि ७ यथा
मोवर्णकस्तेके हपमानमिदेष्कुरं कदकलतैवात्तिनागंतनघापदे ८ आकाशवद्यथानाः
नित्यत्वमनिकवत जगत्संहरणं न घातायेवाप्युपलब्धिमत ९ कुण्डलादय यथा
कार्स्यपोतवचनयपाहिमान प्रयोगवभवेद्धं हजगाम्बाह्निपरोपदे १० श्रीरामरामरा

कोहि प्रविष्टेर्भावकेः पंक्तोलनं उपमावचनं नतु निराजयास्तनन्वयालंकारो ऽस्तादाह राणमेतत्वयपायस्किलतवेव
यथापरानं ग नाकां स्मारः ग्राणोपमः रत्नकि रत्न उपमत्वेपर्यवस्यति नन्वेवमादि निनहष्टान्तः श्रतेन
गतः पृथक्तत्ता यथा प्रकृतं वंधापुत्रादिष्वत्वात्तवेवमर्थः श्रुतस्तः स्वहष्टान्तत्वादपनेपच हृष्टान्ततान
विरुध्यतेवं धापुत्रर्वत्त्व उपमपरिनस्लित्तदर्शनादिनिमावः ७ ननु प्रमत्वप्रयत्नस्योपमानत्वक यमम
त्वमित्वापंकातयाविधस्पापिमापदपनेबाधदेशाप्रतं वक्तुत्वादहष्टान्ते प्रसिद्धमिन्याहकटकमिप्रा

॥ इदं यन्न मयि भासमानमपि ॥ १२ ॥ ११ ॥ कथं कारणाभावे संभवत्यमित्याह ह्रेके ति दृष्टान्तेन इव स्त्नो हि नंदमेव का
रणाभवितं पार्थक्येन संभवतामाहेक विशेषस्त्विह द्रव्येणाकाराद्यंशानौदेति भावः ॥ १४ ॥ परिणाममहे
शानेदं किंचित् चिद्विलसितं नित्यं हृष्टाकाशवत् विविक्तं तोयोपि संभवति न घापितं कारणमेवेत्यंशता द्वैतनाव
स्थितं न दृष्टकार्यं घटनासीयर्थः ॥ १५ ॥ तत्त्वज्ञानमेवतदिहापरिणामिकारणम् स्मीति कथं कारणाभाव

यथा शैलं न भाति नो न हि भासते निरिच्यते अज्ञानोनन्तथा मृगो विघटते व्यतिरेकवान् ॥ ११ ॥ मह
त्त्वं घटयथा नो घटहीनो घटेऽपि पन्थं इति नास्ति न व्यतिरेकवान् दृश्यत्वाच्च नास्ति ॥ १२ ॥ आत्मैव हि
घटनासि कारणाभावात्स्वयं वर्तमानेपि न ज्ञानि नाशः स्यान्न नवकोऽहं सः ॥ १३ ॥ कार्यं संभवदूनता
ऽप्यदृष्टादेनं इव तनः कारणं भवितं प्राक् कार्याभावात्तपोऽयथा ॥ १४ ॥ कारणाभावतः कार्यं
नेदं न किंचनोदितं यत्तत्कारणमेव न स्ति तदेवेदमवस्थितं ॥ १५ ॥ अज्ञानमेव यदज्ञाति संविदाभा
समेव तत यत्ना दृश्यते स्वमेव न किंचन सेवते ॥ १६ ॥ संविन्न किंचनमेवानर्थ यथा स्वमेव नाडूमः
सर्गो सैव स्वरूपेण यथा न गतं किंचन मानतं ॥ १७ ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्स्वदेवात्म निसंस्थितं नास्ति
मेति न चोदेति जगत्किंचित्कदाचन ॥ १८ ॥ यथा प्रकाशयाम्येको देहमेनं तथा जगत् यथा प्रका
शयाम्यात्मनैव त्रिजगत्तथा ॥ १९ ॥ यथा तामिवास्तिन्नविदेवस्वमंविरः तथा जगदिदं आ

स्वज्ञानात्स्वानमेवेति यत्र स्वानमेव जगदाकारपरिणतं भातीत्युच्यते तत्तं विद्धि जगदात्मना स्वात्मानमप्यन्नीति
संविदाभासं सविदेव जगदात्मना विवर्तयन्तीत्यर्थः अज्ञानपरिणामस्य दृश्यविद्विवर्तं स्वमेव स्वमप्रसिद्ध
मित्याह्यस्मिन् ॥ १६ ॥ तदेव स्वमाह संविदिति ॥ १७ ॥ तथा च जगतोप्यस्मात्तत्त्वस्वरूपमेव तन्नास्तीत्याह
यदिदमिति आत्मनि पर्यन्तं स्वभावे ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वमसंविदः स्वमद्दृष्टं नगत्तावित्तवेन स्वमवत्प्रसिद्ध यथा

ज्ञानात्मनः पद्मस्य घनत्वेन तत्सम्पद्यते कार्यं तन्निवृत्तेन नायं तचंदेनैव यस्मिन् दृश्यते हृत्पद्मे संयम स्वचक्षुषा
विकल्पेनानिवार्यत्वात् प्रत्यक्ष संयमं चरामः शंकते एवं चेत्कथितम् इदं हृत्पद्मलिङ्गं एवं मत्स्वरूपसमानं भू
तिवद्दृश्यते तत्कथं तत्त्वाज्ञानस्य लिङ्गस्वाभाव्याच्च न दृश्यते इति प्रत्यक्षेण लिङ्गस्य प्राप्तिः कथं ज्ञातमित्यर्थः
निवदसत्त्वेऽपि कल्पितं तन्नास्त्यपि लिङ्गं वा सत्त्वं चेत् न दृश्यते इति प्रत्यक्षेण लिङ्गत्वेनाबाधः २१ हृत्पद्मेऽर्चनं इति शेषः
समाधानम् इति स्थिते मनसि समष्टि ज्ञाने नतस्य समाधानं इति नास्ति हृत्पद्मे नित्यो बोधः इति भावः २२ कर्तव्येऽस्मिन्
एवमन्यान्यकर्तव्यतायां यत्नः सम्यक् सिद्धिः प्रत्यक्षपरतन्त्रे इति भावः

श्रीभगवानुवाच एवं चेत् नकर्तव्यं नयनं नयनं प्रत्यक्षं इदं हृत्पद्मलिङ्गं ज्ञानमयं सम्यक् समानमूर्तिव
त् २१ सति हृत्पद्मे किं लिङ्गमात्रमिदं हृत्पद्मे एवमन्वेषयोऽर्थोऽमत्र विशेषतः २२
प्रत्यक्षं तु संभवो यावत् कुर्वीत हृत्पद्मे नवरसः नावद्दृष्टिः हृत्पद्मे नन्सं भवति मोक्षधीः २३ हृत्पद्मे च
संभवत्यादेशपद्मास्य पद्मलक्षणं तद्दृष्टपद्मस्य लक्षणं हृत्पद्मे योगेन प्राप्नोति २४ यत्र
चलं संभवत्यात्मदर्शी सर्वं चित्तं नेः प्रतिबिम्बं लक्षणं स्वसंवेद्यं निमयोगं २५ यदावा
वहिर्नेत्रं हृत्पद्मे लोकवचेतस्वं दृष्टं हृत्पाल भावनातत्त्वं भवति मुक्तता २६ तस्मादस्य
भवन्मुक्तेर्मम प्रोक्तार्थ युक्तिभिः प्रत्यक्षं संभवो यावत् कथ्यतां विराजवा २७ ॥

हृत्प्रत्यक्षतेति प्रत्यक्षं नमस्ता परिपूर्णं नामसंभवो यस्य मस्तकविघातादेवतां तत्व इति कुरुत्यर्थः हृत्पद्मस्य परिहा
रमिति शेषः प्रत्यक्षमोक्षधीर्नमसंभवतीत्यर्थः २३ मासत्वं तत्र संभवतोऽयः सं सत्त्वं विषयास्त्वया लक्षणवाह
हृत्पद्ममिति तिर्नहि स्वरूपं विवक्षया तामसं तत्रनाथ्यितत्पद्मस्य हृत्पद्मे स्वयं नार्थः २४ हृत्पद्मस्य दर्शनदिव्यतो ने
वहत्पद्मानसंभवो प्रतिष्ठाकल्पितोपरिहारस्त्वद्धिवत्प्राप्तमुक्तेः स्मारयतेति २५ यदा नमस्कृत्यात्मनो दृष्टं हृत्पद्मेन नतमस्य
हृत्पद्मलक्षभावनात्मकानां संभवेन नतनतमन्त्रमनमस्यते प्रत्यक्षेण दृष्टः स्वभावनिर्मुक्तिरिति भावः २६ तस्मात्मस्य

65

ग्रहात्मापि कामसमाधानं च सिद्धः प्रतिजानीते अस्तहितिर्दीर्घेण यामं
यत्त्वं किं तं तत्प्रवृत्तेषमं तत्स्वत्वमात्मानमात्मापि कामसमाधानं च स्वदेहसंसारलीलानावभासीतं येषां तत्स्वरूपमात्मस्वा
त्मरूपाणां नानाविधविलासितं यायत्यागितत्त्वं तत्प्रतिपन्नं तया तदेहसमतालब्धतत्त्वं तत्त्वावधेः २९ तेनैव तेन हितो
त्पादनायानारहितविलासितं तत्प्रवृत्तेऽतिभावः ३८ तत्त्वसाध्यः पूर्वेषां तत्त्वतः तत्त्वधावधि तेति ३० प्रयोजनतादिभावेन तत्त्वतः
यथा कालिनामलानेविधानि लीलावासनायामेषु तत्त्वानीत्यात्मा स्यात् विविधविलासचलाचलाः तदनतः पाः हृषीकव
तिग्रहा प्रयोजनतामावेन तत्त्वं तत्स्वरूपात्मस्वरूपं तत्स्वरूपादि ।

श्रीवसिष्ठ उवाच अमसेवस्वात्मानि तत्सर्वसमकं यथा स्वात्मस्वहृदंकयथा यमसीतं यथा कथयामि
ते २० तव साधकस्य वाकार्योत्तरत्वात्तव्यं तिनविंशतिरितितावद्वृत्तिपात्रं यथा दृढे २९
स्वात्मनामावसमस्यात्स्वतत्त्वसमस्थितेः पूर्वेकथानतिल्लामात्म्यस्वरूपंकथयामि ३० भाव
भावग्रहोत्सवास्मूलसत्त्वमचलाचलाः हृषीकलावेषयिथिष्ठतिलमहात्म्यसेवधवः ३१ मयोलोक
पवात्मानहितीयास्तिकल्पना तत्त्वसत्त्वयथोनसंजनतेवल्लाक्षितायच ३२ तस्मादिमानिमकला
निविंशमितानि सोपीदंसंगासकलासकलमहात्मा हृषावलोकनमनोमतनप्रकाराणः का
यांसदेवयमदेतिविलीयतेच ३३ मे तोषायेषु तत्तिप्रकरणपरमार्थवर्णनं नाम सर्गः ३३

नाश्मनात्मा तोवायोगायः अत्रद्वितीयकल्प
रहस्यः तद्वेयविंशतितापुरुषेणनपीडयिषीतीत्यर्थः अत्रद्वितीयकल्प
नाहितेषामसति ३१ ३२ हेत्रिताहमानिजगतितस्मादात्मनप्रकाशाहिजमितानिसाविशताति किंत
तत्स्वरूपादिविभेदेननेतारहस्यति सममहात्मा पिसकलासकलमात्मसंहिताहृषीकपाददहिहृदयहृष्य
हृषावलोकनप्रकाराणांदमनत्वमनोमननप्रकाराणांकारणासंहस्तात्सगमवोदेतिविलीयतेच
उदयविलयमावेनप्रात्माविभागतत्त्वार्थः ३३ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे त्रिकार

वा॰ री॰
उ॰
३८

प्रसंगात्संभवं त्वक्त्वा परमपदविश्रान्तेः सर्गे प्रलये च संस्थितिः प्रपंचाते यतितानां वक्तव्य
समाप्तः श्रीवसिष्ठ उवाच एतस्मादिति १ यथा उत्थितं तद्विश्वं उत्तमया धिया त्वं शृणु
...
श्रीवसिष्ठ उवाच एतस्मात्परमाच्छान्तात्पदात्परमपावनात् यथेदमुत्थितं विश्वं तच्छृणूत्तमया
धिया १ सुषुप्तं स्वप्नवद्भाति भाति ब्रह्मैव सर्गवत् सर्वमेकं च तत्तस्मिन्... २
...
... ३ ...
... ४ ...
... ५ ...
... ६

... ९ ...
...
...
... ४५ ...
...
...

ग

श्री... ३८

विग्गहगइसमावन्नाइं दीसूलाइं सत्ताणं संवेदनायसयाक्षणयाविघायनीयुग्गा तान्हरीनाकलमानहियियपहस
ग्रपंचास्सभावलत्तणाणहिकेदकलनायघायाणएवणंपरमणहिकिरमभूतानमभावविसयगणेनान्हति
नरामाविग्गणाणयारेणमपाधिकजीवहिरूणणंभीहिनाभिकाणं सभवतीमत्थः ७ नघाभावेपिनयसमत्तायाः
सहूपत्ततितिमादसमेति नदावग्गसुपत्तेवभावमामावगायायसमणोन्मरणीभवतिनविकाणादेसु घाम
रेमत्थः नन्कुतस्नत्राहवत्तत्वभावेनेति कथंनहिंजीवभावत्तत्राह श्रन्विति तानिमंमासत्तामेवानस
णाजेमाणंइवजीवभाव३तिसुत्तीमत्थः ८ दानीमहामस्नयासंविवत्तःप्रथममनमाकाषाणमोमाहस

चनमवेदनापछाइरिजीवाहितामिका संभवमाणत्वक्तनायदोत्तु निपांपदं ७ सतेवसा
वनमात्रमारांगसमुणोन्माहो नदायवत्तत्वभावेनत्वनतिहृतितामिमं ८ समनेनरमेनस्साः
स्वसतो [illegible] दीर्नना पाहादिदगुणाबीजससभविसूहमिधाणेवद ९ ग्रहनेदेनितदनसद
वैकालसत्तघा भविसद्धमिधाणेतवीजसमसुसमहस्थितेः १० नसाःशकेःपायास्वसस
वेदनमात्रकं पतजत्तमसहूंपसदिवोदेतिविसूतन ॥ ॥ ॥ ॥

मनेनरसिति ग्रहणजीवसत्तायाः समनेनरामेवलसत्ताइत्तरसत्तावकाशदवाकूमनतापागाउदेति स
धांदिसमोनंरभविष्यंतीनां आकाशाणधिधानां आससमनाकाशातप्रकाशानइत्याघर्थदा ९ नत्रपाउ
क्तजीवणादंनाभिमानंतदा३प्रम्हपिणांहदणेमितनदाउःकालक्कसिवाहम्रदनेति भविष्यद्विणादि
पूर्ववत १० इन्यमाकाणहंकाकालस्यहिनेहिरणणाभोदेवकिंत्ततहेषोपहित्तपरमाणमसत्ताया
एवतस्यापवमवेकारणाबादिमाहनसाइति पाक्विशाहेनात्रपारसमेवोचनेनस्याग्रविक्तनघा

का॰ सी॰
ह॰ ३५

एवं प्रापालिका विषयदंकारो हि विकल्पात्मनो स्पं तस्मात्कथाल्लिकासंविद्दि एकार्यमेवाहं कल्पा
मृहत्यावीजसिद्धः यतन एव तस्मादहंकारस्य कारणकैतोऽहंन्पालित्व्यात्कृपालि प्रधानतयामह
त्तवाद्दुर्भवति स्फाविर्भवती त्यर्थः १२ तस्मादपि विषयदहंतो पहितमपत्ताया: सर्वपाह्दीजम् त
माहत्तत्त्वान्नामभवतीतदुत्तत्तिनिन्नादि विहिति स्तन त्याकार्यभावाद निस्तत्साक्षात्परमात्मनी
मूयत्वतन्मात्रेणाहन्तन्मात्रमवतीत्यर्थः यदा विश्वात्महरूपेन गुणत्रयात्विकुतन्मात्रेम्योऽहंकारोत्पत्तिः प
सिद्धान्तयाप्यात्मन स्थानका प्राः संभवजा एवं ते जोहत्वेन तादात्म्य तिष्ठति यदा वीनाम्ना हूसोपादानक

एवं प्रायात्मिकां संविद्दीनं संकल्पशालिनः भवत्यहंकाराकारतात्मनः स्पन्दनयामहत् १२
चिदहंतावतीयोऽमप्राहतन्मात्रभावनात् स्वतोयतोऽस्य सर्वपाने: स्वतन्मात्रभवत्स्व १३
भाविनामात्मपदं पनदीनं प्राप्तोऽयमात्मिनः एदाल्लाप्रमाणादेवेदं दंदिकात्मिनः १४
तस्मादुद्देश्यात्मि लानमात्मापरमात्मनः पर्योऽपि निर्मिता योऽयं परिणामविशासिता: १५
विदेवं परिणामात्मजीवप्राहतन्ककथाने भाविपाहात्मजालेनवीजहपोऽयमात्मिनः १६

तश्रवणात्तग्रथाउं तुभेदंतमानमेत्यादोप्राहमामान्यस्यतन्छिपोद्योपादानन्नस्वर्णस्थाकारादेव
प्राहमापान्मात्मकतन्मात्रोत्पत्तिक्तेतितदेव: १३ प्राहतन्मात्रस्येव तहिमर्व प्राहविषेयोपादा
ननत्माहभावोति १४ तस्माहेदंभावापन्नोत्परमात्मनो जगत्स्रोहदेशमस्त्यस्थेन एवं सीमित्याहं
तस्य भवमहतत्व एव रूतिवै प्रजापतिर्देवानसृजत तद्वहृत्यस्मित्तिमतयानि दवरयनपितृत्तिन्नादिस्र
नेत्यर्थः १५ यदहं भाविजीवादिनामिकेतितहापूर्वतातस्येव प्राणानात्तहाणाविमिनेतमिहमि
न्माहचिदिति एवमहं प्रकाशेवायं तः पतनिपरिकमोयस्मा: सातस्मा: सर्वेमहंस्या कारादेतत्तामाहवीजः।
पं

॥ ५५ ॥ [illegible] ५५

तस्मान्निष्क्रान्ताभावेनात्मानमिव सर्वं विधायेतेन तमसा इत्यत्र करोतीति चक्रे शब्दवनमेतच्चक्रे शब्दविशेषमा
त्रिजात तेन तत्कालमाणवानो ने तत्र तले तावन्मात्रं तत्रैव तन्मात्राणि तत्र इत्यादि रूपतन्मात्रं तत्र
शिरसि संचरतीति १७ ततो विकारात्तन्मात्रात्प्रकृतिर्भवेत् स्पर्शमात्रं तु वायुः शब्दतन्मात्राणि
वेश्याचक्र प्रवृत्तं केवलं वायुरूपं सर्वं चराचरं विभाति येन स्थितं निमित्तं तद्वायुः स्पर्शगुणो
तिष्ठति सर्वं सर्वमिव यावन्मात्रं विनाशे भावाभिमानेन वायुः स्पृश्यते १८ ततस्तेजस्तन्मात्रमा

चक्रे शब्दविशेषं तन्मात्रमात्रं वितानं तस्मात्स्पर्शमात्रं स्पर्शयति चैतत्तनः १७ स्पर्शमात्रं
मिथ्याभावात्कथं नाम स्पृश्यते स्पर्शः स्वीयैव स्पर्शतन्मात्रभावनाद्वायुरुत्पद्यते १८ पवनस्त
स्मिन्वायोर्बीजं तस्य तेजो रूपशालिनः सर्वमस्तं तद्विसर्गात्स्पर्शमात्रं प्रकाशयति १९ तेजोवा
युविकारेण प्रकाशेन्नयनादुद्भवेत् तेजस्तन्मात्रं तत्र भवेद्रूपं स्पर्शयन्ति चक्रं २० तस्य
विद्धि तेन प्रकाशेन भवति रूपं तस्मादपि सर्वं तेन रसमात्रं प्रकाशयति २१ भावा
रागविविधं भाविनी जलमालोकशालिनः तस्माद्रसविशेषेण रसमात्रं प्रकाशयति २२ भावि विविध
विद्यते नामैव रसरूपं धरणीमस्तः स्पर्शतन्मात्रत्वात्तन्मात्रमच्यते २२ भाविनि विवि
लासमात्रं तद्बीजं रसशालिनः सर्वं तत्र रसनं तन्मात्रं सर्वमात्रं प्रकाशयति २३

इत्येवेति विद्धि तावत्प्रकाशात्मकं तन्मात्रं तत्र सर्वं तेजस्तन्मात्रकं रूपतन्मात्रं २ ततो जः विकारमे
वतन्मात्रात्मविद्युत आदिपदार्थं इन्द्रियं २२ ततो जलात्मावृत्तिमाद्भावयन्तीति मनोऽमस्तनुरात्मा
रसमात्रं तद्बलाद्रसं यत्र नामरूपमिति तत्र तन्मात्रं शरीरं तत्पदे विविधे चैतन्यभावे यन्मात्रं तद्भावमायन्तः रसविशेषः
तस्य जलात्मकस्य रसस्य स्पर्शस्य तेजस्तन्मात्रं निहितं यस्मात्तत्र इत्थं तेन भूमिः पृथिवीतिरसमात्रं इत्थं विशेषो गन्धात्
मात्रामात्रं प्रत्यक्षं तन्मात्रं तत्र गन्धः २२ तस्यैव रसस्पर्शे इन्द्रियविषयभावेनात्मा महत्त्वं तेन तद्धि
रामानुजं तेजः ऊर्ध्वं विषया जनसहस्राणि गन्धमात्राः प्रकाशयन्तीत्यर्थः एवं सर्वं ज्ञेयं २३ ॥ ॥

वा॰टी॰
उ॰
५०

तत्र पृथिवी ... भविष्यति इति । ... परमात्मा ... मोऽयमहमिति संकल्पनामकः ...
भविष्यत्तद्रूपसंकल्पनामा ... संकल्पांशगुणैः ... यत्नमात्रं न प्रपश्यति ॥ २४ ॥ ...
योगमात्रभावीति ... ऽलक्ष्येऽनलवीजमात्रे निःशाखिते ... निमित्त
... रूपाकाराः ॥ २५ ॥ ... नाना ... प्रपञ्च ... इति । ...
... विना ... विभ्रम ... इति ... ॥
... २६ ॥ ... इति । ...

भविष्यद्रूपसंकल्पनामा मोक्षः स्वनामकः । संकल्पांशगुणैर्यत्र यत्नमात्रं न प्रपश्यति ॥ २४ ॥
भाविभूतोऽलक्ष्येऽनलवीजमात्रे निःशाखिते । सर्वोपायान्न लक्षांशाः प्रसिद्ध्यन्ति ॥ २५ ॥
विना विभ्रममात्राणि तन्मात्राणि परं ... वनितान्तरे ॥ २६ ॥ ना-
... विविक्तानि ... यथा । न ... शान्तमेव हि ॥ २७ ॥
संविन्मात्र ... बीजकणान्तरे ॥ २८ ॥
... भवन्ति च ॥ २९ ॥
प्रसवं ... भवन्ति च ॥ ३० ॥
विवर्तमेव धावन्ति निर्विकल्पानि ... इति च । ...

... विविक्तानि ... ॥ २७ ॥ ...
... ॥ २८ ॥
...
...
... ॥ २९ ॥ ...
विवर्तमिति ... इति । ...

उक्तार्थं स्मारयन्नेवोपसंहरति चिन्मात्रेति एतदुक्तप्रकारं कोऽहमीशो जीवता ३४ इत्थं च पश्यतः केवलस्यैव नगादाक
ं भासनीतिन लिङ्गहसि मात्रं बीजमिति जगतस्तन्मात्रं पञ्चकं बीजं परेणात्मनात्मत्वं स्वविहिताप्यात्म
वृद्धानामस्थिति हेतुर्मायाशक्तिरेव वस्तुनत्वात्मत्वमेवमायायात्मा जीवभवति मायायामतदेव
भवतीति प्रतिबोधकं ग्रहितिस्थितिः ३२ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे सर्गः २
सुरोत्तमाशानन्तरं जीवभावोऽत्र ततः जीवभावो भुवनानामुदेति त्याशामिश्रुत्वं पुरतः प्रलये सुषुप्तौ विव
विलयनमायायामात्रवशप्रमाणानां जीवोपाधीनां पुनरुपस्थितिं कामं सन्देहेन केन श्रीवसिष्ठ उवाच परम

तन्मात्रगणमेतत्स्यान्मासं कस्यात्मिकं चितिः देहत्वाद्भस्मीभवता प्रस्तनाकाशैवप्रपश्यति ३१
बीजं जगत्स्वलक्षणं पञ्चकमात्रमेव बीजं परमात्मविहितस्थिति प्राक्तिरागा बीजं तदेवमभवा
नीतिसत्तानन्तं तच्चिन्मात्रमेवमनमात्रमतो जगद्धीः ३२ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे
जगदुत्पत्तिवर्णनं नाम सर्गः १२ श्रीवसिष्ठ उवाच परमेश्वरात्मनि सर्वोपरि परमार्थेऽस्थिते
अनन्तरमस्तिसत्तामसः सत्तावित्स्मृतिः १ स्वयं चेतत्यकलनं सततं स्वात्मा चेतनात् उदे
ति चित्तकलनं चितिशक्तिश्चेतनात् २ ततो जीवकलनं चेतनस्य तया चेतनात् ततो
हंभावकलनं चेतकपातापशात् ३

इत्यादि पंचभिः विकारकृतवैषम्यशून्यमायापावलनात्स्वेमहिमे चापि प्राप्तेऽस्थिते अनन्तरमानन्दमहेन
सत्तामयादीनांघाकारणात्मनासत्तातत्स्वरूपेचितस्मृति १ चितश्चेतत्स्वभावलक्षणजीवनस्यविषयकरण
सिद्धिपूर्वकत्वात् द्रष्टासम्प्रयामह्र्रर्थान्पूर्वमिति कलनं कस्मात् न चेहेतुः सह स्वतन्त्रस्य स्वभाव
नैव एकसत्तायापि यदेवाध्यासेनतथास्वभावनायास्थितिपूर्वं सिद्धत्वात्सर्वेवग्रतिमितता २ मायाग्रा
हंभावः अहंभावकलनमिति पादेनतत्पूर्वमादिजीवभावप्राप्तिहृदावस्थापकपातानावस्याऽहमि

वा॰री॰ उ॰ ५२ परिणामलक्षणधर्मः इत्यंधर्मिसिद्धेः प्रागादि विषयमात्रा अणोः आप्त नात्मनोऽलं तमोऽनाना त्वमर्थमन
नात्वघ्नविं नमनोऽहं पचनदेव संपद्यत इत्यर्थः ५ तत्र स्थूलदेहमात्रा वा परिमाहस्य स्तु नादिति वामन
त्मनं प्राह तन्मात्रा अणोः ग्रमेः सर्वाणि रितन्नावे भावनालेन नाम वीक्ष्य तभावे नोच्यते नाय आत्मिकम
हाभूतं तद् विद्यः स्थूलदेहमात्रा तन्नात्मनः इतिपावन ६ इक्रम पञ्चदेहं नियत इति नामादिना श्रुतं
तं अनिच्छामपत्नं ६ ७ तस्मात्तन्मात्रा कालेन समविनि त्वमहं प्राहं त्वातं भूयमानं वल्लतल्लयम

ततो बुद्धित्वकलनमहं नारायणमतः पञ्चदेवमतत्वादि प्राहतन्मात्रकादिमत ५
उक्तं मा हमननत्वात्मभावनाद् तद् विद्यः स्वयमिदं महाणुत्वेन गदादिविलोकाते ५
पञ्चविंशकमेवोनित्यमपि अमिवाङ्कतं महाकाशमहाश्वासमद्रुयोऽद्भुतपूर्णाति ६
न नामकं ऐक्यं नानात्वं त्रीभेदत्वापन्नं नाप्येतदेवं किं चिदपि निर्वापनलादिकं ७ ए
तच्चिदात्मकं पश्यामि लोकादिकमिव्यति ह्यसमविन्द्वामिव चिन्मात्रात्मकमेवयत ८
स्व ततः पञ्चकं यन्न तत्त्वमपि भवति नाना त्वं पञ्चकं वीजं पञ्चकमापि विदव्या या ९ यद्बीजं तत्फलं
विहितमाद्रूपमपञ्जनात् एवमेव महाकाशेन सर्वपञ्चकोणाः १० चिह्नमानात्म
त्मात्मकल्पितो विनाशतः अनेनोक्तं तन्नामनन्तरूपी इविततये ११ तदाकाश
प्रद्रूपात्मकस्य नात्मनिमित्ताय क्वचित्तनामनन्विद्धयदसिद्धेनमाध्याने १२ ॥ ॥

मेवेदं चिन्मात्रात्मकमेवेति यच्चिन्मात्रात्मकं तत्पञ्चतत्त्वमपि जगदादिकं एवं च तत्त्वे वेदान्ते
तयः ३ पञ्चकं तन्मात्राणां ४ एवमित्यादेः सर्वस्मात्तदन्वयः ५ विषयात्मा च सप्रयत प्राज्ञात्मा
त्माख्यपीत्मिवसंपन्नस्वेहः अनेन पञ्चकं गणेन दंस्वयं ११ आकाशादप्रमिवस्वकस्य नाधि ५२
ष्ठानात्मनिष्ठितनात्मनिमयनस्तनरूपः तदेवोपपादयति नञ्वितिविदिति १२ श्रीरामरामरामरामराम

तत्त्वं चक्र गतलक्षणस्वरूपं लक्षणं तत्सर्वात्मना तत्कार्यं तत्कारणं तत्त्वं तत्कारणं तत्त्वं परत्वेति ॥ १३ ॥ तत्त्वं चक्रं तत्कार्यं
स्थूलम् । तत्पंचकं सर्वं विद्धि प्रोक्तं देवत्रीति कारणं कार्यं देवं तत्सिद्धं देहोऽति मत्वा । तथा प्रोक्तं देहं लिङ्गं तत्त्वं
मात्र सर्वेति सिद्धं मिथ्यार्थः । कथं मिथ्या कारणं कार्यं तत्त्वं ज्ञानं तत्त्वं परत्वेति ॥ १४ ॥ तत्त्वे प्रोक्तं कालि
कल्पे स्वयं ज्ञानं कालिकं स्थूलत्वेनेति दोषः उपाधिः स्वरूपेति ॥ १५ ॥ तदुपाधिकं जीवात्मा तत्त्वे निर
देहं सत्त्वं स्वरूपं सर्वात्मभावं स्थूलं तत्त्वेनावच्छिन्नमिति महाकाशघटाकाशे जीवाकाशः आत्मनि जीवा
काशं तत्सर्वं स्वरूपं लक्ष्यते ॥ १६ ॥ जीवात्मा तत्त्वं तत्त्वं जीवत्वाहं तत्त्वतः ॥ १७ ॥ तत्त्वतः स्थूला देहा दि

स्थूलं पंचीकृतात्मतत्त्वकं स्थूलाभिधानं सूक्ष्मं चैकं ब्रह्म सूक्ष्मात्मकं तथा पिया ॥ १३
तत्त्वं चकं विद्धि प्रोक्तं देवत्रिजगत्क्रमः तथा सूक्ष्मं लिङ्गं तदेव पंचकं संभवः ॥ १४
नैवैवावयवं स्थूलं नेवाति कारणं तत्त्वं एवं तन्नाश्यते लिङ्गं विज्ञानं ज्ञानेन लभ्यते ॥ १५
समस्तं कल्पितं सर्वं तत्त्वं दृश्यते महाकाशघटाकाशे जीवाकाशं तत्त्वमात्मनि ॥ १६
इति चिन्मयात्मा स्थूलादीनामसंभवात् इत्येव जीवः कथितो आत्मा आत्मा सर्वोपरिः
जीवाकाशं लिङ्गं देहं परं विदन्ति तत्त्वतः जीवाकाशः स्वयं सर्वात्मैव लभ्यते ॥ १७

लिङ्गदेहोपाधीनामसंभवात्मा देहं सर्वं तत्त्वं दृष्टि पाथि लिङ्गं तत्त्वे कल्पनया उदितः तत्त्वेन जीवः क
ल्पितः स्वरूपः ॥ १७ ॥ एवं सामान्याभिमानेन सर्वाः समष्टिजीवभावकल्पना विशेषाभिमानेन व्यष्टिजीवकल्पना
लिङ्गदेहं तत्त्वतात्म्यारोपक्रमं प्रपंचयित्वा सम्यक् जीवाकाशस्वरूपं तथा देहो भावतत्त्वे समस्तरूपा एवं
तः कारणं क्रमं भेदप्रोपाधि जीवाकाशस्वरूपं तत्त्वे स्वयं सर्वात्मैव लिङ्गं समष्टि जीवाकाशो विलक्षणम
स्वरूपस्वरूपतः सूक्ष्मलिङ्गावच्छिन्नः कल्पितो निश्चितरूपेणात्मानं चैतन्यं जीवं तत्त्वतो लभ्यः एतदेवाभि

दात्मनः सर्वगत आत्मानो व्याप्नुवंतीति १८

येनात्मस्वरूपं निर्धार्यते तद्व्यतिरिक्तं लिङ्गादुद्धातं येव मे वासा

वा॰ टी॰ ३ ५२

नस्य भावनेनोपचयादुपचयमाह यदिस्याद्विना यचेतनतिलदेवोऽहं न शिवभावयति १९ यत्नावयतिन
स्यकल्लेकुधं यथानस्तनन यायस्देवेत्यर्थः नस्त्रावलफलमाह नमेवेति २० दूषहंयथाभावंसुवलनेन
पचयंद पापलिंविं विहिति आप्नोतेनः कलाभ्यासवरहायना कालाहं यं विंदु नक्तिं किंचित्स्थाल्पमास्व
द्व अपमेवाप्नोमनमाद्य संविलितनलिंगात्मभावः २१ अयमीवः तनलाहपाचेदनान्तः नारकाका
यवहात्मा आसनमस्व नत्रेतनेहयमाह यथाभातितेति कोऽहंभ्मतिनस्वाचाभिनयः २२ अयंलिगादे

आप्नोतेनः कलोऽसौ तिस्य यंचेतनलिचिंतया यत्न देवोऽहं न शिवभावयन्नाम्नलांबरे १९
अस्मिन्देवसदकार्यं संकल्पेंद्र यथा तनमन नमेवभावयन्दूषहं यथारूपनयास्थितः २०
एक एव हि नामेति स्वमेस्मृति वोधवते किंचित्स्थैल्पापि गादनेतनलारकनाविदन २१
यथाभाविततमात्रं भावितार्हिस्वरूपतः सप्तवस्तात्मा सनतोऽप्यंयमोऽहमिति स्वयं २२
चित्तात्मत्व यथा यत्तेलसिद्धा मिवचायतां नारकाकारमाकारं भाविदेहाभियंत्रया २३
भावयन्नातिनस्त्रांगं चित्तेचेन्यापंनाभिव परिनृजेवनस्त्राततनलारककोटरे २४
अंतर्भाति बहिष्पापिपवितेनिमकोयथा रूपमस्याययाद्देहः ससहृत्कगतवचः २५

=

दृश्यत्वयोभाविस्थूलदेहमापयस्य चित्तकल्पनावशादेवेत्याह चित्तादिति नारकाकारं प्राग्दकलिना
कारं २३ तत्रहेतुंनस्थितंचेत्यापंतां विषयाकारतामिवेति वस्तुतः स्वैपाधिनाप्याप्पिमोहात्तद्रा
वपरित्यागेनोपाधितर्माननसहेदानमपपादयलस्मस्मादिवासलामयंदसाम्ल्पापितिस्पेवेत्याहिना
नारककोटरेरपाधितः कल्पितानाकाशे २४ यथासंवेत्रेत्रवहारसमधाद्देहः रूपमस्यसावन्नमात्रवा
वहारीभाति यथागाहरागद्धं वनायोपमपापाकोपाटिवचः समसृकगतमपुटकावहृदमवहि: पस

ई ६ ५२

ह

यथावासनसंकल्पयोः संविदेहांतेदेहमादि पश्यति तथा सा केप्रायुक्तम् सु. लिंगसहृ योगाधोस्मः प
नयाक. लितत्नमकांत स्वेधावासनामयदेहादिवासहां वेत्ति जीवः वितते वासनामिर्वतिहस्थानपते
पिपासन्ने नामादिसाहं स्थाकहृयसेवं शोन्यस्वमसंकल्पयोर्देहि ज्ञोपि विषयजन्महाहाररूपं पतितत्स्वे व स्व
नमा तिषया कृ पत्नस्वयंतिलिविलितो देहः यथा नामृत्वाहिस पुरुषात्मप्रतिधानि वचनस्यात्जीवकल्पासना
मयं वेद्येति निशिष्टुमानन २६ तदेनहासनामयदेहादिमवहम्महं स्यानिषकं वैद्यदिविनाशिणितामना

हं

स्वमसंकल्पयोः संविदैहं जीवकोऽनुभवेत् स्वदेहमात्मकं तन्स्योजीवोऽयं चेतति स्वयं २६ तदे
तद्वद्धि विनाद्धि ज्ञानमनादिहक्पथः जीवाकाशललनकलनाकाकाशकोशगं २७ ये तेन्द
मितिभावेन दृढप्रमतीनवेष ननोसंग्रहयेनैवभाविताशामियत्नतः २८ येन पश्यति तन्न्य
पुनानाग्रामविद्यति येनस्व पातिस्वास्थेनापतन्नोनिश्च. तिस्वमा २९ येनोत्यतितद्वाण
प्रव्स्मात्मानिपश्यति नत्स्यववदनपश्याम्नोवाज्ञामिच्छति ३० स्वदेनोयत्वनदायमूढ
कर्मेन्द्रियवर्ग हृ. पालोकाभवनकाशामिनत्वपिभावयन् ३१ आतिवाहिकदेहात्मातदेव
वासवेः एवमुस्थूलतांनामिभावयतेजसः कला ३२ स्वप्नमात्रमकापाद्वहालेजीवप
रूप्तन ३ त्यमत्नजीवशाह्यार्थः कलनाकुलतांगतः ३३ आतिवाहिकदेहात्माचितदेहावना
इति स्वकल्पनानन्त्याकारमंडमंध्यप्रपश्यति ३४

ननस्तपकं परमार्थदृश्या विमर्शांनयानमलानेहहृपकमेव तदस्यस्थूलदेहभावनयातद्भावापन्नस्वप
त्त्वनन्तरं संकल्पनया जाग्रस्वयवहारमंसारप्रपंचपश्यति जीवाकाशइत्यादिना २७ २८ २९ ३० यतस्वेन
त्र. वादिकल्पनयाज्ञात्रस्वयवहारसंसारप्रपंचपश्यति जीवाकाशइत्यादिना २७ २८ २९ ३० यतस्वेन
हाद्यः प्राणादिहचिः ३१ भावयतः स्वधर्मस्वभावमालेक्षस ३२ चितदेहावामैवस्थौल्येन स्थूलदेहाहं
निर्धस्य सु. लिंगकारादिवाह्यविषयानस्वकल्पनाकांक्षितस्यनदं तमस्यआवरणादिमिस्याइतं

॥ ७५ ॥

वा॰ री॰
५
५३

नशेषवननं तानं गतब्रह्मांडपुरीगतं भावबेदनं न वदनं स्वलसंबेवपारीगतं भावबेदनं चेतिहैविध्यमाहकश्चि
दिति ४५ आत्मनस्यभावत्वेनासिमनस्थितादेवनिर्मितावयवाणंकल्पमानमनोगर्भरहवासनिमित्तवाह
भेदंहे देशादिकल्पनावेदनं भावयत्तामारिमिमों तेषाण्यवतनच्छहै तांस्तानर्थानात्मानंचबह्मातीष
नोन्यन्वयः ४६ ४७ उपपादितमपाडनत्पादानिकायाः प्रकृतेणाशाम्माहरमनत्वम्रशति ४८ ४९ ५०
स्मृत्यंगाद्रुच्यस्मृत्न ५१ नायहामम्बाम्रनिर्मितमालदप्रथत्नेनत्वक्षूतमितिभेदः ननतगृहस्थसंस्का

कश्चित्स्वभावेनैतिकश्चित्संनाहत्वहृदितिं भाविबहांडकवतं तपणतानभवतपि ४६ आत्मा
गर्भगृहेविनायथाकल्पमानमनः देशाकालक्रियाद्रव्यकल्पनावेदनंसमनन ४६ भावयन्तु
हृनिर्मितनापहृदेवमानिककल्पितैः भातिवादिकदेहानावित्यमयत्वात्द्रुम ४७ आहत्पण्वकचोत
स्वमेवोद्गयनंपण्त्या स्वाननमम्रणमागोत्वयम्सःस्वयमत्वितः ४८ भातिवादिकदेहत्वाप्रभग
यः प्रजापतिः पनत्विवृतिमंपत्रे ब्रह्मांडकाहिनिप्रभे ४९ नोकंचिदपिपश्यनूनचजानन्नहृपते
नडूहाकापामकापमेवस्थितमननकं ५० केकल्पनतगाकापमितत्वात्पिनेवपत ग्रतिर्मित
मरागचपतनैवचित्रमस्थितं ५१ मूकनंवानवततवसनंयत्नवतस्थितं महाकल्पाप्रिमके
वाङ्गसावेनामसंशयं ५२ स्वरलितेमामनौकाचित्काणांनावेवयभवः तेनयाहकल्पमं ख्या
नाहंकं कमिदंस्वतं ५३

रादिसामग्रीजन्यमेवजगात्किं नयातगाहमहाकल्पोति ग्रयंभावः ब्रह्मणामहत्तेसर्वसंसामेप्रतिसर्गो
परस्पातेह नात्मानः प्रविपूतिपंतदं यावदधिकारमवस्थितिरा धिकारिकाणामिन्द्रादिस्वनिवृत्तौ
परधीनतायेनमहाकल्पांतेप्राकृतानांनाम्नाहीनावृत्ता वापाणपन्नंनदीयाहपुसमकोप्यागम
जगन्निर्माणे यत्नपामकः कल्पादौहिरण्यगर्भादिपदलभतेननेकदापिप्राक्विचित्रजगत्स्वरूपमित
नभवाभावेनंस्कारसंभवज्ञानतेनमहाकाजत्वमिति स्वपंडजालवदकस्मादेवविषयेवोद्भवन

ननु तद्देहादिसाक्षित्वमात्मनः स्वाभाविकं तत्कथं ज्ञानस्य स्वरूपत्वेन न जाहात्यत आह नाहमिति अहंनिर्मलात्मेति अथ देहादिसाक्षित्वं आत्मनि धर्म प्रसिद्धं याहृशं तादृशं भवेदिति तद्धि कल्पितं धर्मो न स्वरूपमात्मनः आत्मनि साक्षित्वं कल्पितमित्यर्थः स्वभावतः अमात्मनः स्वरूपमेव साक्षित्वमिति भावः ४४ यादृशं तादृशं ततः अहं ब्रह्मास्मीत्यादि वाक्यानां नाहं देहो नाहं प्राणा इति स्वरूपावगमः अर्थमात्मनः स्वरूपत्वेन अध्यासमात्रत्वेन सुखमात्रस्वभावे तत्र यत्र तदपोक्षतार्थः यत्र यत्र देहादिकं तत्र

अनाद्यन्तमवस्थितं संयोगज्ञानवर्जितं कालादिके स्वभावतः तत्र यस्मादि प्रबोधे यादृशं भवेत् ४४
स्मृतः स्वात्मन्यात्मना सर्वदेवस्वरूपं जगत् स्वरूपं यस्य यस्मिन् तद्रूपं तन्मात्रं सिद्धयति ४५ तत्र तत्र
तत्र ध्यानात्पः सर्वोत्तिष्ठमात्मनि हृदि स्थितं निर्मलं प्रबोधात्मकं एव मध्यस्थितः ४६ मायेव तु ना
मत्र स्वात्मस्वामात्मेवातिनिर्मलं हृदयमेव मिदं प्रकाशात्मा निर्मितं विश्वम् ४७ निराधारेति
तत्त्वं यमहं तं चैकाग्र वर्जितं नात्मा विद्वज्ज्ञानेनापि ज्ञातं न किंचन ४८ परमाकाशवत्
सूक्ष्ममलं मेघवर्जितं स्थितं सर्वं समानं नाना चिदात्मैव तत्र स्वरूपस्थितं ४९ नायं तत्र ज्ञानाद्यात्म
एवं नचइहूता न संसारं नास्ति न संसारं न च चैतन्यं विकल्पवित् ५० न ज्ञानं ज्ञाता ज्ञेयं ज्ञानात्
मेवात्मनि स्थितं न बंधो न मोक्ष इत्याद्यात्मात्मना नास्ति ५१ चिदानन्दघनात्मानि
तत्त्वमिदं वर्ततयात्मनि स्वरूपे एव समाधि भाति निरवधि वेदान्तसम्मते ५२ ॥

यथा लोके यद्वद्वर्तनमविद्या तत्र सर्वं मनसो वापि संबंधः नास्ति प्रसिद्धौ ४५ प्रौढामाति परमार्थतः
स्वस्मिन्नात्मा हि सर्वत्र स्वरूपतया स्थितः ४६ उक्तमेव विवृणोति भातीत्यादिना ४७ द्वैतमद्वैतं वा भावे
भावाभावौ देहात्मनो यथा विभजितं सर्व विदिक्षुग्नौ ४८ सर्वः स्वात्मरूपे सम्यक् ज्ञात्वा नास्ति ४९ वै
तदिकामो हि सदाधजन वैतद्दृष्टा ज्ञानिभिर्ज्ञेयास्य एव स्वाभाविकात्म सम्यक् ज्ञात्वा विदितं तद्वैदिकताया ५० ५१ ५२

रन्यमप्यावदृष्टमात्मनोऽन्यतः कृत्वा त्वमकार्यविधानं दृष्टमात्मदृष्टेति ५३ किंद्दावलोकनन्याये
वा॰ टी॰ नग्राह्यं सर्वमनसंधायोपदेशं दृष्टतिथ्याकाशवदेति परमेश्वरज्ञानेन शक्तः स्वयं भगाकाशः स्वत्वमे
उ॰ वयः समनः परमात्मा स्वरूपत्वव्यासे जगद्विज्ञानमात्रं कथं चेतिनिश्चये हिरण्यमयं नैव यातिवादिकवञ्चना
५५ नामयपदार्थानपांचभौतिकः तेन तन्मकल्पमात्रं दृष्टं नेतृसृष्ट्यादिनन्सत्यं यथानज्ञानमनन्तं ब्रह्म
पाद्मंगादिनास्तिनदृष्टिनाघः तथानज्ञानंना स्तिचनयोपत्वर्णितं लिनदृष्टेषाका ५५ इतिश्रीवासिष्ठ

विनश्यत्सदेवोनेन्द्वेमेत्वमात्मंतयथा अथवा महदृष्टंपनात्मदेवेदमनागमं ५३ अहंतु
इतिमनागंनमानमात्रं तदिदं आकाशवदनन्तोऽहं प्रथमः प्रजेशोनिंगस्वयंकचतिप्रथम
नयासमोघः सहानिवाहिकवद्गनेनप्रम् नदृष्टीदृष्ट्यादिनेनलनष्टक्लियथानजान ५४
मोलोपायेषु न तिप्रकरणेस्वयंप्रत्यतिवर्णिनप्रगः १४ अष्टावक्र उवाच इदं जगदहं नं
दिदृप्रज्ञानेन किंचन अज्ञाननाशेनात्मैव यथावस्थितमेव ततः १ परमात्मैवाहं जीवन्
न चैतिस्वयं लिंगदेहो मोक्षसिद्धः स्वरूपं लिलं स्मरतामिव २ आकाशवदनन्तोऽहं स्वेवेनोवदृष्टन्ता का
स्वमसंकल्पोऽतादाविवचिह्नतिरर्जनो ३ एषदृष्टिदृष्टिनो देहो योविषयात्मनेमहा न
अनितिवाहिकं पवनोऽस्मिन्मात्राच्छन्नमामयं ४ नार

तात्पर्यप्रकाशेऽनतिप्रकरणे त्रयोदशः सर्गः १३ आवर्णितेनजीवभावे परिच्छेदादिकं शुद्धान ज्ञत्वा
निरस्यत्वसैकात्मिप्रमत्वानवर्णितेन नत्वादौ समहितविरक्तौ परिच्छेदनिरस्यायतज्ञानेनदेन सस्मिकां
रचयति इत्यभिमताद्विना १ न देह गुणांविषयांदूग्रहकल्पनां विवक्षत्वदर्थसमष्टिजीवभावसिद्धिमा
हृदयमेति २ आकाशवदनन्तोऽहं निलम्बलय अनतीसंकल्पान्तिकाचिह्नतिर्ववत्सामण्यविद्या ५५
उपाधिविषयेऽहघनत्रान्मात्राप्रतीयमानदर्शनात् बेतीव ३ संकल्पजनोनकः फलदर्शयतिदृष्टान्तेति ४

ताये निवाससूक्ष्मदेहिनः स्थितं लिङ्गस्थानिकस्य संपदि सामान्यज्ञानः चितुकृतः स्थितं निष्कलं यदि
चितं स्थानमहानहासम्नामकं चित्रहैमस्य समाकृतिः ५ मृत्तिकालोहादिनानाकारोपेतमहान्त्वमगुत्रिकोपास्य
सम्मालाश्रये स्यनेमर्वं ग्रुणमाकार्य ब्रह्माकाशानलत्वोदकं सो ऽनिलानलाम्बुहंसमेघालिंभ
जिके निहपवं ६ आधिमौलिकं कृपनिबोधनुमानसप्रायि देविकमपित सेनाहस्याद्यस्याद्धिना नवहे
तस्यावर्णिलाके वसाद्यति प्राकृतानां विष्यादिदार्हे नवकार्याणां सहकं शेला १० सकलेषदपालादे

प्रलयः सप्तमो ज्ञेयः स्थितिः सप्तगुणोत्तमः । त्रिवक्रनिष्ठ न चित्तस्य चित्रहैमस्य समाकृतिः ५
मृत्तिकालोहमहान्त्वमगुत्रिकोपासमोत्तमः । ब्रह्माकाशे ऽनिलेऽनलाम्बुहंसमेघालिंभजिका
आद्यः प्रजापतिः पूर्वं स्वयंभूरिति विश्रुतः । प्राकृतानां च कार्याणां समभावादपकारणः
महाप्रलयपर्यन्ते ब्राह्मकालप्रतिनामकः । सर्वेषां सर्वभवानः प्रान्ते नेकमूर्तिभुविं ८ लोक
सपक्कपालनाहं हृपहृपः स्वयंस्थितः । नवह पूर्णचन्द्रेशानसहमहवमेवच ९ प्रति
भाहपरार्धान्तं सर्वेषामेव सर्वदा । तस्मादुदेति नीवा लोहेपान्ती दीपकादिव १० सके
लप्रवंसकल्पानिलेति कादिवर्जितः । आदिमादिविनिःसृतः समान्यप्रातरं ११ ॥
पचा २

प्रतिबिम्बः कुम्भलोके वह ह्योपमसत्तान्नूर्णनामैः । स्वमत्वसप्तधारयितं स्यहानि विकासितिस्य
पंचदशानं सप्तहादिः सर्वनं भोक्ताभोग्यमोगः इति त्रिकूटो तथा सप्तमकाह नवेति सर्वे ब्रिमनन्तक
दकपरिग्रहः ४ एवं सर्वं निषेधेपि प्रतिपाद्यर्थानां स्मत्वातस्माद्देवः प्रसन्नात्मेव प्रतिपाद्यपदा
र्थानाम्स्थितः ५ चलसंकल्पात्मक विराट्कार्यतया स्फुटिदेहनामोपलक्षं सप्तात्र सर्वनमस्तस्य
स्याहिचवितनमितिमाह सकलस्य ह्यतियथाऽऽदिमाहितपर्यन्तमित्यावनीतिनराश्रुमा विराट्रूपत्व

वा॰टी॰
उ॰
५५

८०

एकस्वभावत्वेनैव अभिन्नस्य शोकत्वं प्रथमाध्यायेनैव निरूपितम् नन्वैक्यापत्तिरोध: सिद्ध इत्याह ग्रीष्मादिना खिना येनापि
जीवा: सहकारिकारणानामभावादेकोऽपि द्वापरवपुर्भावेन तेन विधाननामाद्वियन: संप्रसंकृतिनिगच्छवनाये
नयाविधाहत्वानामरत्वानान्तर्भेदाद्गीतादितिभाव: १२ १३ १४ प्रादित्रसंतरिनित्रयालानाभेकत्वेऽपि
समसृष्टाश्चालवत्वेन त्रयाणामेकत्वेन निरूपितम् तत्सत्त्वेनात्मविभागाभावप्रथमाख्यातादिप्रमा
णसिद्धस्य चालवत्वं किंरूपात्मनो नाममात्रादोष पृथक्त्वमेवेति अविद्योपाधिभेदात्तत्कृत: सन्नेकत्व इति
मन्यमान: श्रीरामउवाच किंरूपादिति अविद्यया सन्नेकत्वाद्वैतोपाधिके कर्तृत्वादिलिप्सया अनादिकल्पे प्रागव॰

ग्रीष्मादेकप्रतिबिंबगन्ता जीवा: संप्रसंनिलये सहकारिकारणानामभावाच्चापरवत्वे १२ सहकारिका
रणानामभावेककारणं एवमेतदतोऽनन्य: प्राक्सामान्येऽविभ्रम: १३ एकैवायोनिरात्मनादिति
तन्मेवमर्शना जीवाकाश: स्फटिकस्य स्थितिः पृथ्वाद्युपयत: १४ श्रीरामउवाच किंरूपात्मिनो
जीवापरिस्थितिरंबुजनक: प्राहोक्ति दृश्यानं नानात्मा जीवपिंडेश्च लोकपम: १५ पापा: पुण्योपमुच्यत्व
पीतकार्यवभोपे: कालात्मायमपरंवक स्वान्त्रिधानिजीवका: १६ संतमेमभावन्मोहं हजीवकी
लवितितापं सानभन्नमपापायत्वे वपक लोकपृह १७ श्रीवसिष्ठउवाच एकएवनजीवो
लिपापीनांसमव: क्रुन: पापाकृतामत्रपुंशपृथग्जीवहितेनवच: १८

स्थितेर्धापरास्मरसंक्षेपेणोदक्ष्पिंडात्मनापत्तेवाकल्पितसमष्ट्यात्मनासंभाव्यतइतिभाव: १५ अवच्छेदेवा
मभूतेपयपवायानुद्धिवातिधिजलकणावहितु लिंगवहारसमष्टेहद्वेवप्रलिमत्वात्परान्तकल्पना
भागामु: स्याद्विपाणघेनाहयावत्ति यत्सान्निर्धातिनत्रसंभावयितपाकामिनधे: १६ विपाषनिता
सृपावेणरीमापारेतनइमैथलपान्तरापयानवबोधारिसाहरानमिति १७ प्रधानतनननग्रसारोमेक
नमिदृष्टेपकाधिष्ठानाय्तेककल्पनालायोगसीनिसमष्टिजीवधपानिकल्पनतइपहितेअधिकल्पनानयो
क्वानवाधिसमष्टोरनातसमत्वनायमीवोममार्गादिप्रतिपादनायवानत्रचनननगपांकामष्टिरस्याणायेना॰

॥ ५ ॥ [illegible]
५५

१९ कलनाः प्रतिभासाः २० कलाः कल्पनाकोशानि विश्वे लभते अनुसंधत्त इति यावत् २१ तत्रैक
त्यावृत्ति क्रमान्तराणि चितो [illegible] नामभेदे प्रोक्ते वर्तिनि चितेन तन्नामवत्कलाः [illegible]
पेणाविर्भूता प्रपश्यति यथा कल्पनाक्रमेण [illegible] नाम [illegible] नाचव पश्यति तत् २२ इत्याद
कामेव विषयं प्रपञ्चने नेति [illegible] जीवः इति [illegible] नियतां विषयी करोतीति यावत् २३
नथा प्रकचनं चास्यापि यथैव [illegible] निर्विकल्पं [illegible] यथा स्थिति [illegible] इति यस्तत्रा

[illegible] जीव इति जीवाना [illegible] नैवैकः [illegible] जीवः [illegible] १९ जीव
न्जीवो [illegible] जीवानां [illegible] कलनाः [illegible] वाचकः २०
[illegible] कलनाः [illegible] कलना [illegible] नेहका [illegible] नियतां [illegible] २१ वि
[illegible] २२ जीवो
[illegible] कलनामिव [illegible] २३ सा
[illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible] जीवात्मा
[illegible] प्रपश्यति [illegible] महाविभ्रमात्प्रपवान् २६ सर्व [illegible]
निर्विभागो निरन्तरः सर्वशक्तिः [illegible] कलनामानदेवानुभूतितः २७
चिद्रूपकल्पना विधते [illegible] कलनामानदेवानुभूतितः [illegible] इति २४ निर्वर्तितस्मा
[illegible] भवति [illegible] प्रबोधेन प्रबोधपव [illegible]
बोधस्य [illegible] किमात्मना [illegible] विशेषः [illegible] अनात्मना [illegible]
शेषादि [illegible] २५ [illegible] विदेवमायो [illegible]
[illegible] प्रपवान् २६ सर्वतोप्यनन्ततया [illegible] विषयभेदाणामेतत्कलनमेव [illegible]
वनानपभेद [illegible] निवृत्त [illegible] २७ ॥ ॥ ॥

वा॰री॰ उत्क्रममनुपगतस्य श्रीरामः प्रागुक्तैकत्वमुक्तमहाचितो जीवयोरभेदत्वाच्चितो जीवैकत्वादेरपि समस्तिघनत्वेनाभाव
उ वापत्त्यामीपामोत्ताचतु स्यासंकल्पेवमिति एतत्त्वात्तर्हितमेवमेव नामपगमः जगज्जीवाः अन्येष
५९ वैजीवाः २८ उपयमहसनासंकल्पात्महाचितो जीवभावाय तन्म्यन्तसंकल्पाधीनवृत्तित्वाच्चितो जीवभावमाप
द्यते तत्र सर्वसंकल्पविरहे चैतन्यमात्रगताः संकल्पनाशात्समिति परिहाराय श्रीवसिष्ठ उवाच महाजीवेति यथा
नगवत्स्थानिम्नानि तेषु हस्नं महत्स्य सर्वरूपं सर्वेषु सत्संकल्पत्वाध्यासितो ह्यर्वत्ति यावत् निर्विभागं यदि

श्रीराम उवाच एवमेतत्कथं ब्रह्मन्नेक जीवेऽक्षयाद्विलाः जगज्जीवा नपुरतेन महाजीवैकता
यतान् २८ श्रीवसिष्ठ उवाच महाजीवात्मनह्येकसर्वशक्तिमयात्मकम् स्थितं तत्रैकमेवेह
निर्विभागं निरंजनं २९ यदेवैकं नितान्तस्य भवन्त्याशु महात्मनः पूर्वेनैव हि मित्थादित्ताजो
हित्वम् देतियत् ३० पश्चाद्भूतविभक्तानां स्वप्राक्तीनां प्रकल्पितः एवमेव यदि भवतीमेव
तेन क्रियाक्रमः ३१ तेषुविनान्तदृश्यैनाःसंप्रयाने कैवरो हनि पाप्माद्यन्ता यथा स्यानियमोऽयं
प्रकल्पितः ३२

विभागतस्तर्वतत्कृतं निरंजनमित्युक्तमार्जवम् २९ इत्थमप्यसंकल्पः प्राक्तिपदातेनेतरोक्षाशविरोधः हित्वाहि ८
भागः ३० स्वपाकीनां स्वापाजीवानां ततेनंदडचक्रादिवाद्योपकरणेनेव्यवधानमादित्वाद्दाहि भवती तिक्रि पृ॰
याक्रमो न संकल्पमात्रादित्यर्थः ३१ ननु तर्हि कथमन्येषामपि महर्षीणां क्रियाक्रमं विनापि संकल्पादेव का रि
र्यदर्शनं तत्राह तमिति एवं क्रियाक्रमं विनाकार्यानरस्येतिप्यतेसति यत्क्रियादासो महर्षयो हि महर्षिपाकीनां क्रि ५९
याक्रमं विनाऽक्षाप्रोह तिनमयानस्यसमर्द्दर्शनैकेवरोहति अप्रायमित्यनि निप्रयानस्यैवत्रैक्षाकल्पाः

उत्कार्थमेव [illegible] नियम्यात्मानं [illegible] अप्रीतिकलि ३२ क्रियाक्रम [illegible] फलसिद्धिः प्रधानसंकल्पाधीनैव माह
प्रधानेति [illegible] कालं [illegible] भवेन [illegible] कार्यादि चेष्टा [illegible] फलं न भवे
दिति संबन्धः ३४ एवं च निष्क [illegible] भवतीति [illegible]
इति एवमिति ३५ [illegible] ३६ [illegible]
[illegible] प्रधान [illegible]

[illegible] प्रधान [illegible] विनानतः ३३ प्रधा
न [illegible] नियमः [illegible] विष्टवेन ३४ एवं [illegible]
[illegible] ३५ [illegible]
[illegible] ३६ एवं कति [illegible] जीव
[illegible] ३७ [illegible]
[illegible] ३८ [illegible]
नः [illegible] ३९ [illegible]
[illegible] प्रविभक्तानि ४० [illegible] विकारादि [illegible]
[illegible] विभुज्यते ४१

[illegible]
[illegible] ३७ [illegible]
[illegible] ३८ ३९ [illegible]
[illegible] ४० [illegible]
[illegible] विभज्यते ४१

वा. टी. उ. ५७

चित्तत्वं दृश्येन प्रकाशसंवेदनमुच्यते ततः सामान्यविकल्पं दृश्वं क्लिष्टं विलासासत्त्वं प्रविविक्तं स्वभावापन्नं स्व
दृत्तं देवनगादिति श्रान्त्यास्थितमित्यर्थः ४१ तस्मात्पूर्वं हंनादशेनपूर्वेणैनक्तं न च पुनः क्लिष्टं जगद्रूपदर्शी
नं मत्वाहमाकाशादिति दृश्यं ४२ तदेवं दृष्टिः स्वेच्छेन श्रेयमयगाद्दृष्टान्तेन यमात्यावधमहं
ताप्रपद्यते ४४ न चाव चित्तोमहतेनेव जगादि निजानात्मकत्वेन जगत्स्वप्नलोकनिष्कलितमित्याहचमत्कारेति
४५ चिद्दृश्येन महंकारकल्पनं तदृश्येन जन्मादिजगत्स्वप्नमिति स्थितेन दृश्येन महंकल्पनेन देवपा

प्रविविक्तं विलासान्तस्त्वत्तोयमस्तदनं चितः चेतनस्य च प्रकाशस्य जगदित्येव तत्स्थितं ४२
आकाशादपि सूक्ष्मापि विलसच्चितः स्वस्वभाववशादेव तामहंतां प्रतिपद्यते ४३
आत्मन्यात्मानमेवान्यमात्मानं यत्नतो विवेत ज्ञातं तमहंतां नतेदेशां प्रतिपद्यते ४४
चमत्कारकारी हृदयस्य मन्त्रकृतेन चितिः स्वयं स्वात्मनि तस्मिन्नेव जगत्त्रामकृतं ततः ४५ चित्त
शून्यमहंकारः स्वकल्पना तन्मात्रादिव देहानां हि विकल्पेन संस्थिते ४६ जीव
देहादि संस्थानं चाहं चेतनि मज्ज शेषः संताप भवयोस्मात्मको भवेत् ४७ चित्तास्यपा
दीकलितास्मत्वात्त्यादिता श्रमिश्राहं पदेनेस्मात्तः शान्तात्मनि भवेत् ४८

पिष्टपिष्टापहं चिदिति ४९ यद स्मतोः स्वगान्तनयोः कल्पनयोर्मध्येन्तं चाहं चेति चेतनकल्पनैवं इस्याः
जागत्यागे कृते शेषः स्वत एव विकल्पकाभ्यावात्मस्मात्रह रूपः स एव तेजस्याहं जीव इति भावप्रधानो निर्देशः
जीवभावं प्रतिदेह निमित्तं वासनाकर्मादि पदार्थनपरिग्रहः भवत्येव संतानात्मकः ४७ ज्ञानेन दृश्य
तत्स्वेव चित्तसत्तापायेष्टवोस्ति दृश्यविद्यान सत्तायथास्थितेवोदितामेवापायेनिर्मलमात्मसत्तावदिताहं चिते

॥ उ. ५७

आदि ५२
दह्नो ५२

अनन्याविनं निघ्नं पंचतनमनप्रमाने नाविद्वद्यतिविघ्नमिति इत्याद्येमनश्चेत्याह त्वं सहत्वं नानात्वं स्वरूपमे
वतयाविर्भावाननिर्दिष्टयतवृत्तिषु न्द्रेनानामासवः साकारस्यूलस्यविघ्नविसर्जनेनविद्यिविषमपिचिरंश्च
त्वेक्षूलपमेनानिचित्तमकारहूपत्वाविरमन्थः ४८ नत्वाभासादिष्यूहयंद्राह त्वाद्दिहं कोधानेवापरिति
सावयवजन्ताद्देः कार्यत्वं नगत्ववपिनयाहुस्वनिरवयवविकारौ केवलत्वेपमन्थः ५० इत्येवंनामहूपनि
ष्क्रष्णापरिच्छिन्नविरूपमेवनगलनानिकहूपफविनमित्याहचितेतिति ५१ वैतरीत्यदर्शनेपिजगद्दृच

चित्तं तेन नगरीहासं त्वमसि निविड्याशयः साकाशचित्तमकारहूपत्वाप्रामरतिहि ४९
योग्यहिनामरूपत्वान्नकहाचनभिद्यते अपिसामयवत्वमाकेवानवयवेकथा ५०
चित्तेनिपमचेत्याद्यानिर्भासाचित्तनाकृतेः सहहूपत्वगतेनाहूपंततनमूहूपतहू पिता ५१
मनोबुद्धिरहंकारोस्मनानिनिरयो दिशः इतिवाचात्ववचनाश्चितत्वनाजगत्स्थिते ५२
चित्तस्थितं जगद्दिनाजगच्चित्तमविहि अजगत्तारचित्तिस्मादक्षनाइदोजगत्कृतः ५३
चित्तेमरीचिवीजस्थनिनायानस्युमत्कृतिः साचैषाजीवतत्माडमाङ्जगदितिस्थिता ५४

तान्विहत्यननेवेनिफलितमित्याहसमनइति ५२ एवंजगत्तथिन्माचन्येसनिचित्तर्मनेवफलितमाहचि
तइतिचित्तेनयोग्यकत्वनहूपमानाइदोनवस्तुतइतिजगत्कृतः वर्णितंजगत्तश्चिन्माडनामक्रिवे
चित्तेहूंदयासाद्दतमपक्रमनेचित्तेत्याहदिना चित्तेत्यप्रवनपक्लिरेवजीवतडपाधिमूत्तनमा
डमाङ्कजगदितिविधाष्टितस्यर्थः ५४ ॥

का॰टी॰
३
४८

तत्र चिन्मदहंकाराणां किमु ... मेव यः पुद्गलकर्म्माणां संबन्धे जीवस्याहंकारो भवितव्यः ... नाहं चित्तादिति
५५ तथाभावेपि न चित्स्वभावभेदः स्यादहंकारादिनिवृत्तापि चित्स्थितेन कर्त्तृत्वविकारोऽहंकारादिभिर्भो
क्तृत्वमनुस्वापाद्यजीवादिविधियान्मकर्म्मणां ... चितत्वाद्युपमपि मिथ्यात्वादिविद्यत इति तो
मिथ्यात्वेनैव भेदः स्याल्लिङ्गमित्यर्थः ५६ चित्तस्य पुद्गलस्य भेदादहंकारप्रयोजनं हि तज्जीवभेदमाप्यतां हि विरि
ति चिन्मयानोऽहंकाराः कर्म्मणोऽस्य प्रधानः प्राणाः क्रियानविद्धाः क्रियाकर्त्ता भिद्यते यतः सविकल्पकं च

चिदात्मशक्तिबलतोऽहंभाववत्त्वचितः जीवः स्यात्पुद्गलकर्म्माणां भवितव्यादृशो यतो ५५
न च्युतिश्चितेनकर्त्तृत्वं स्वप्राणादिभियात्मकं स्वविकारो भवेद्भोक्तृ भिद्यते तेन न विद्यते ५६
चित्स्वरूपविरोधित्वान् भेदः कर्त्तृकर्म्मणोः स्वरूपमात्रमेवेक्षं मन्यते पुद्गलः स्वतः ५७
जीवस्थितः परं स्वदः पुंसां चिन्मयत्वं च मन्ये लिंगविशेषं पुंसां तेन वा प्रतीति ५८
शान्तादोषविशेषं हि चित्प्रकाशानुवर्त्ति जगत् कार्यकारणकाले तेन नमसान्यत्र विद्यते ५९
युक्तोऽयं सद्यस्त्वं लक्ष्यो यो यथा च नित्यः सर्वगतः स्यात्तत्र च लोकमितिस्थितिः ६०

लिंगमेव पुद्गलो जीवस्तथ्यार्थः ५७ एवं चित्तमनसोरिन्द्रियादिभावेपि न जीवभेदो जीवो वा स्वप्नमेव पुद्गलकर्म्म
देतैन्द्रियभावेनावस्थानादित्याह जीवस्येति ५८ एवं जगज्जीवभेदनिरासफलितमुपसंहरति शान्तेति
हि यस्मात्तत्कार्यकारणादिभावस्वभावं जगत्स्वरूपं चित्प्रकाशकाशं तस्मात्तदन्यत्
नास्ति किं तस्मादेतेऽन्यत्र विद्यत इति शान्तादोषविशेषमन्तःकरणमेवं स्वप्रकाशमित्यर्थः ५९ तत्र सर्वे

पतटपनिनालारेवदैनवाह्निलंविवादभेदानास्माकामिथ्यादविविदं जगति स्वप्नैर्मेभ्यान्भ्रामयंतेनोपपत्या
नहन ६१ ग्रनतङ्कयोह्यपेत्नोम्न्नामज्ञेभावनाकृतनणवसमनाविष्यान्नमग्रकृदैनाहैनविभागाऽस्त्या हदृश्य
इति ६२ चेतसस्याभक्ति स्वरूपनलेकान्तविदृश्यंतस्वीहपाशान्किमायाकलनाविलासिकांस्वमजीन
नोति ग्राकाशेपरमभूतेकेश्वेदेणचविपात् ६३ यथाश्वस्वथीनकल्पनाकर्मैजगज्जीवग्रामंनयात्मा
धीनैवशोयकर्मैः स्वहपेवतिष्ठत इत्याहस्वयमिथ्यादि साईचनार्भिः चिन्मयमेवा [illegible] हतमच्छिन्नगर्भ
मेवमनग्रपमाकाशकलनेनाच्छिद्यादेकमेरूपसहपाजश्ञाऽऽहृपवास्तु इतितनोऽन्यात्मकोऽवाद्यः स्व

विकल्पंतिपथापद्धविवदंनोपपाधमैः भ्रामयंतोस्वयंत्वेतेज्ञाताविनाविभ्रमाः ६१ हृपेण
मर्त्तनमहदेविकारादिपपाधवेन नामकैनवकचितेचितेवस्वस्वरात्मनि ६२ चित
नैचेत्यात्मकः शक्तिःकालादिनामिकां ततोऽप्याकाशविपादांविनमध्योःस्वभ्यसौ ६३
स्वयंविचिंत्यस्तु इतिचिदंडकमनाहंत स्वयंविलवगाहद्विबाधुरंडनात्मकः ६४ स्व
गंविचित्रकचनंविदूपानलनिलानां स्वयंविविदधानतेजोऽहंगामपिनिर्मितं ६५ स्ववि
चित्रस्याहासाविजोऽन्यात्मनततोदिना स्वयंविदेवप्रकटंष्टिदालोकोमहात्मकः ६६

आत्मावृत्तलं यह पोवास्तु इतीतिसर्वज्ञानवधाः ६४ ततोचस्वमाणतेजोजन्मांतरंवादिस्वप्नवेस
मात्मु इति तश्चतनराणाविनिवातनाम सर्गास्मक्रदयोगान माविन्नवयंविविचाः स्वप्नाऽऽद्यहादियाग
वोयसाहपिथातज्ञंवग्रष्टानोदेवाद्यमनच्छायाप्रमादेहादिभावमपिनिर्मातोनप्रापित ६५ जगदा
पायकंचज्ञमलापिस्वयमेवाम दिनाहस्वयमिति मोमोवधिरसमेदाना मपिचज्ञधीनहास्वविचित्रे
स्वके ग्रवतेजःस्रीःपायकमारभ्य कृमावलोपानितिप्राणकवायुस्रोतंनरंवाधः चिदंडकमित्या-

ना

[illegible]

वा॰ री॰ उ॰ ४४

[illegible] निषेधः [illegible]
[illegible] भवति
६२ [illegible]
[illegible] चिन्मयका [illegible]
[illegible]

[illegible] ६७ [illegible]
[illegible] ६८ [illegible]
[illegible] ६९ [illegible]
[illegible] ७० [illegible]
[illegible] ७१ [illegible]
[illegible] ७२ [illegible]
[illegible] ७३ [illegible]
[illegible] ७४ [illegible]
[illegible] ७५ [illegible]
[illegible]
[illegible] ७६

[illegible] सर्वत्र [illegible]
[illegible] ६८ ६९ ७० [illegible] ४५
७१ ७२ ७३ ७४ सर्वत्र [illegible] ७५ [illegible]
[illegible] ७६ [illegible]

३४

जगत्सत्यत्वं ह्येवं तं भ्रान्त्याध्यारोप्य विकल्पयेति कल्पितं निर्विकल्पं तामसत्वेनारोपिताभ्यां नानित्येकादर्शेना
दिनार्थः सावयवत्वनित्यत्वयोः कथमप्यत्र नमिलितत्वत्त्वात्किं कालिकत्वेन भवात्पलापितेनेपि
करोतिम्रुवद्येति १७ नत्वशक्तिं विशेषमाह तत्रविघते शक्तिं सावृक्षि कर्षाणि भिन्नरोषस्तैस्तुमह्हिंते
१८ प्रमत्तपत्वः तिम्रहतंगः कर्मणितस्तनत्वस्वतत्त्वावयवाद्दैवि भ्रमः कः प्रमत्तः स्यादित्यर्थः विशदाह

89

अविकल्पतदात्मत्वात्मतत्वात्मनैकत्वैव च सत्त्वयत्वावयविनाशत्वाद्वौ पाशापशंगवत् १७
सत्त्वभूम्यपत्वापापुकल्पितेनैवेह्हितस्त्वतात तत्वघटेतमघटत्वमायप्रभूर्वीतदोषा १८ विवेक
त्वान्यर्भंतः स्यात् सत्त्वेन विभ्रमः शिलाहृदयपीनापिहाकाशो विशदैवविन १९ घटेतरा
शिलशांतमन्निवेशयघाशिला घटार्थनिकटकाशेनयथाकाशेनामस्त्वः २०

त्वा १९ शान्ते मिथ्यात्वादसदेवाविलंय याम्यत्रिक शिलाप्रति बिंबनगासन्निवेशांथकेतत्त्वतत्व
तोविलस्य शान्तेवंततत्त्वाद्यपदार्थेति सर्वपदार्थाधिष्ठानेचिदाकाशेः यंभृताकाशनेमतेनाघ्यादिः
सावयवप्रपंचः तत्वभृताकाशात्थमंगात्वभावे घटित काधिष्ठानासंत्तितदाचिदाकाशमस्तात्मताघाः
स्तेषाः सन्ततंतमत्तीमर्थः २०

वा॰ टी॰
३
५०

नहिंचित्पसतोजगतस्त्रिवेशाहंकथमानंनत्वाहपहुवेति यथापल्लवमिणोवेवंसत्रिवेशंपल्लवात्
ष्पानिहृदन्ताहमहेवनदन्त्यानन्त्यात्मकनयोविस्थनंयत्तेचिदर्पणस्थानानादिरित्यर्थः ८१ निर्विकाराकाशो
पादानकत्वाज्जगद्विकारस्यमिथ्यात्वमुक्तं संप्रतिमिथ्यात्विकत्वाच्चसहस्रात्मकचित्तमप्यात्मकहिरण्य
गर्भनिदानकत्वादपिजगतोमिथ्यात्वमित्याहसमस्तेति ८२ चित्तकतोयमानोपाधिकविकल्पानामस्मनोदेव
चित्तमकाश्यत्वान्नदेवाणिनामसहुतमर्थः चेत्पासन्वेचित्तोपममंत्वेनशानन्तरत्वमिचारदर्शनादिनिवाचापि

सत्तासत्तानन्तावत्तामनाशेषानसंमिते पल्लवांतस्थेबोधवृक्षस्त्रिवेधफलदलांततं ८१ ग्रन्थानन्ता
नाकमिदंधनेनतस्मिन्नभावनः समस्तकाशेष्वेजालकाग्रणादिः पितामहः ८२ सुमाचतोऽका
शानामचित्तंचिद्यनमस्तितः नवाऽस्मत्सदेमायाधिस्थितोवाचापिसिद्यति ८३ यदस्मितद्देवो
तिहृद्बीजादिवांकुरः गगनस्वमत्स्त्वभेदमस्मिन्त्रिभुवनमंगमहाचित्तोनरस्याः पदमपदम
घंसमस्तहृपंतत्रिद्यमितिनिश्चयवान्भवानस्मृते ८४ रुद्रकवत्पृथगस्तोदेवदोजगामस्माय
घंसमस्तहृपंततिरूपमितिनिश्चयवान्भवानस्मृते
तत्वायविषयेसामितोजगाम स्वांतंप्रभाकृतनमस्कृत्याज्ञानामपृथामात्तयेपविकरेश्वरहाजे
गाम ८५ इतिहितीयं मोक्षोपायेषुनिप्रकरणेवत्सप्रतिपादनंसर्गः ५४ ॥ ॥

चित्तोऽसत्वेनमिश्याति दियस्माचिदनम्भतिनः मिहायत्नभवविहृदेचननवाचःप्रामाण्यमित्यर्थः ८३ य
दिजगन्वतः सत्पात्तदात्तानागुणाधमहेवोयनश्चेयमेवस्मात्मनस्यांतिकोऽहंदाहमवेनभुवनादि
श्रीवाचजेनादतिर्मोत्तप्रसंगाःस्यादित्याशयेनाहयदिति यदिदंपणस्यसत्ताधामहानाग्रहहुतहिग्रवम
वेनमेदंतिास्परामपरात्मकचिन्मयत्वेनतत्स्वतत्त्वमस्याहीकार्येस्याहतानन्तरेति ८४ ८५ इतिश्री
वासिष्ठत्तात्पर्यप्रकाशेउत्पत्तिप्रकरणेवत्सदेवाःसर्गः ५४ ५४ ५४ ५४ ५४ ५४

९०

पाद्यरूपं नतु वृक्षेशादेः कार्यं मनुष्यादयस्य विकल्पितं स्वप्नावस्थायामनेकमनोवृत्तिः जगच्चिदाकाशमे
वेति प्रतिज्ञाक घनर्हितरूपं भातीति चाहं यथेति यथा विमले व्योम्नि भानमात्रमकारणं सञ्चितो मौक्तिकं भाति
तद्वत् चिद्गगने स्वात्मेव यथास्थाहृदयं स्थूलं निर्विशेषः अचेतनं नैतिनदककं चेतनं तु गगनस्थितं
निर्विकारमेकरसमात्मनेव नाभ्यावेनिमविभावः २ दृश्यविशेषेणगतमन्यथा ३ जगदितिमहत्त्वेन मूढ
१५: स्वातनमपि विदृद्दृष्ट्यावस्थानां नामतः स्वयं प्रकाशं दृश्यतिक्त विवर्त्तमात्र जालेति स्वयं भासः

श्रीवसिष्ठ उवाच जगत्ता कारणाभेदे यथा हि व्योम्नि मौक्तिकं विमले भाति स्वात्मेव जग
गच्चिद्गगने यथा १ अनन्तकोटिब्रह्माण्डे चिज्जगत्कालभञ्जिका चिदंशे नैव लोको
ऽनन्तचोक नात्र विद्यते २ समुद्रेण जलस्यान्तः स्वभावाद्व्यतिरेकोऽपि वीचिवेगाद्भवन्ती
वपोऽहरूपविरस्तथा ३ जालानन्तगगनस्थाभा जालाकारसमोऽप्यपि जगद्बालप्रतिस्फुला
मां प्रतिपद्याचलाः ४ जगद्ब्रह्मनभातीदं ब्रह्मत्वं व्यतिरेकतः जालस्थो न जालेन
व्यतिरेकान्न भिदं ५ अनुभूतान्यपीमानि जगन्ति व्योम्नि हृदि दृश्यादीनि तन्मयेव स
मसेकस्थीमिव ६

घोजालच्छिद्रप्रकोटंरमप्सलाघाकाशस्तं गतानि जांसिप्रतिपाद्या स्वेबांस्थूलतम वंविकाच्य
मिथ्यापायं अथवा जगदवभासकमाविचित्राकाशमास्थालोकाद्रिप्रकाशात्त द्वारान्तरमाणवा
रिम्पोऽप्यतिसूक्ष्मत्वमिथ्यास्जालेति ४ तदेवोपपादयितुमरीचिनदशुचैव धर्मं चिन्निदर्शयन्ति
गम्भिनि ५ व्यतिरेकतो न भातीत्युक्ते रवभवविरोधं परिहरति अनुभूतान्यपीति ६ ॥ ॥

पं·दी·
३
५१

श्चनेक द्विनावस्था भिन्नूणाक थंहृमथंक ल्यामथं नजाबपिंडेति पिंडग्रहेणे सुनजान्नीकारः ७८ जग-
तां हृष्ट्वा श्रीहेश्चिमानिदेव नम्बवेक नः स्वस्मन्नाखणे नमानमना विवेचक शुद्धिलत्वेन नतस्नामथ
कं के से ग्रहेणेनन लिलासामे नावयोर्मा चे नैव नागोरेव मथक लनेन्नमानमनो बोमपूर्वसंत्रसे

पिंडग्रहेणेन गतस्मिन्विकानामाकाशमहत्पिपिति मथनयंजलनिम्नन संभवतिकुत्रचित् ७
जगत्पिंडग्राहेस्मिन संकल्पनगतोपमे मथैस्मिरिवाभातिहृष्पनाश्चांतिरूपिणी ८
समानरूपेण वजानांकल्पादेपेनकेनचे नलिलाकल्पनोन्मुक्ता हृष्पश्रीमानमसंयते ९
वर्णेषिनासविन्नानजगद्भूमेभाजनं जगद्धस्तस्याहानामर्थेनासेवभिन्नता १०
इदंनचेमवित्मात्रेभालेपांनेनभः प्रति नवाहृत्वंपग्रामेवंप्रतिसंकल्पयोदितः ११

ववाकंभतेपश्यते ४ नवाचविषेकिहृशैवब्रह्मादिपाहाघाजगब्धत्रहृष्टभेदोन नतलहृपेणपाहवर्णे
पितेति १ कथंतर्हितनत्तहृपाजागमतिनमासिहर्शनमिद्धने शून्यात्मकनभःप्रतिन्नदालोक ५१
सामकाशावर्दशनमिवेत्याह ३रामिति साक्षिचैतन्यंप्रतिजगद्दर्शनंनतर्हिकथंतत्राप्यारन्नशेति १२

कृष्णमनं ननमस्तिनस्य स्वच्छ नमस्त्रिन्मात्रनेत्राणां का आलीनि [illegible] मान सहस्रणा [illegible] नितिभाव
कालेन [illegible] नमनेन [illegible] स्याति [illegible] एंचः साक [illegible]
प्रपञ्चलत्तणे ॥ १२ ॥ [illegible] ॥ १३ ॥ १४ एवमक्र [illegible] महाकाशोमा
पाकाशे [illegible] विलोनाव [illegible] यतिन [illegible]
ति नदेपामा [illegible] विडागोपि
सर्वजगत्यां [illegible] तिभावः ॥ १५ ॥

यथासम [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible]
मेवकेवलं [illegible] ॥ १७ ॥ [illegible] पाकं
[illegible] ॥ १४ ॥ [illegible] नदेपामा [illegible]
[illegible] ॥ १५ ॥ आकाश [illegible] मकल्प
मात्र [illegible] निःसदेहो [illegible] विश्रान्तिमेषाति ॥ १७ ॥
प्रवेशयन्ते ॥ १६ ॥ [illegible] ॥ १८ ॥ [illegible]
[illegible] श्रीमान [illegible] विवेकवान् ॥ १९ ॥ [illegible]
[illegible]
पालं [illegible] ॥ २० ॥ [illegible]

कं [illegible] विपुलतम [illegible] स्थितिलता [illegible]
काः [illegible] ॥ १९ ॥ [illegible] एवं [illegible]
[illegible] विनि [illegible]
१७ समासे [illegible] स्थिति ॥ १८ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ १९ ॥ [illegible] ॥ २० ॥ [illegible]

वा.ली.
३.
५२

९५

संयाम्रेवीरुस्मायत्कांपोयांपवनस्वमकंपनमयितापुलवरमालोविनननमनोनूतलमातंगानांकेसरी शर
मानभ्रोननमयितानहंनेमाप्रायःस्थितःस्थितः २२ नवेनूपाद्मेनममाहंसकंदीति मधुर्वमतः २३ सर्वांसा
यथागृहाणांदिशाधनोघ्रानःस्वाहसंजन्मा बिपवन्नीलामनस्यदाहकः कुन्याधाकन २४ वलिनावे
ष्टिनाकमलालसौः २५ सर्वालननूनिशुमांसमेवाप्रकामेशुभ्रदेयांपारिननानांवाप्रनन्हूतिवननूनाचर

संग्रामनीरुसवनीमनोमातंगवेलसी समसूविधारस्थितः सर्वांगशुभ्रगुणाकरः २२ सतातिमानाके
भविनमनमस्थाचलः विलासकुम्भावनमधुः सोमाप्यकहमधुपः २३ लीलासनालामनहनमार
सोमारहकमावः सोमनमकेमलपाशीड्लीलाकलिकानलः २४ नमालिहमनाममाथालीलालनामोवला
सिनी सर्वसोभाग्यवलितावमलेसंविलावनी २५ सर्वानुकूलितिलवितलालीलामधुमाविणी सानंदस
रचलितानोहनीयंरस्वमिता २६ मूलकालिमनोहारविरनामोनशालिनी सितनयोकर्णिकानोरीने
नमेवमोतिनी २७ लनालिलासमक्कतेरामभासिनीमस्थालिनी प्रवालरत्नाधरनामधुघ्योविदेहि
नी २८ सुवदननवःपुष्यापशैनाड्रारकाविती गांगेयांगानारेरवतोरंसविलासिनी २९ तमप्रमनवधु
धाराःमुकुलाद्मरनमिनः पोत्रधाक्रिकनेममनोनिर्विशेशिता ३० अहियेमैहिमाधरितेमहिलासमा
कुलाकुलिता मानविबन्धमाकुंनामंकुल्कवलंबीना ३१ कुमतिमकुमोनमंरघोनमानोननवांगिनना
ममाः १५ श्रीवतिक्तः १६ नलामुकमामाहमननमदरयितापतिः मुक्तविमधेमाममोमकानयातेषा २
रधानेकनगुलोमुतमालाहरनेपुच पुष्पामरणामपुलनावलयमधमा २ पुष्पानपुरथस्याहपुष्पा

तोषललिता २६ अलकावचमलमोभ्रमरः सितांशोनिर्मलांशो कर्णिकेमक्षणिकयावांगोपवनमधुगुणमाव
माधामणिविशेषणानि २७ रसःप्रेमामकरंदस्तु २८ सुवदनलनकःस्वच्छदेहा २९ ३० ३१ इतिश्रीवाणीभूतनामरहस्य
कथेस्तुतिमकरंदपंचदशःसर्गः १५ अतःपिकमामोमोद्रःलावण्यननांगनानारैवोपान्यथाकनमथाके
नावकीमनेमननमदरयितापतिर्विलिप्रेममयमणाकुविभावेदैतः २२ इयानांमुखमारहैनारमेपयंसबालयः ३ ५२

संतानकाः कल्पवृक्षविशेषाः स्वप्रभावाद्दिव्यप्रसादाद्वापापात्सेद्धुं नेष्ट ४ ५ नवानां नवमानानां नाम्पीकराणामस्
नेयानामपानः ६ देवर्षिमुनिनिर्देष्टुमहंपगाढाद्परभ्रमा कुसुमैस्तुलितैस्तानस्तिनीष्टदिवा ८ सुरसहपीलाहपाः संदराण
विषविताभीद्दिनैर्नीप्तिनैः ३ विलैर्विलासवेष्टितैः ४ प्रहेर्विस्रवैर्विरलपरिहासकथाः श्रावानानि पोगाणिकानि
प्रतामृष्णाद्रेयामूलविशेषाः ९ नाघाहूरचणाः प्रवधानात्रिकाः श्रवणामाजाप्ताघकाव्यनिबंधकथा श्राव्या

वेदनदुमपीलेष्टुसंता नरूनलेष्टव कदंबनीपनीदेष्टमाभिमालेदेष्टव ४ विकसत्कुसुमैदाममकरंदहां
पिष्ट वसंतवनलालेष्टकुजाकोकिलपतिष्टु ५ [illegible] लेष्टमदुदीपिष्ट निर्देष्टवनं
नामीकरामावलिष्ट ६ पीलानां मुग्धिमामिति [illegible] लकेष्टव देवर्षिमुनिनिर्देष्टुमहंपगाढाद्परमेष्ट
च ७ कुमुदनीष्टकुलास [illegible] ष्टव वनस्थलीष्टकुला [illegible] लिनीष्टव ८ सहानैः सुरना
हापैः सुरसुरंदहितैः ३ हिनैः पापलालान्वागनप्रवरसाधितैः ४ प्रहेर्विलिकाभिधानानैस्तथा वाचाराम
हिमिः श्रवापदेवहूयूनेनत्याग [illegible] लिथैकैः १० नाटिकाख्यायिकाभिश्च श्लोकैर्विड्मतिकमैः देपाका
न्नविभागेश्च नगान्यामवेष्टितैः ११ [illegible] नैः लीलाविलासवलनैर्विविध
रसमीजनैः १२ आदेहुकुसुमकपोलानां [illegible] वेः पुष्पैष्टुपानलनामन [illegible] एः १३ समानैः
मनलीलाभिर्मालाप्रहरणाक्षमैः महद्वृहसमयैलाभिः [illegible] कमैः १४ नीपानवृष्णमहूर्तासुधूगतो
द्धृहिताभाषमैः नलवलीवलाभेन [illegible] सौः १५ [illegible] नानालतासुरमयैः सुग
नकैः सकपानैर्वीणाभ्यासानवादनैः १६ ३ पाने [illegible] सर्वसीष्ट श्रमः पीडहमपष्ट दोला
लै वदोलनैः ७ मानपामलवंसंदहातान [illegible] एः एकायवितगामामसध्रुः संवृत्यमालिनी १९
प्रांतमारीरिथामनालामपष्ट [illegible] पनि पीवने [illegible] तदहगाणवः १६ मनोवेनम
हैलंगानलीकुसुमसम कथैवैविकानामगुणपानामवह २० नयाधिनेयलसमलपोजगणपमेहि

पिकाः विसलाविरुधानामतिमिः कमलेनयुवनामंतः तिविडमतिकुमर [illegible] हिैः नरामामचेष्टितैर्नलनीनि
पावन ११ वलिमैर्वेष्टुनैः ११ पुनैः [illegible] नेष्टुनामिर्यादेहमपातिपन विपानपेष्टन याविपनेर [illegible] नेवलनैः ११
प्रमुपावनेनवाणीः सुसाल मनं तरूपानवीलाभिः १४ नो [illegible] नलेष्टमम [illegible] नेतपाति

त्न=४

वा॰सं॰
उ॰
५३

२२ इति चित्तयामा सेति पूर्व वन मेनाम्ब यः श्रामसंतं श्रतं स्वस्था वेति येयः २३ २४ स्वस्त्य पेव सूंक्षवता मणं चिंतया
माम २५ आत्मति पूर्व कुः स्वनिकनं पालोकेन तन्नमा स्यान्याभावे नमस्ते विद्यान्कुः सोम सत्के पति भावः २६
सुहं तस्मान्तः श्रद्धामंडपे २८ ततीवि पूर्वी २९ वायमननेति नन्न्याहोमर्वी नवत्तानाउपवा सवृन्त चेत

तानसूक्त स्वपो स्नानवृ रो विद्यो नंदू हिमान् पूक्ता मित्तक तमानक थतस्मान्नु मामिति २० इमा
नो वा यमस्त्स्प हि जाम सम्मानना भूसत्तं क थतिमात्र वेदतिपूजः पुनः २१ विष्णव कुः नपानपय
मेदं विमम मना सिद्ध सिदूपः संस्थान भातूननकरावननलभ्यते २४ इमा कथा हि जवा वित्त
मामसा पुनः इस्व प्रन येवा भी नाभि विया गतः २५ मा इमं त्रेम यात्सेवा इवि प्यात नम
वेकुः स्वनिकंन स्यामा मस्वमान्मति २६ अपसव सह सेता भूती देवेनागृष्णाति नकं येन यथा
येनजी वो गेहान्न यामति २७ नकूमहरते नी वेस्मितिन मु हानमंडपे मही विज्ञाविजानि तं निवन्धा
मिय यामहीव २८ आदेवाभ्यो नरस्त्ये देवी तं सं सुस्वनी जपायवामनियमे गता सहजायामस्त्रे २९ इ
तिनिशि तु समानाय मन के वव रागना यथा पापा हं चवारोग्न त्यानियम माक्षिता ३० विष्वा यस्मिन्नायम
पयं तेव तनपा नाम देव हितनु कृषानविदमनापक्ष्य ता ३१ देव हितं या यानि ना पुर्कु पानिवि
सर्वा लिकमस्त्वा चारका यि गो हि के राह तिमी ३२ यथा कालं यथा योग्यं यथा शास्त्रं यथाक्रमं नो यथामास
भता मम पत्ति तानसंस्थितिः ३३ विश्व पानमे वं सानाना नियमपालिनी अनाय तनपो निश्चामतिप्रकट
चेष्टया ३४ विशजांतश्च तेच्छ याभूनिता प्रति मा निता नहा मानवतीमे रेवा गीष्वामस्त्र वाचनं ३५

सुत्रधर हरा सेत्रे अहं संजानातक स्वप्न नीति निश्चितमिदं कथं यथा शास्त्रमिति निवेतन प्रश्न सेवा या पूर्व सेवा मह दाभर्तृ हितं वोत
व्रताय ताम ति यमे स्वपवा शुभ लोकि के रति पापासंनिहिता यामार्तृ हिता ति सिद्ध कामो यवा मा चिविय घना दोषः
३ सर्वे सिन्मामा बोध प्रमाय व शंषफलमिति वुद्धिः सर्वा सिकं ३२.३२ अति छन्न स्तन हितवती ३५ वाचा पव रोति निता

५३

३९ मानिमर्ले नीव नश्च सविद्यास्मिभा पान हृ पावेव कृतिर्वे वादास्तुचा चनयेति ३७ इमांस्मामिनिषेधं ३८
३५ यदायदावर्याय दस्नानापश्यं होममयद शेनंदेहीमन्त्रयः ४ः ॥ ४२ पत्रानेभिक दक्ताः मामामग्र
कृरक्ताः क्तनवेना भिक्त दक्ता ग्या विनाभिवकमस्तमिति ग्ध. नः विनयानक्तमानिरिनाम्नयतिहंगन
प्रोन शक्ता ने स्मरणा यापस्नवो: मन्नमोत्व दृश्कोयप्रस्ना भिपाकत्वा स्मको नाभिमयप्सुहुं इयप्र
नयाविषेस्क्रोस्मिद्यतरमवे ४१ गमात्वरिकनेदह स्मेस्वनाल्नभमले पालक्नमा गालाहिरिंगोः क्रमपलेक्रापवे

श्रीमहानुवाच निरंतरेभ्यनयक्ताभ्रंस्मक्ता निषप्रलिना पतिरुस्मृभिनेननेमेरदाणाक्रमोमिने ३६
नत्तुवाच मयक्तयगोक्ता लाशहरेमप्यागमिप्रमे नयहां रथकारेनेलिवागण्यविप्रमे ३० मानुमा
नेगनमानः नागवलहृ पणस्मिमा इदवदहय देहियदह प्राय्धयप्रमे ३८ पक्र नारहि दस्मानमजो व
नेममोनिके मुक्तारेवहिमणयामोहिनानः पुमस्र्यपाल ३९ हिनोयलामहारविश्रायेयवहृयदाय
द्य दर्शनानायवक्ता यागनशपेदे हिदर्पेने ४० इनाक्त गंनमस्मानावकाहल वसिनिस्वय उक्ता
नद्धेनमगामक्रेमया गोमिहिवाणिवे ४१ अपमानजमद्धिकोपनिनुश्रहरेवला पुनगोनेवहनि
लीवमवानेदयायीलै ४२ पलमामलेकदके दिवायेवर्षदके नगनाभोसरमहणकालचक्रेव
दणय ४३ प्रनहिमाननामस्याः ष्हस्पतेननलेले मंहपमानेमवानुशुक्ष पत्रेसाय्या
गणवरिनरेहस्मिनमनेनः पुमर्डप निक्तनावलिलीवाप्रीपान्नानिमपाप्रयो ४५ विषा
मप्नमनयालम बलाधपल्लवा मापमामगणवस्याम्पार्त्वरमाग्याप्या ४६ प्राणमाव
मप्नेधनंननस्मिन्म गणमागने दीपन्ताला नवेतोणमप्रश्रीहिवमप्रविना ४७ कार्यमाप
नागनामोवालाविरमनागना यथालेनबिनीमोनः नयेनाविप्रासा ४८ ॥ ॥

नवंलिंगदेहोश्चनहिं निपमावमायधे ४४ नलिनीपद्मिनी ४५ विषवदेसेनवि:स्पृशलेनधुलोवि
वर्णीकृतः प्रपानेवेन्नमेसाग्रगीयस्वेनुपमेलिनयथाशहपोनहस्ममपालेनिमणामृपविविशेष
णं ४६ मप्रश्रीरहमोभाग्यविनाप्राप्नयेनालंकृता ४७ सोनमःप्रवाहस्पतयेसोमोवैणविपूलना ४८
२४

वा॰ टी॰
उ॰
५४

मानिनी प्राप्य [illegible] नवनीतलत्वमापन्न [illegible] ४४ [illegible]
[illegible] ५०
[illegible] ४६ [illegible]
[illegible]
[illegible] १ [illegible] निपातः [illegible] २ प्रा

[illegible] ४९ [illegible]
[illegible] ५०
[illegible] ४६ [illegible]
[illegible] १ [illegible]
[illegible] २ [illegible] ३
[illegible] ४ [illegible]
[illegible] ५ [illegible]
[illegible] ६ [illegible]
[illegible] ७ [illegible]
[illegible] ८ [illegible]

[illegible] १ [illegible]
[illegible] ४ ५ [illegible] १ [illegible]
[illegible] ७ [illegible] ८ ९ [illegible]
[illegible] ५४
[illegible] इति भावः १०

स२

ननन्वनसूंभंमंत्रस्यानस्मृत्ताद्धिवक्तनस्मिरक्ताष्ठानमकमेवस्मनःस्मृगविषमानमस्मिविरक्तारागप्रेकाय
वितनारास्मृद्नपवद्दपाते स्मनच्चाना स्मनभूयतेवेनष्ठेः ११ नदृष्टोविरक्तकांष्णवेचायघनिदेपारि
ति क्रमिकविषयहयावभामूस्मंपोनडभवस्मृमविरक्ताणःस्मलतनाःस्मनष्ठेः १२ स्मतत्सवनस्मामिस्वन
ज्ञावस्थितमर्नहसमीषयामिक्तसेवभंदपालोककल्पनानारिमाणंस्मनानहनस्थितित्रिति १३ कथंतनहितन्मा
मिसवेणाघमाहस्मयंपनेति मन्वारफेनिविषावेषेहैनानदूषपवातंनाभावमंपत्तिः नन्वनानःपंचाः

नस्थिरक्तारागकेणाम्मविरक्तापेकभावनान स्मविषमानमष्याम्मृहपपतेघानभूयते ११
निमेषणांविरक्ताष्मानदिहवाववर्तितिति १२ नसिा
हेषाहेषानःस्मामेमवितिरेनस्मामेवस्मन
त्रिस्मातिःपोघसुकल्पास्थितिनिमेषिवत सर्वस्मकंपदेननेननस्मामोषामेपांग १३ स्मपनाभा
वसूपणानाग्गलस्मृतदापाते नानपस्मामहयेणास्मृत्सवनसाप्यामिमहदरि १४ स्मीवसिष्ठउवाच
इस्मकाणपषोदेवीदिवमानीयमापतं लीलानलीलयैवामीत्रिविकल्पममायिमाक १५
ननगानन्निमेषणामानःकाणपजाः स्पदेहस्मिषोक्लीनामनकनोस्माविहामो १६ दृदयोव
स्पाभर्तापंनस्मित्रेवालघावे संस्थितंमहीपवीपालमास्यानेवहूराजति १७ सिंहासनेसमा
हदंजयजीवेतिमंस्तवे प्रसन्नेनमंडलानीककार्यमाहमाहूते १८ पताकामंजरीकीर्णमनथा
लोमहास्थिते पद्देहास्थितानाममनिविप्रांभंमडले १९
तिष्ठतिमानमिषभिप्रेमाहस्मामपोनिममनहिकथंनानपामिस्मासहमहेमिति १४ लीलपावरप्रभावा
हिनैवास्मामस्मन १५ स्मकपंनावडर्भेघानःकाणमहितस्मलेहस्मामिमानस्मासाष्यावविवत्तिनोनवम
गगवहहिनिगमने १६ सममवविरक्ताणलस्यामनी स्मलपावोस्माविमेननस्मासनाकर्मानहपरेह
नेहाहिसपनामंस्थिते १७ प्रसन्नेउपस्थितेकार्यस्माहनेमपारस्थिते १८ पताकामंडलस्मामाषाणनथा

वा॰ती॰
३
५५

[illegible] ग्रहो [illegible] संतोषेन २१ सर्वदेवा
लसन्नाकेश्वराः सीजनाः २ [illegible] निर्मीताः [illegible] कृताः
[illegible] २२ [illegible] पर्वते [illegible]
२२ [illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible] कालाहे।
[illegible]
[illegible] लोकमंडले २ [illegible]
[illegible] २१ [illegible]
[illegible] २२ [illegible]
[illegible] २३ [illegible]
[illegible] पालकलोकी [illegible]
[illegible] २४ [illegible] २६
[illegible] २५ [illegible] २७ [illegible]
[illegible] २८ [illegible]
[illegible]
[illegible] २९ [illegible]
[illegible] १॰ [illegible]
[illegible] २६ [illegible]
[illegible] २७ [illegible]
[illegible] २८ [illegible]
[illegible] २९ [illegible] ३२
[illegible] १॰ [illegible]

५५

100

101

[illegible] ३२ ३३ [illegible] निरोधः ३४ [illegible] धीरैः समस्याचा
संकल्पमात्र [illegible] ३२ ३३ [illegible] ३६ [illegible]
[illegible] ३५ [illegible] ३६ [illegible]
[illegible] ३७ [illegible] ३८ ३९ ४० [illegible]

[illegible] संकल्पमात्र [illegible] कामिनीमिव ३२ [illegible]
[illegible] ३३ [illegible]
[illegible] ३४ [illegible]
[illegible] ३५ [illegible]
[illegible] ३६ [illegible]
[illegible] ३७ [illegible]
[illegible] ३८ [illegible]
[illegible] ३९ [illegible]
[illegible] ४१ [illegible]
[illegible] ४२ [illegible]
[illegible] ४३ [illegible]
[illegible]
[illegible] ४४ [illegible]
[illegible] ४५ [illegible]
[illegible] ४७
[illegible] ४६ [illegible]

[illegible] ९२

[illegible] ४२ [illegible]
[illegible] ४३ ४४ [illegible] ४५ ४६ ४७

वा गी
३
५६

क्रत्वपंक्रयोनत्वत्रमरहा: ५८ सूरी: सुरवनयद्वीने: मुनै: ऊरगणीजनलक्ष्मिप्राक्काला: ५९ ५० अवस्था
योद्दिमधावल्लापेन्याभ्याननतस्याद्वपेणापणाद्दनायाको तीकद्वयेति कुसमोचानेमकादेमिमल: ७ इम्रा
मोदः मंजानोघेवालाकादिमोदिलव ५१ वर्धनेद्याम्यानभ्रानेक्रुक्रधामकःश्यूयीवालयस्नत्रमग्रीवा

अंगतांप्रति दीपेनाललम्सु: पीननमेंभस: आयुधं दलेनायेवलंप्राभाक्रत्वपंक्रयः ५८
जननः लायामास्य: सुरै दैनैनभमिकाः सुवीलद्युलयल्लभुकानउमहांरवामसा ५९
आजगमंक्षिप्तामंनः स्वास्थानमलिखिता: दैत्येकोपवकनने लोकपालायथादिशः
५० वरुणकीर्तकहं रमादावपायपीलसा: उम्मनुक्मसमोहनमसलामोहितानिला:
५१ पयनत्रुप्रनौहारात्सस्तु धवलवासस: क्रधामकार्कनायनंमेघमालाखाद्रिव ५२
प्रभापीनलमः पुनाः पेनः पुष्यानक्राभवि चंद्रमाहदौवध्यनालारकानिकाइव ५३ मा
स्थानंगयामासहोपालानगांथिनः उम्मनुकमलोकीर्तहमार्ख्वमहोवां ५४ मिवा
मनमभीपश्चैदैमवियामनेनवे उपाविश्यदमोलोलालीलेवसवचेतसि ५५ ददर्शाला
न्नपानमर्वान सर्वानेवयथास्थितान गुहनार्थमावेनमप्नान्हाइमंवधिवांधवान ५६
सकलमेवहिसर्वंवदेवसासमवलोकयमदेपपामाघयो न्नपतिरागूनवलजीवनाम्
हितयाचवभोगानिवल्लिया लीलयापालानेसदेहापूर्वमीनेनोमदनः ७

तथकत्र्यर्थेननग्रहायार्कस्थविशेषसनिधानानन्तापूर्णाः सुदिवदिमवदिव ५२ चंद्रमाह
नेत्रप्रलयमाहनः ५३ स्मास्यैवनमिलीलारतिरिवमाविकनेचेनमिलीलायागाचेवेवना ५५
अर्धान्मान ५६ वलजीवनंमिथिनजीवननदमुदिनमा ५७ उनिवासिहनामथे वेहमानि०

ईक्षाढ ४ २
५९

समाधिस्थस्य स्थितस्य सर्वं मौनस्य चायुता । दृश्यमानानन्यमिथ्याने विनात्र स्थितिश्चात्रे इत्यमास्यानदर्शिना । पृथ्वीं समस्त त्रस्यमतेः
हिनाविनोदयामास्यास यामीनो शिखिध्वजमिमायदः चक्रवेदाशिर्ध्वजानबोधयिता ३ नयेद्दापिसंस्थि
पर्यङ्के उपविश्य पालिशोषः २ ननायमाधिस्ह वेनवयनयवकायावनि दृश्यमानस्तोवच

श्रीवसिष्ठ उवाच इत्थं विनोदयामास देवः सुवर्दं चिन्तिभिमतं बोधयितेनिनेवर्द्धयानाख्यानाड्ढ ।
स्थिताय मा १ प्रविश्यानः कुम्भकोपानः पमनुष्ये विवेयावयावसमयचिन यामास्यव
तमा २ मुहे विविक्तामाधेयमेनेस्त्रानवाः वर्हिश्चैव देहयोगनवेदह च म स्थिताः ३
तालीनमालहिमालयमास्तिनाशिश्योपासौ श्यानुत्रवसेहापिवनमायेयमाननता ४ प्राद
शीनवहिश्चवधयापोलान मयन बहिः तस्थिरादयौन याम्ययौन मयाते ५ नवधांनिम
नः मोः कः स्वानः परमार्थिकः श्रिनिपुणानिनानेवामाप्योक्तमयपायं ६ इतिनिस्थि
ताः देवी ... ५ तदर्थं च पुरः प्रमांश्च मार्गीह पयाति तो ७ महाप्तमा
तादेवीमपविश्य पद्मयोगता परमार्थमहाशक्तिः लीलापद्मानुविस्थिता ८

नाइत्यनवधज्ञाने ४ मायानमेव हृङ्गानेनसंभावयतिस्मादर्शोइति ५ नदिहृह्यानवदेवान्यतरायोवमि
यानेत्रनहयोरपीतिसंभवमं देहदर्शी यतितत्रेति वामीयामप्योऽङ्कं से नोऽङ्कं संपायमसेवायं
घयामत्यानयाद्धामि ६ महिस्थितालीलायोगनाम्नोपविश्य पद्धदिनाव्ययः ८ ॥

बा॰ सी॰ ५३

अनुकंपया स्वहृद्योचितस्वाविषये पूर्तिद्योतः स्थितिरिति यावत् ९ ननु स्वात्मनि हृदि १० संशय
बीजो ... ज्ञानेन ... त्रिभिः मुनाकृपास्तः ११
निःसंशय ... प्रज्ञान ... तेन ...
... [illegible]

लीलाचाव अनुकंपया ... त्रिपुरा ...
... ९ ... स्थितिः ...
हृदि १० ... निर्मलः ...
मनाक् ११ निःसंशय ...
तिस्यतः ११ दिक्कालकलनाकाश ...
त्मः १३ ...
त्रिपुरा १४

एतः ... १२ यत्रात्मा ... दिक्काल ... कलनाकाश ...
... प्रकाशः प्रकाशितानां ...
... काल ...
... प्रतिबिंब ... १२ ... [illegible]

५३

...सत्यं सत्यं च ततो ऽग्निशिखां लोके शीघ्रं कृतिं प्रकृत्रिमत्वमिति १५
तत्वदृष्ट्या तन्मात्रं कृत्रिमत्वं तावेवैतत्परायेन सुपुष्पकोशं निरुक्तं चित्तमाला नानाविधानि प्रणिविवादो दृष्टः सच कुर्दोषं
विषुतेनैव प्रतिनियतं तत्र धर्मादेः शाकानां पत्रे कोऽपि कालानां नाशो निरिहम्बा ... विनियमभावयामि १६ सूक्ष्मे कोऽपि पृथ्वा
चत्वदृष्ट्या तेन नाहि निर्लिङ्गः सर्वत्र कीर्तौ लीलावाच यथेनाहि हारमाणे प्रत्यक्षः प्रतिविवक्षमपर्वमादिः तथा
मूलः यतः पुनाव हिम्नपर्णाम यो नाम पातिदे शाकानां वन्द...

श्रीदेवुवाच यत्कृत्रिमत्वं मत्यालोकं दृष्टं तद्दृष्टं वदे लोके दृष्टं कृत्रिमत्वं पापाय पावकं यत्रेति
मे १५ लीलोवाच यथा ह्यमिर निपुणमिन्त्वं च देवि निश्चितं विके यथावकृत्रिमः स्यात्
निर्देवेशिवे स्मार्हं १६ यत्रापुनाम कोऽपि स्थितं सर्वः कृत्रिमः सह मस्तेऽपि यतः सृष्टौ
प्राकालापहाक १७ श्रीदेवुवाच कृत्रिमो कृत्रिमात्मको वक्र रुचन नायतेन विकारणः
कार्यमदे स्मरदृष्टं कृतिं १८ लीलोवाच दृश्यते काललाकार्यं प्रविलक्षणमविके
प्रत्यायतनं पाकामन्तव्हस्ते सत्य सदादृष्टं १९ ॥

दृष्टात्म्यैः १७ मनः सौतिर्द्दष्टं वकः सुदेवको नानावः यत्नतनिसुदंगात द्विजोदयकृत्रिमदेतो प्रत्यापित
नेत्या कृत्रिमत्वमस्ताः मिन्नमता कथा हेतु फलभावादृशिनादिनि नमः सौ ... धर्मस्मिन्प्रायेन देवगुरमा
दृष्टकृत्रिमइति १८ उक्त निर्णयं मत्वो लीलाया मिश्रां शक्तमालाहदृष्टे यतः इति विद्यैः सन्नाम्न यत्र तत्रमादा
तमन्तर्हाय यतमयाकांत नो च स्वतन्त्रायां ग्रासदंपाप्यम यो दृश्यते नथा वसमया... निस

उपादानं वैचित्र्यमात्मसहकारिनिमित्तं वैचित्र्यमाह यथा तत्र वैचित्र्यमस्य यत्न वलन्त्योपादाननिमित्तं
वा॰री॰ यथा दीपादीपान्तरं न तत्र वैचित्र्यमाह पात्रमत्तु नमयो यैः वति तथा पात्रेन वैचीमा यत्ने संप्रयत इति स्थूल
उ॰ समाधारणं इदं च स्कादि २० न हि ईर्ष्योक्त वनाता यत्र कारणे वैचित्र्यं कल्पयितुं शक्यम् अयोमायाका
५८ सकमेवास्मन्मामात्रमस्तु ह केनाति यात्राविनाश वेनाहं वैत्ति एवं तस्यैतानः सूक्ष्मादिभूमयेतत्त्वं दृश्यते
किं कारणेन वैचित्र्यं प्राणमाति केवलिनं यात्र नस्य मंडलतो सः निह्यते निर्मानन्यान इमंडलनस्त

श्रीदेव्युवाच संप्रयाते हि प्रलये कर्मकारणैः सहकारिभिः सूक्ष्मकारणवैचित्र्यं किं चित्तत्रावलो
काले २१ वदन्तु इदं सर्वगतं किं सूक्ष्मादिककारणं न सूक्ष्मं ज्ञानलोमः निर्गतानां च वर्तने २२
गतं च विनिःसृतीयक्तः स्यादिह भूतले सहकारिनिकालो वकर्मणां तत्र कारणं २३
कारणानामसंभावे ऽपि दोषे इति सहकारिता न सर्वं कारणानां तत्त्वं वैरोस्य नश्यते २४
लीलोवाच सकलैः सा देवि सद्वृत्तं तु कथ्यतां न मायया सहनिकारणं वचित्ते न चेति
निश्चयः २५

देविति नवेष्यमित्यर्थः २१ अत्र सम्यक्या देवेन तत्र सम्यक्या पुनर्विनिर्गतिति वेनता हृतमिति अयतिन
त्र कार्यं नतनाशे एपारिति निभावः २२ तस्मात्तत्र सहकारिकारणानामभावे ऽपि पापाप्रसक्तीवनान्
सहकारितां कार्यमन्यथा न सम्यक् स्यात्तेन तस्याः सर्वतः कारणात् कामकमेवास्मनाविपातकादन्यत्र सा
न अवोद्भवी को वनानत्याच नवेवलनामपिहि निसर्थः २३ मनसैव तत्त्वं सामान्यं अवतन्तु सम्यक्कारणः प्रमा ५८
सततोकसहतितस्य सम्यक्समइदं सर्वाहि विति विधानेरात्रौ वे धर्मो लीलाया कृते सहतिमिति २४

नहिंसन्तेल स्मात्स्वेहरूपमीलं कोप्यस्तानतानकेष्मलं नं स्थोंच यात्सलिता कामरूपा मुनिरेव पुनव
तिविषयसूत्वनादकामार्ग लक्षया अनस्यतः सुकारहत्वनमनविवयः हवंमशो गंवमेव यतः सोपि
नयानस्त्वेह्यं स्पकानतनतिः २५ कमशेति स्तपानस्यनाततकौ नी लोके व्याप्याया वकुपमेवाह
स्तनीति २६ लीलोक्ति मनमोदमानोरेपुवाच यदामि ति मुंडधाया सनमो यक्षिन्स्मा मां बभंते लोके
मृगंमावेभंति २७ २८ ग्रस्या विश्वं स्थलवंशं गोचरंमस्या जनप्यानित्वमेवमकाउं सेपापारनाय

श्रीरेपुवाच स्वतिराका मारूपा चयथान तुमरचवते अंतः स्थोनमम तो पि सत्यो मेवत
यावते २५ लीलोवाच स्वरूपाकाशमयः स्थों च यां मतें मे मोदितः नचैवेममहं मन्ये मम
गेत्रनिदर्शने २६ श्रीरेपुवाच एवमेतत्त्वस्त्वं गेयं तेलोकं तिभासः नचैवाय मिदाभाति
पश्यास्यतरं देहतेन २७ लीलोवाच यथाप तु सत्नो भगान्तर्गतं लोकभ्रमात्मकः जालनलयाक
यथमेतत्पदुमानहूत्तये २८ श्रीरेपुवाच प्राक्स्मरते भ्रांति मया तात्वामांप यदिहितो यथा स्व
प्नभ्रमात्मको भातितथैवं कल्पते स्फुटं २९ प्रतिवित्तिर्विविशि रमणशतं चिन्मया मनःरूपः आ
काशकोशरलवलीस्पान्नस्फारिताकृतिः ३० मेरुतलमस्यलोके पङ्कृञ्यथावमविकः
चत्नरपापवरकलिर्तानं भानवीपकः ३१ कोपास्यमनववल्मीकमामपर्वतलोपकः प्रने
कष्टकान्वरयतेपाश्यास्ताण्यरः ३२
मेरुपोपाव्यानायेमं प्रतिजानीते पालिनि २९ नतइपयोगितथास्माशेलीकेसप्तलोकवर्गांयतिष्ठ
लीलाक्षिता मविनानाहनां शैलवापिका चित्तवृत्तः कशणमानक स्थिरनिपातेरुहाह आकाशाह
यकाचवेरवन्नीलमयांवयवमस्थानेतेनाच्छादिनाकृतिः ३० लोकपालननाशेभेवनवाः अनि
मायस्मिन चतर्दशभुवनरूपा प्रवराका अनर्गहायस्मिन त्रिभुवनांतयलानि यस्मिन ३१
भूतवनीलां वल्मीकपायनगनदिग्मामाः एवंनमूर्तवरुयस्मिन्नसे यो वृत्ताहपवायाः ३२

108

केशकाराः खंवंपनकोपानिर्मानतुमिविशेषाः पुंपुंमेदिधूमनकवणं ११ वातमागौघोः सपवम
वा॰ री॰ ह्वंपशः मधुविद्यायाचौरे वलिस्थीनवंशाष्कृकैः १४ लोकानांमध्यादीनांम्रंतराः पुष्ट्रामणव
मरुपांतनौलकांडोपसूकानितिराघाः १५ नवनविमकतुयेकोणलोपनलवेवंहुनवपाशवहुनवर
३ विवर्तितं यसोयामेमुमिकः सपवमानेकः १७ मोमनेवेवनोरवल्लामेपसुलसंपनेमपिद्योनाः
५५

नीवाहकोपाकारद्योवोमेर्धनलकालिमा नमोनिकाममिहोवमणकादिनवंवुमः ११
धोवस्रहस्मोवनालावलिनवोलक्तः वानमार्गमहावपुष्पस्थानवेमानकोवकः १४ सरम
रादिहुंनौलसीलाकलकलाकुलः लोकानन्दपुरग्रामसमाडोपस्कारनिर्मलः १५ सः सौता
भिमासीनलोविनमर्होनलः पानावमजलवर्णाभागामाहारकोदरः ११ नवकमिछि टे
कमिन्कोणवंवरकोरपे पोललोपनवेवेकोणितिग्रामकगानेकः १७ नमिनदीपोलववनोप
न्हेमाण्िःमराः सनवानरोमाः गोतीरवानगजनभयाहिमनः संकंतिस्थिधमपदेहिनोमज ११
इतिलीलोपमानेसकलनगाङ्गीतिप्रतिपादनंनमसतः १८ विनवेषवधःकर्मविद्याविभव
वेष्णैः वमिहसैवमहरोनतवामिहचहिलः १ वमिहःतिनाद्याप्तोलग्णमहरेदमहरो
नाम्नानंहयनीभार्याम सिद्योमनहधनी २

नायत्तीमवानिस्थूक्तिः सर्वैः पिवर्णाग्रमाश्रनियधः हत्याः पोषाग्रयहा १९ इतिश्रीवामिहनानर्थप्र
काशेऽथनिप्रकरणं ऽष्टादशः सर्गः १८ राजपरंपोनगराम्रेकाहदमकुलप्तनोजनिः पामस्पायोपिम
मस्पमान्नमोमनाऽवर्णपेन विनेदेवमानवंवरवाहिहानिवोहिनानीत्वाकुवपुर्णोनेहिममामावदेशा ५५
दीनितः हितः १ प्रसिद्धाहयनीस्वाकोमनोतिविशेषः २ श्रीरामरामरामरामरामरामरामरामरा

चेननेजी नलनानयानन्वस्तक्षिया प्रविशाइं यनीवशिहं योननननलयाजी वनाकृ नान नयोल्
नचनन्साप्त विनाननेननस्नोभननं यानबनाहिमयेः १५ सामो प्रस्थ्रं देपोमालाः समप्राह लाह
पिनन्नाम प्रयोयप्तिन् ५ स्याहेसकं न्याया विभिन प्रतिसमानाभावनया स्यापांकयामल्लनकृ
इतिमन ६ ननावनेचामैः एनाकाभिशु कीर्तिचंद्राशुकृ बांगानयाविमित्त छूचमंडलेहपाकाधकृ
वांगेउमयचमहृपमिमधेः ७ सामानांचंकृ मिलहजागलोहेः एवनंगाम इस्सानननेपनकलीमवनां

विनेषमवयः कृमविद्याविभवचेष्टितैः मैनवसायाइं यमानन्तचेननमन्तत्रया ३ प्रकृत्रिमये
मसमाविलासालसयामिनी सामसमसायांवलमासोस्कृ मसहामिनी ४ मविप्रमलप्रयेल
समानेभालपाटूले कदाचित्रपविह्रस्नन ददपोमयोमहीपालि ५ समग्रपरिवारेणायात
मादेरकेलूपा मदेनामैननेपनामेवेहि वविभिन्नया ६ नामभैः कीर्तिचंद्रस्पप्रनाकामिलेना
वनं कृवंगाविमित्तछूचमंडलेहपाकुहिम ७ प्रसापाहनलनस्माने एउरूपाप्रमानांवं हालि
केनमितकरयानाहालकनापित ८ महाकुलवकलावांड वहित्सजमंडल कवकांचनमा
लिकाहारकेपूरमंडल ९

ला यांजांते रेणुभिः पूरितानाकाशं प्रारोहतिहस्तीतिवनकमेनोपानकृत्या चागाविवनयाकहेका
स्तूलप्रनायः नर्हिकिं राजाभिराजो कीर्तिभिः नेमाहहासि हस्तिनेमसह हो हाकिकें प्रविनहकि
येनोहमितिनिदक नन्यूह प्येहनेमिनानिहस्ताःकाःसह यपमनेकानाशु येलधारिविधेयहालकेःस्वा
हिरजनमनकामंडपेनीयतिनपविनं ८ कलकलाः कोलाहलैर्दिग्भ्रमाकरवर्नवहुवंतिरप्राहिपांस्वमारि

[illegible] ॥ २ ॥

विनिनवानचिन्तापूर्वकं संकल्पितवान् १० ११ १२ इति चेतनाचरागणिश्चिन्तयति: पुरंध्रयं वीतिप्रांध्य
वा॰टी॰ ज्ञानं दिशांच मनसा निव्रं इह मिथ्युनं इत्येन स्वाकाश चक्रमाहिं इत्येनावरानानिमग्रकाशानिक

३॰

६०

अहोनुमस्यान्तपनामर्गे सोमानाभाषिता १०
नमालोकामहीपालमिदं विनिनवानसौ श्रहो... अहो के इह महीपति: ११
पतनि स्वहस्तासुपनाकाञ्चनचामरै: कस्मान्न शिरसिं कुनपा कोऽयं महीपति: १२
करामेवाघव: कुरुमकवस्तान्धवः मम संनत: पुत्रो लोकहितश्रमणीकरान् १३
कर्तरमाध्ययं श्रीनामप्रतीनव श्रमसादिषां इह दुर्याववाहनानिकं तान्कुर्याममलोनाम्हं १४
पुर्यन्तन: श्रमरसेव विप्र: स्वकल्पनावालमन्त्र इत्युक्तेनिलनेनिलयाव जीवमनेद्धन: १५
हिमाचलनिरिवामोचनजेनैकजेनाहना जलेनजीतिनवाचजगगहि नमपापयो १६
जगरुपमारानमस्तोप्रभाधान्नानिमृपापयो नमस्तामानिपुण्यजीवनेनेवश्रीमानेनि: १७
मामयानाधितवतीमानननलमिवागला अमनम्वहरु: प्राप्य शुभमाहूणलोहरं १८
देविस्वमंरपादेवजीवामनं दनस्तमे मायामीदिनतनस्या: मण्डवालीकृतोमया १९

ताकुर्यां ५ एवमिक्ष्वाकुपवर्लोकैवविषयेसंकल्पमाहरन्मसिनि १४ हिमाद्रिकायुशनिर्वचनं म
मोजनिवरमोजलेखनेरः सेवतैशविरूलनहनेवचेमच्छं: १५ पुण्यजीवसंने १६ १७ स्वमंरपादाहीहि ६॰
निपोषः मायामीदिवेमल्वपः अतः प्रार्थनानम्प्राप्तितेः दीनानोकृतोदत्वारविधावने १९

पंचत्वं समवाप्तः पुनः काललवशाजानावच्छिन्नं स्वकीयाकाशमनुभवन्स्थितः १९ स एव संपन्नः स्वयं
पंचत्वं समवाप्तः पुनः कालतः आकाशानन्तावच्छिन्नं स्वकीयाकाशमनुभवन्स्थितः १९ संपन्नः प्रागत्याः
त्वधः परमप्राप्तिः मानदेवस्मान्नवशाप्तिः शिशिरः २० तेनैव प्राक्तनीयप्रभावप्रकाशप्राप्याकाशविमलमौक्तिक
विम्बेण त्रिविधेऽपि प्रपंचम् जालान्तरे इत्थं प्रकटम् २१ स एव पुनः पंचत्वं प्राप्तः सन्कालात्मकल्पान्तो

अथ कालवशाद्विप्रः पुंश्चल्यश्च मथयौ नकिंचेत्सहस्राकाशे जीवाकाशानवास्थितः १९
संपन्नः प्राक्तनानन्तसंकल्पवशात् स्वयं आकाशे वृत्ते वै एवमितिः परमप्राप्तिमम २०
प्रभावविलसत्पीठः प्रजापालार्कतनविग्रहः कुशापाद्विनयावालहितोक विनयीनरपः २१
कल्पाग्निविलन्तानां हीनां मकरध्वजतलः तेकहितेयपक्षसूत्रं प्राध्वज्ञानं निकाकत :२२
प्राप्तः सर्वप्राप्यातान्मध्येनाकल्पपादयः पादपीठे हि नाप्याणां नाकाधर्मांसनविषः २३
स्वगृहाभ्यनेतकाशविनाकाशमप्यात्मनि न क्षितिहिजेषप्रावीयस्तेषु नाकाशमान्तीति ति २४
सानसप्रासस्तीमाथशाखेनानन्तनेकपिता क्षेत्रेकवमाधवस्तिवी काहदयेन हिंधाभवत २५
भंगामहापावीमस्तदेहमहास्यहतः आनिवाहिकदेहेनमनोमयपदाप्ययो २६ ॥
नदीनिवोलमिवत्वमंतोरमनहस्तयमा आतमामविषोकत्वंयाहाशनीवमजरी २७

विषयाप्रवाहवस्याप्तदेहेनवातेषामेहाविवप्रकंपोविपूमकस्य २२ यमेलक्ष्याणामान्तविषयं
प्रस्याकाहृतिमा २३ चित्तसंकल्पावच्छिन्नत्वप्राकाशप्रवृत्तमान आतपाकाशपारीति ति प्रा
वीमस्तेमस्तेमति २४ २५ वहनयोपेनमानसेनदेहेन २६ निर्वाणंनिम्नदेशे साशिहावासंतीव

वा॰ री
उ॰
६२

नत्वगिरिश्याम नाम्नं वर्तन रविशेषः कंदरा स्थाने न त्वं कुस्तुंभो गोपलो वाते २८ इति श्रीकालिदासकृता
प्रकाशे [illegible] गिरिप्रकाशो नाम [illegible] सर्गः २९ श्रीः [illegible] लीलाजवो
यो [illegible] [illegible] १ शिवसूशिवावशिवो
[illegible] नत्वकालकापालनीवमा
२ [illegible]

नत्वा [illegible] श्रावाहुमेवासमालम्बनो नो
गोविन्दमकरन्दस्थः ३८ इति [illegible] सर्गः ७९ श्रीदेवुवाच म
नेभ [illegible] १ [illegible]
[illegible] २ [illegible]
[illegible] ३ [illegible]
[illegible] ४ [illegible]
भवेन [illegible] ५ [illegible]
लोचना [illegible] ६ लीलावाच [illegible]
मीहृशः [illegible] ७

[illegible] ३ [illegible]
[illegible] ४ [illegible] ५ [illegible]
भावन [illegible] ६ [illegible]

समाधिहृदयभरेत्स्वयमौ विलसद्दे यत्रं भाविनस्तानाहन्ताहमिति ८ अहंभावनाद्दृश्ये ये देवयुक्ताश्चैवहृद्यांते नरम
मं जन्मना सुपणादयति मन इत्यादिश्रिभिः ५ १० ११ यथावत्तत्वदर्शनं तद्रूपाणमेव श्वेतः ताद्दृशः १२ अथामनसो
यथाद्दनं भाविनमनननवस्त्रं यदि हृद्यं तो दैवाहनाहमिति ज्ञात्वा नियतीनांतानां त्वं वरे द्विषा दिशो

नाहं नलोकं तत्त्वं मम स्वेयेनास्तारित्तिष्टोस्तु कर्तृत्वं तिस्मृहत्त्वां नतं इतो येषु वर्तिनः ९ मनये
गवतो नद्दः स्वतो व मेव द्वेष्ये मयाकेनहृतं तदृष्टं सेश्वरं केनापि १ द्यमाले स्वापि नामेन्द्रनि
गोतामिन्तमहत्तना स्यमाद्दृगात्मनि नश्च नाविधे स्वत्रंति वीहिताः १ अथमं जनमवैतदयथास्वे स्वो
स्वी मयात्महानः पृष्टोविचेशोलायैन्यमनं सम ११ यथावदेहते देवस्थितं यथामन्तःपानिषा अथ
दानुराहृतेन हिनोहि तेनेमत्रो तम ११ श्रीदेव्युवाच नाहं मिथ्यावदामीदंयथावदन्तुष्टं हि सदा
मेरनतियतेनाहि किं यतेना स्मद्वदिभिः १३ विमिदमानाममेनस्थापयामास मेव या सर्वदाना
मयाभिन्नाकेचनः पालयिष्यति १४ मयामहदिननो का मानमभितेवतायाद्यति सा प्राप्तं ददात्यहं
बोमामेवप्रपद्यति १५ प्राक्तनीमास्य सन्निमेषान्तगुवे याद्दृत्तिनां मया स्वप्नान्तःस्वप्न निकेतेनम्
रणमंगले १६ यथास्यमिवविभ्रवन्तस्वर्लोकविनाशश्च श्चा यत्राकवार्थं संस्थाना नामदं मानुष्यता
नमत्रा स्वणो नेहमस्मशेलवनपत्तना इयंमतः स्थिता भूमिः युक्तयाद्द्द्यापीश १७ अथमवेव
नमत्रा स्वण्णोन्तर्मीयंत्रमांशी तम्पानामानावभामहत्पविद्यान्वःकोटिकालं १८ अथवायत्पुनःक्षय
नाम नत्स्य मत स्वतन्त्रान्तः पि तामर्गो पित्वघनः १९

ननियमानं १३ १४ तत्स्वाप्न्योपदिननिविष्टा मानेव १५ नावे वायो चेत्कृ नोन मरणमिमानो केमरणाय
वाक्तिरूपंतत्राहमाकनीति १६ १७ अमन्यस्यापि सत्यवज्ञाने नि मितमाहतन्मादिति एवं कांपतंत
तमत्यविद्यान्ते निमित्ताहिसधि १८ प्राक्समाप्तामन्यवेः स्वप्नं स्वकिंतत्राहमथवाहिति १९ ॥

वा॰टी॰ विशेषेणानुभवसिद्धे हृंतानाम लिनानाकान प्रमाणमन्यदहत्वमेवेति २१
२० सर्वप्रपंचस्य मिथ्यात्वे विनाशत्वं [illegible] नन्वहं पंचेति किं तत्र देव देहस्य जीवाकाशेक देशोऽपि यतो मिथ्यात्वमि
त्यनेन सर्वशरीरे देहलिंगे हृदाकाशा [illegible] ननु कंपंति किं ननु देव देहस्य [illegible] वा कार्यः कः पोड्कः २३ एवं च विस्मरणेनस्यापि
उ॰ मास्थितस्यानिहाणा २२ निर्मलेन भविकं रविनकेषा कार्यभ्रमः के पोडुकः [illegible] नशिष्यन्निति एवकारोभिन्नक्रमः नसि
६२ पुलक्षणेन तःप्रतोहृत्यास्यन्तशीकुलेसंभोग वनविनाशेष्वा कापीमाहं न शिष्यन्निति

[illegible] विदितमितस्वर्गं वनस्थित्योर्मेव केवलं ३० स्वमनंधम
इदं नवदीयस्य दर्शनं नस्वेहाकाशकोणं [illegible] स्थितोऽथ यत्र देहे वचन ३१ स्थितोस्तावता
ध्रुवकलावालनममतिपाणः प्रमाणान्वमस्यानिशक्तोथायप्रदीपवत ३१ स्थितोस्त्वा यतो
हानद्विनजीवलस्वो [illegible] स्थितानाद्वयवपूर्वकः ३२ नसाः कास्थित्वेकस्थिते
लवेकोणा कोलेरे इदंपतनवेदहात्विकेपोडुकस्तावत् ३३ नक्षिननक्षिन्नये नविनद्वयस्थितस्थित
नस्यात्किंचरगेन्द्र गत्वैर्मि वक्षिप्तेन २४ यत्रमात्रेण मात्रोक्तविवर्णमविदात्मानि [illegible]
नतीतिविंदिबले नामश्रवाले २५ लीलोवाच [illegible] ततः [illegible] गतेवषेण
णोःस्मात्कमानःकथमिदंभवेत २६ देव्युवाच देवी [illegible] यथा [illegible] कालेदेव [illegible]
नासेवेतियथामायंकथमात्मयाहत्तः २७ यथैव [illegible] भावमात्मनं नयन
त्वविभमात्रेवताएकत्वावभासनं २८

त्वहदेनेऽस्मिन्नर्थो पूर्वं चान्तर्लिह देःपीतिशेषः तदिदमस्तं स्थितमेव नतवि तोरणमितिनार्थः एवं च नस्त्वकाहि
प्रसस्त्वा द्वयाह नाकिमाशूर्यं यत्र लक्ष्मे एवंनोपि नाहं हस्थितं द्रवकारोमि व्यालेनाम मंजन [illegible] २२ ६२
दोतक्लार्थः २४ आकाशादि [illegible] निश्चकारणानाविरोधिनीतिपरमात्मा एव वक्ति विदन्म
नापितस्यमेवनिशलेवेनासम्भवात्केनाहपरमात्मावेति २५ २६ २७ २८ २८ २९ ३० ३१

५२

प्रतिभासमात्रं त्वं कुलक्षणं नाहङ्कतोति यतः कुलाक्रम्यादिपर्यं तत्र तं नाम नाधाराधीनात्मजन्मभ्रमवता
मेव प्रतिभासमात्रं इति शेषः नन्वेतिभासकं मनवतः प्रतिज्ञानीतेयपत्नावदिति २९ ३० सोमेवाधारे देहादि
मेव प्रतिभासमात्रं इति शेषः तत्सम्यक्तनीतिया वतः ३१ ३२ आत्मसंस्पृहे ३३ ३४ ममवांधवावाधवानां
स्नेहोः पितृचात्मतिलम्बनिष्टाकारक्तनीतियावतः ३१ ३२ आत्मसंस्पृहे ३३ ३४ ममवाधवावाधवानां
देहसंबंधित्वेन कल्पनान दोषः स्नेहः पितृकं संलोपत्वं नवाहर्चितेति स्वस्मिन्नित्यात्मकासस्य चहदनो

तथाकल्पनागमर्वं तत्त्वमात्मनाज्ञानवत्ता यथा कल्पितभासस्वात्तकमभिदं घटादि २९ अत
ततोकल्पनागमर्वं तन्नामनामानुमानवता यथाकल्पितभासमवात्मक कल्पितं पृथक्तिसर्जते २० तदैवोत्येष
मूषकादीजीवो मिथ्याकल्पात्कृष्णौ विस्फुरणात्कल्पितात्मवत्पूर्णमितिगच्छते २० तदैवोत्मेष
मातृसमो आत्मायवंभासमहत्त्वोपि आर्य योगमिहावाधे स्थितोहमिति वेत्ति २१ ह्यनमा वादिमार
हेयधायमितिविषयाति यदेव वेत्ति तिवशृक्तदेहं देहमधपूर्णानि २२ यत्स्माहंपिताः पुत्रेण वर्धतोए
नात्मिमतिमे इमेमनाधवान्मया ममेदं कल्पनाहादे २३ ज्ञातोहममधं वालोहहिं यातो हमीदृशः
वांधवाश्चापि मसर्वं तच्चैव वितर्कमामे २४ विलाकमापद्यमेकं ज्ञानेत्यन्ये अपिभवतिते एवं ना
मोदितेयपत्पावितेनममारावृंदे २५ नकिं चिदत्र मन्दिरं स्थितं मामेव तनिर्मलं स्वमेवसुपोषयत
चित्तहहंपविदेवसा २६ सर्वं कल्पनया व समाप्नसाहमेहस्वदर्शनात यथाहमेव यादेति
परलोकहताद्विधिः २७ परलोकेय यथा देतित तथैव हास्मुदेतिमा नन्वमपरलोकेहलो
कानामपत्नामहतो २८ नमम नानापिमे दोषितिवीचीनामिव वारिधि आत्मज्ञानमिदं दविद्यम
जाननानहंनोपिच २९

कात्मायामातेव सत्तालोः स्वोऽपिसेतीयाद्यपिभवंतीत्यर्थः एवं नामेवं मतिदे हमावापत्रे ३१ सर्वत्र
सर्वेषु रुपं हरयभावेन कल्पितमभेदं तत्तानाविनिद्रुमयवाधएकलयाहरहदर्शनमहादेहदाचस्मा
नस्मात्कं किं विदप्यमुदितमितिरूपं वृत्तान्वयः ३६ ३७ अस्मात्मेव भ्रांतमाहतो ३८ २९ ॥ ॥

श्री॰

वा॰ सी॰
३
६६

वंशानां वचनाभ्यामार्गे कट्ट्रं यस्मात्तत्तज्जन्मरूपेणानां सेव किंतु हि प्रमत्ताद्विभ्रमाणां भांतित्वाद् यच्चेति
प्रयिह्यानवेत्तस्मेव सर्वं भ्रमाणां भांतित्व सेवां ज्ञानं तेन भ्रष्टा यतो नत्रु प्रमाणा योग्यतानुज्ञानं तत्रावा
णाकृत्याभावेन प्रमाणा प्रवृत्तिप्रत्यात्मा वा हि तिभावः ४ सर्वे येति यागेपित वेये नायिह्यानां हषणा
दितिभावः अतोऽस्याख्यितः ४१ इस्मन्त्राश्चैव हि जन्मस्थान नेन चलत्र चौविन्त्यस्मन यानुपलभात्

स्वरूपज्ञानतया सेव पश्चात्करिष्यति देवता यथैवादौ तेन निर्दिष्टा तत्परस्मै सोपि पश्चात् ददाति ४ सर्वे सापि न
थेवैषा परस्मै सोपि पश्चात् ददाति तस्मात्तत्र जन्मनो नामन्तरैव विनाशे चैव वादिनः ४१ वीचिवृत्तं चाशुतिना विनाश
स्याविच्छेदेन हि वेदस्य सिद्धा परमार्थभावाद्यनुत्पत्तेः ४ तस्मात्तास्मेव हृदयप्रबंधः कुतो हि मूर्तिप्रयोः
निमेषोन्मेषो वस्तुतो निमेषान्तरं तेनैवं ४१ विनश्यद्भूपरूपार्थो प्रतिभासप्राप्तक्रमेति यथोदयं यथा
कालयथासंभवयथाक्रमं यथाज्ञानेश्वरमानवयथापितृयथोक्तं यथावयोयथासविधयास्पात
यथेच्छितं यथावैश्वयथासम्यग्यथा हृदयमितेरय अज्ञातपवज्ञानेश्वरमिति चेतन्निविष्टः ४६
देशकालनिमित्तानुपलब्धे हृदिक्रियादिच कृति सेवक्रमतेनैते दुःखप्राप्तिर्योवने ४७ तथामा
तापिताश्रयकालोऽस्मस्वमहेतिति तानुभूतोनुभूतोक्षयः स्मात्स्वतिमयःक्रमः ४८ पश्चाद
देवसेन सत्त्वसेवफलादयः निमेषोन्मेषकल्पानान्तरं प्रत्यक्षपतेः ४९ गतिशेषदशा
वर्षाणि हविष्यदेवयात्राप्रसन्न कानानिवृत्तिर्नामकं वाम स्वत्वमापद्यते ५०

यत्न च तत्र यानथाय हेतोर्नत्र तेन संस्मर्यौ पाधिकमिति भावः ४२ ४३ वासनानां प्रतिनियतदेशका
लादिविषयत्वात्तत्पूर्वकप्रतिभासितपूर्वेणाह यथादेशमित्यादिना ४४ ४५ ४६ तत्रस्त्रयोने
रंभोर्वेगात्माह समानवयः प्राप्यामयवयोवने प्राप्ते ऽपिकल्पितबालादि स्वविमयः क्रमः पश्चा
दुदेतीतिपरेणासंवधः ४७ ४८ ४९ प्रसिद्धं चेदं मार्कंडेयादि पुराणे पुलाके चेत्याह राजविरिति ५०

यो लक्षितं तं प्रमातारो न लक्षितं न ज्ञातं [illegible] किं न वा दिक्षु [illegible] इति यो
५१ लक्षिललक्षितो यत्रं लक्षितं तं प्रमातारो [illegible] न किं न न हि [illegible] मानं न भाति प्रसिद्ध [illegible] स्यामीति आ
त्मस्वरूपं अविद्यया न [illegible] किं न न हि [illegible] वितप्रतिमात्रा [illegible]
कीर्तितं [illegible] ५२ [illegible] अहंकारात् [illegible] प्रतिमो [illegible] इति तिङ्
न पश्यमन्ते [illegible]

[illegible] यते ५१ म
[illegible] कोलम [illegible] वैः ५२ वि
[illegible] किं न वा दिक्षु [illegible] वा वि
[illegible] ज्ञानं [illegible] प्रतिमा [illegible] कृतः का
न [illegible] श्रीदेव्युवाच प्रतिभाति [illegible]
इति [illegible] दिक्काल कलना का [illegible]
[illegible] न ताम [illegible] ना
[illegible] यथा १
[illegible]

[illegible] कुतो निमित्ताकाः किं [illegible] सर्वे [illegible] भाविता [illegible]
न [illegible] विंशतिः सर्गः २० स्थूल [illegible] विचारणे [illegible] वि
घ्नः ५३ इति श्रीवासिष्ठ [illegible] प्रकाशे [illegible] इति भा
चारतः [illegible] विना [illegible] आलोकं [illegible] इति २ [illegible]
[illegible] निरहं [illegible] इति [illegible]

विद्याभासोऽस्मितायाः कार्ये ४ बहिर्मुख विकल्पो [illegible] यत्र [illegible] भिमानः [illegible] अनेनक्षगन्न [illegible]
वा·री· [illegible] मन्येत [illegible] देशकालविप्रकर्षान्मना
३ [illegible] निः [illegible] विपर्ययोऽस्मदे
६४ कल्पितो ५ [illegible] नानभ्य [illegible] ६ [illegible] जनभ्रमः [illegible]

भ्रान्तिरूपमनन्तवेयं विद्याभासोऽस्मिताख्या [illegible] नारीकल्पनात्मिका ४
इदं [illegible] स्मृतिरेवेति [illegible] विपर्ययैककल्पितो ५
नानभ्यस्तानभ्यस्ता [illegible] ६ नानभ्य
नेनभ्य [illegible] स्मृतिः ७ कदाचि
स्मृति [illegible] नश्वरकमात ८ [illegible]
[illegible] ९ [illegible]
[illegible] घनः १०

व

[illegible] ७ [illegible]
प्रतिभा [illegible] प्रत्यय [illegible] ८ [illegible]
[illegible] ९ [illegible]
[illegible] निभावः १० ६४

यत्नो वा समन्तात् पूर्णात्मत्वं चिन्मयः संसारस्य न तस्य तु ब्रह्मैव तदा संनिधौ निर्वाणमनामिकावित्स्थितिरेव मोक्षः
फलितं स्यादहमनंतेनेति इच्छितानां स्थितेनेच्छिताचित्यै अपारो हि ब्रह्मतत्त्वप्रियाप्रियेषु पावनं तनिष्ठत्वं ब्रु
तेन तस्य स्वात्मकाचनेति यतो हि काचन चित्तवृत्तिर्न चैतन्यं स्वाविद्यया भेदं यथा योग्यकेषु प्रियाप्रि
येषु तानानिवर्तकः तथा च श्रु. निर्गतत्वपूर्वं नात्मा न जन्म कं च यथा चित्ताया केवलेति पावेन स्या

अनंतं न विभक्तं न विस्तीर्णं नो नाम मितो न चेतने इच्छितानां स्थितेन न च न तत्सः काचन कम्पचित ॥११
अत्यंताभावसंपत्तिं विना हंतावगतस्थितेः अनंतत्वादमयी ह्येषा नोदेत्येव विभक्तता ॥१२
इत्थं सर्वभ्रमः सर्वशाहा योऽसंभवे स्थितं अनंत्वादमयंतत्काषायानोऽपि हितमात्मनि ॥१३
अहं शांतो न शांतो मे हि मत्स्वरूपं न यावतः इहैव कस्यचिच्छांतो न विशांतो मनागपि धीमतः ॥१४
संसारस्यापगमो भोगोऽपि मेवेति निश्चयः कारणाभावतो भाति यदिहाभानमेव तत् ॥१५

॥ अहंतास्त्वगतेः स्थितिः प्रतिष्ठा तस्यात्यंताभावसंपत्तिर्बोधः १२ सर्वशाहार्थयोरहं भवमभावं
स्वात्मना स्थितं तत्का उपेक्षा अहं वेद्येति यावत् १३ ननु योगेन मनोवृत्तिः प्रशमादेव शमं प्राप्यते किं ज्ञाने
न तत्राह अहंति तेन विदितं शांतं शांतोऽहं शांतो न शांतः अन्यानेव न विशेषार्थं च यावदिति
अपि धीमद्वज्ञानहृतः १४ तथा च ज्ञानेनैव निर्वाणं स्यादहमित्यर्थः कारणाभावतः अविद्याबाधा
घटिमाततिनतहिस्य भानमेव तत्त्वज्ञानारम्भादिपंकालीनार्थः १५ ॥ ॥

यस्मात्तदुक्तं स्मरणं स्मृत्वा ब्राह्मणी [illegible] कारणं न [illegible] लीलाशंकते ब्राह्मणेति एत
न्मर्कारणम् तत्संस्मृति [illegible] संस्कारः स्मृतिः [illegible] ब्रह्मणः स्मृतिरिति न २१ एत
कारणं विना २ [illegible] अन्ये [illegible] कारणं [illegible] भवतीत्यर्थः
१६ नम [illegible] ब्रह्मणो हि [illegible] विना
मह [illegible] स्मृति [illegible] संस्कार [illegible]
तेनहेतुः न च सर्वं पितामहसंस्कारोहेतुः [illegible] इत्यर्थः १७ [illegible]

लीलोवाच ब्राह्मणब्राह्मणीरूपे सर्गे कारणसंस्मृतिः कथमस्मृतिर्नामास्मरणीयमिदं
विना १६ श्रीदेव्युवाच पितामहस्मृतिः सर्वकारणत्वेन स्मृतिः एवं न संभवत्येव मन्त्र
तस्मिन् स्मृतः १७ एवं न संभवत्येवस्मारणीयमिति स्वयं [illegible] माया [illegible] चेतनस्य [illegible]
तेः १८ [illegible] प्रजानाथः प्रजापतेः काकतालीयवत्स्फुरद्वति प्रतिभासतः १९
एवमस्मृतिरेते लोके न किंचित्त्कारणं [illegible] चित्स्मृतिः [illegible] स्थितं २० हि
विधायाः [illegible] कारणं [illegible] कार्यकारणभावोऽस्मात्सर्वविदं [illegible] २१

पितामहसंभव [illegible] लीलाहस्वेमिति [illegible] चिन्मायोपहितचैतन्यस्य
धास्थिते [illegible] वा [illegible] १८ [illegible] चिन्मायि
धायां [illegible] लोचने [illegible] मिति १९ प्रतिभा [illegible]
पद्म [illegible] नाहरवमिति २० हि [illegible] कारणाभावः [illegible]
स्वेन [illegible] कार्यकारण

त्कार्यकारणयोरभेदात् कार्यं कारणात्मकमिति चेत् तदिति परः का
ग्रविमर्शात्मकमायाकृतः कार्यकारणानि वर्णकोविभिन्नमाया तत्र कारणं कार्यं कारणं तदेतत् कार्यकारणयो
र्यतन्व कारणमिति तत्र वैषम्यादिकं कारणमिति कार्यतः यानन्त्रोपकारसत्वं कारणादहंकारो योगा
उपकारक एव कार्यं तत्रापि विभिन्नत्वमिति तत्त्वत्वोपकारत्वात्माकार्यकारणमात्मना
धेनस्कल्पनाविधानतन्त्रकार्य कारणमात्मतिभेदकारणमात्मनाम्नस्तथा: नन्वत्र सर्वत्र भवति दृष्टिदेकस्य
स्मार्यते तत्र एव तत्र विषयतिमहाविरूपमिति कार्यमेव तत्र स्मरणं किमपरिणामत्वविभ्रमस्य
नःकारणे तदेवैतत्तत्त्वदिमायायाः तत्त्वमायामाया कार्यं तत्र माया यायातः कारणकारणं कार्येषु मे दृष्यमान
पश्यमाने तद्रूपदिना विधाने तत्त्वं कारणमिति कल्पना कार्यस्यकारणमेव तत्त्वविधानाय मे दृश्यं
सत्कारणत्वं तत्र कार्यमिति वेति नन्न त्वाविद्या: किं तस्यायानकार्यकारणपस्तत्र भवानन्त नम

कार्यं च कारणं चैव कारणं तैः सह कारितैः कार्यकारणयोर्योऽसौ तत्र स्वभावतः समागतिः ॥ २२ ॥ सु
कार्यं च कारणं चैव कारणैः सह कारितैः कार्यकारणतां तेन सर्वत्र हि न च वा स्वतः ॥ २३ ॥ एवं न किंच
द्भाविरूपमेव तत्स्मरणं विधिविवेचने कार्यकारणतां तेन सर्वत्र हि न च वा स्वतः ॥ २४ ॥ सौलावाच
उत्पत्तिहेतुविनाशहेतोः विविक्तकार्यविवेकाकारणं केवलत्वात्मनिश्चितेन ॥ २५ ॥
ग्रहणतत्त्वमहति विशेषनिविशेषनं तथा [illegible] शान्तः प्रभवं च सप्रवृत्तिः ॥

[illegible] कार्यकारण
स्वात्मानमसद्भाविरूपमेवस्मरणं विविक्ते तत्र योऽकलत्वेन प्रत्यगात्मविवेकेन कार्यकारणा
हृदयादिरे तदन्वयात्तद्धि तत्र वास्तवं इति रूपमुत्पत्तिहेतुः सुतरां तत्पराधिनात्मनाभिः स्वात्मस्व
रूपेणाविरोधात्मना तत्र तथा हि स्वतन्त्रत्वात् इति रूपं तत्र हृदि: प्रत्यगात्मा पद्धदेकं स्वरूपमपि प्रतीतेन
मिथो विरुद्धस्याचरणविधानां चकलत्वाद्धि कार्यं तद्धि: स्वात्मन्यात्र पद्धदेकं स्वसपक्षपातेन
वहनेनेकार्यं तद्धत्वादि प्रपञ्चकृतिति कल्पनात्मसविषयस्य हेतु: स्वभावतोऽकह पदार्थ ग्रहण
तोतेवमायीन विषयमिति वार्तिके चोक्तं तस्मात्स्वभावतामात्रः सम्यक् प्रमाणमिति रूढेरर्थं प्रमाणभ
स्यात्मस्वरूपमानितः स्वनामिति २२ इत्थं च निष्प्रपञ्चत्वं प्रतिष्ठितमिति दृष्टमहानिष्पत्तिरिति चिद्धका
माऽऽतिविमहिम्नि प्रतिष्ठित इति श्रुते तन्निमित्तं न वाह स्वात्मानि तृष्णाली लोकाचार्येऽयनि इत्येतान

गी. टी.
३
६६

पातालानि सुमहान्ति रथ्या यच्च सर्वमाप्तं सत्यलोकं तु विज्ञात ४९ २७ नरव लोकाले वर्णनं समाधि नैतद्
हविरसागरोपमा वपक ... ज्ञेयनि विस्मय ... २८
विन्न मः स्थितं ... २९ ... प्रतिबोधकं ...
५ ... ३१ ...

हृदयानीमह ... ३६ यत्रा ...
... ३७ ...
विस्मय ... ३८ ततः ...
... ३९ एव स्थितेन ...
... ४० तीर्थाः ...
... ४१ ... ४२ ...
... ४३ ... यथा तथा
... ४४ ...
... ४५ ...
... ४६ ...
... ४७ ...

... ४८ ... ४९ ...
६४ ...
... ५५ ...
ता ५६ ५७ ... ५८ ॥ ॥ ॥

123

...विनाकारणमर्थं ४० तायतेऽन्येनेति तानेवि
वेदं विंहृत्यमानि नरमेव यत्नान्तः ३९ आकारणमर्थमनु विनाकारणमर्थं ... नगनस्य बहूनां मर्षणेन
नेविषमृहेनेननदेहेन यत्नेः स्वयमहं देहेन योगाः नसुनेव ह्यात्मकानां नगनस्य ... तानि त्रिपाद्यत्नेन दिवी
योऽमृत्यानमवस्थितानि पयांनीतिविपरीतमर्थानवस्थानेन ... दृश्यमानानि ... त्रिपाद्यामकं च अ
मार्तृमृतेन्नियर्थः ४१ कल्पनमन्तः करोतीति ... दृश्यमानान् ... गमनं कान्तिं ...

संकल
नमहंविमपायानाय नमेव ...: ... पयानमनेहि नमां ३९ संकल
नमहं विमपाग्यानाय ममेव ... ४० विमूहतानदेहोहाम
नाम्नेवममाकारणमर्थवत्: ... देहेनानेननमर्थं ४० विमूहतानदेहोहाम
नाम्नेवममाकारणमर्थवत्: देहेवान्ः पयानमिदं देहेनानेननमर्थं ४१ नवाप्याहविनावालेनाकाशव
येनेपथ्यनाद्यः ... पूर्वमुत्यानमनाने ४१ ... देहेननमामने
नागनः स्थितः कल्पनम् ... प्रयाति ४२ यत्र ... सकल्प ... देहेन ...
नमात्मकल्पयुर्दे हो ... ४३ ... देहं ... वादिदेहवाने
मिनदेवापुकुरुवायविदाने ४४ संकल्पनामसमय ... तानि यतिः ...
नेयतिविचन ४५ आदिपीतम ... तानिर्य ... विनाशयामा ... ... वचिकर्ण
गता ४६ लीलोवाच नैवाहं देहेविनाज्ञावो ... ...
नवामर्वदे ४७

... इति ४८ वपणसिद्धत्वामि
नेवदेहेनानवलंमेषांकल्पिकनमेव देहे नमितिवैनिकल्पायेन ... यतिप्रयेति ४८ वपणसिद्धत्वामि
वर्तमानस्यामीयाद्देवमानवल्लिदैत्याः ४४ ... देहे ... कल्पितं ... ४५ यान्तीकाकल्पिक
प्रति ... क्रियाम ... न ... ... लोकवेतनकल्पितां ... कृतो ... तेनरवे ... मिति च कला
स्मात्पजगतो ... लोकल्पिकस्य च मोकल्पिकानां ... इति ४६ ४७ ॥ ॥
दिनिपतितं ... यापाकिव पादे ... आदिसर्गेऽपि

वा.टी. ३ ६२

त्वं कथमेवित्येव नदेहेनेति चेत्तत्र ४८ शंकते किं कस्मन्न्यासमत्रापि कामवशमनयावात्मकः नकुत्राप्येव
मनः कृत्स्नाहां कृस्नमेदकः ४९ यत्कृत्स्नं शौकमनन्न गुणस्थानिर्मो गोकार्यमास्मेहे त्वाहितन्वित्वद्वपसेवमा-
तिभानं तदस्माकं हृत्ताणेमनान्तस्त्वमेवं भिद्येते यथा रत्नपदेप्ता का रोव मत्तत्त्व मतन्वमेव नतदिति भावः
५० ५१ नहीं मन्तृ हं देहस्य क विन्त्वं कर्मणो गत्वात्कं रूपो पदत्त्वाहं यत्वे ति मनोमये देहे मे युव मन्त्विति मर्यः

इमं देहमित्याद्यास्तु कृत्स्नमनपात्तिना चेतस्तानं एवं यामितेत्वं नेकथमेवितन ४८ शौरेकृ-
संकल्पमात्मकृते सेयथा सकृपितात्मकः नकुत्रात्मानकृ येत्वेषा तेनापि कृत्स्नहा ४९ गृहेक मव
निर्माणोनि रूपस्येव नकिल प्रतिमानमनन्त्वमात्मयस्मादुिद्यतेमनाकु ५० सापुनर्नाहृणा देहेन
नंसंतज्जयाम्यहं पुनेनैवतन्मामोमिदेहंशरीरं यमिवानिलः ५१ यथाजलंजलेनाग्निरग्निनावायुनाऽ
निलः मिलंश्चमनोदेहोदेहेरु मेमेनोमयेः ५२ नहिपार्थिवनाशे विदेहपार्थिव मविरा एवकृतं
कल्पनाशेल पाकयोः कारणतिमिच ५३ मानिमात्विकृपवायमाहपौष्टिनदेहकः मातिमो
तिकनातुस्यानहोनष्टिरभावनान ५४ यथास्वमेप्याहेहेकालयानेयपाधमे यथावस
तिसंकल्पेयथाणाथवंपतने ५५ वासनानानवनं नयदानेष्यितिमेष्यति नदातिवाहिको मा
वं नुनरेष्यति देहकः ५६

५२ नहिमदेहोपिवस्त्वतोमनोमात्रवेननदेहस्याजामानदेहेनेकोमावेनसंयोगोनवामितिनःमननवैनत
त्रा हनदीनिदृष्टि मानिकृमः पार्थिवसङ्गावेनसंवेद्यनातिपार्थिवनाशेवित वेदहस्तहिकद्वविन्मात्र
संविदामदेहेनेकनेसंयोगंवानहिप्णति मारतिवमिवानः ५३ ननत्यापिमानहनेकत्पपार्थिवनेन
त्राह मातिवाहिकइति ५४ ५५ कदानंष्टपार्थिवोमाचनिवृत्तिस्तत्राह वासनेति ननोमांवमानवमल्प

टीकासहितः ५५ ६२

अन्येषां स्थूलदेहस्य नाशाद्ग्रंथानाशोस्त्यनकोपिदेहस्यात्मा विना सत्त्वं प्रमा विनोतातिवाहिकभाव इति संभा
वयंती सीता पृच्छति आतिवाहिके ति तन्नता देहान्ते यन्मयाप्यम्भोनेनेति शेषः ५७ तत्वविदेहे नाम नबाधि
तत्वाहस्य पदस्य ज्ञानदेवप्रत्यक्ष्यतामात्रारूपतामात्रस्य तत्वं तिमायामानोपेवामनानानेवतनो भयेमोद्वया
तत्वाहस्य पदस्य ज्ञानतत्त्वदेहेनतसु भवनीतिदेहस्य नाशाहत्यदिमाहिता ५८ इतश्रुति ५९ आतिवाहिकत्वनि
हतिवाहिकभावमेवाप्यघेनेन तप्यनीति दृश्यतनामोहत्यदिमाहिता ५८ इतश्रुति ५९ आतिवाहिकत्वनि
मितेव्रह्मतानसातिवाहिकतानेव ६० कल्पितः सुषुप्तः श्रोतम्नत्वानेन ततसमूलंसंनिवर्तितत्वतिथावा
हार कल्पनाप्यापानदृष्टेवतत्वहस्मात्तनत्वायुप्रविहभावनतानाकोमाहकल्पनेति कल्पितासमर्थिता

सीतोवाच आतिवाहिकदेहस्य ग्रहणे येन तत्वमाने नामवामोत्यं देहो दृश्यमाहे विनश्यति ५७
श्रीरामउवाच यद्रहितिनामसन्नेवतामानाद्यकस्मो भुवेत तस्मिन्नोपद्यमनाकेवतनाशःस्या
तत्तकी दृशः ५८ इत्याम सर्वधर्मेन तूष्णस्तोथवश्यान्तेन शयनिन हृष्टतत्वतावेनैवं केवल्याक
ना घा ५९ यथाम्रन्यपत्नीमृगतृष्णायांसौनहृष्यते तथातिवाहिकत्वानादृश्यतेनानाधिमातिकः
६० कल्पनातिविदेतन कल्पनायदिकेनविना शातिनाशमयापलैव यानेहातिकयचन
६१ पंचवोपनार्थोसि दृदेहादिकं स्थितं इतिसंभवयसदृश्यतानानासिपश्यति ६२
स्मादिसर्गेभवेत्स्थितं कल्पनाकल्पितंयदा तदा ततः प्रभृत्येकसत्वं हृश्यमवेत्यते ६३

तथा चोक्तं गौडपादैः सर्वं चेति विलिवतेनकल्पितो पदिके नचित उपदेशार्थवं वादोनाते हैतं न विघ
तइति ६१ कथं तर्हि स्थूलदेहादिपूर्वत्र ग्राहयिति पंचालात्परमार्थतं सिद्धदेहादि कोप
पंचकं यदेकं कालः प्रवेशेन स्थितं तनमोत्रसैव हेतमहि स्थितिपरेस्थितनमिति वयहमामवाचितपद्माम
त्वत्र अहं देवो पश्यामि ६२ तत्वं दृश्यमविलक्षयं दृश्यसतामालामापन्नानताहयात्मेति आ
देहिनामनः सर्गे ते नवरं यतपाश्रितनस्थितनाम एवमो भवेत यदा तु पंचीकरणं कल्पनया स्थूलदेह
कल्पितं तदा ततः प्रभृत्येकमनयं तदनुदृश्यमानुरोधात्सर्वमपि दृश्यमतं तस्मात्समवेतानिष्टतातमतः ६३

वा॰ री॰
उ॰
६८

घनाद्युत्तमं कलनाधीनामर्थक रूपमेतत्त्वतः लीलायामर्पितं पाकनैव कस्मिंश्चित्प्रदेशे कालिकं दृश्यमेतत्
रकालिक दृश्यघा कारणिताभ्रमे दृश्यभावे च दृश्यम विद्यमानेभवति कालसंबंधराहित्ये नित्यविद्यमाने
ब्रह्मणि कलनाला प्रथमाभि कारणोवा न तमस्तंनार्थः ६४ सर्वोहि विकल्पे प्रभुपपातेनत्वङ्क दोषः स्यात्
मिथ्याभूतेरनिर्दृशीयदिह यति कलनकलनमित्याहिना ६५ ६६ कलाकलनविषयः ६७ कचनव्यापान
॥९॥

लीलोवाच एकस्मिन्नेव संसारे नेदिष्ठा नातिविभाति विद्यमाने परे तत्त्वे कलनावशं कुतः ६४
श्रीदेव्युवाच कलनत्वपरा हि स्मिन् मनस्य धामपि मूलसत्वं पृथाहमसंकल्पनगा
तदिव ६५ नास्त्येवमस्मनुभवेन यानास्त्येवब्रह्मणि कल्पनाबलिनिकामं सत्त्वभावाहना
मयाज ६६ यथानास्त्यवेरा स्यु परानलिनयाकला अकलाकलनेयातमिदमक मजा
तत्त ६७ यदिदमाभासते किं चिन्तत्तेजसमतिनामयं कलनाकाचकमेवकोतमस्यातिमपोलिव ६८
लीलोवाच एतावन्तं चिरं कालमेतेदवितथं ददृशे भ्रामिताः केनमायापि हे नाहं न विकल्पनैः ६९
श्रीदेव्युवाच अविचारेण नस्येव भ्रान्ता चिरमाकुला अविचारः स्वभावोस्य सविचाराद्धिन ७१
श्यति ७० अविचारोविचारेण नितीयाद्वेवनश्यति एतावत्तेवनेनान्तरविद्येषानविद्यतेन ७२
नस्यान्नेवविचारोयत्नव्रा विद्या नित्यबंधनं नमतो लिनिराबाधं प्रकृहबोधमिदं जगत ७३
एतावंतं यदाकालं तत्र येनत्वविचारितं नदानमप्रवृत्तत्वधानेवाभवद्याकुला ७२

प्रतिभासः अनिष्पद्यितोमणिगालनिमणिगाल स्योव ६९ उक्तं ध्यानेदेहं लीलाप्रकृति एतावंतमिति
६९ विचारबाधान्नात्दविचारशक्तिनोभादपवतदेहनीति देव्याहाविचारेति ७० एषा अविद्यालक्षणा
अविद्याविचारबाधितात्रसम्तेव संपद्यतनिराधं ७१ तद्यथमस्य कालिकतत्पादकृतमस्मारदिति वे

नानेन द्वैत वासना नां बाधितत्वं वासनानां नवोत्तरे वश्य किंचीते १४ पूर्व द्वैत न वासना प्रतीह साक्षात् आह
यावद्विभाति तावन्न १५ मनः द्वैत मुखं द्वैत मति १६ १७ १८ इति एतं विपद्यानि निर्विकल्प समाधि प्रतिष्ठ
यावन्न विपक्षकाल वशात् न गा[illegible]
लक्ष्यात्मनः पूर्व वेला बले द्वैत न विगतो भाति किंवल न लक्षणः कालिमा धर्मा यन पवाक लक्ष्य कालत्वं स्का
स्कलक निर्मला मलो मकल धा[illegible] वासनानां नत्का[illegible] विद्या गा स्थान बा

अथ प्रसन्न निवृत्ति विवेक काल्पि विवेकिनो वासनानां न वशी नष्ट निर्विकल्प वे नहि १४ आदौ वे
वक्ति ते मनस्त्वे ह पूर्णं स्वात्मानमक यत्नात् नाक पूर्वे न त्यागे वासनानां १५ यं मनसा भावं रूप तो
द्वैत पुनः कृत्यां मनः एकत्वा नै भेद हते निर्विकल्प समाधिते १६ वासनात यत्नीजे स्मिन्
कि विदृकृ[illegible] ह विक्रमात्प्रा द्यमधाति ग्राह्य ग्राहक काद्ध्यताः १७ [illegible] मथ स्थाय निर्म लत्व
पश्यति निर्विकल्प समाधाने स्थिति ह्य मलमेवाति १८ विमल कल्पनका लिमा कलंक गगनक
शान्ति निर्मला वने न सकलं कं वनं कार्थं कारणानः कल्पितं पूर्णकालत्व यश्चाद्वि घटीति १९
इत्यादिवत्माधारामो[illegible] विद्यात्मकं देवानामयः ॥ २० श्रीदेवी उवाच यः
[illegible] वासनानानवात्पन्न १ यथात्मप्रणि
[illegible] त्वा सदैव ज्ञानवान् वासनावः पूर्वस्य लाल्पदन हृदा मनानानवा रस्मन् १ यथा समप्रणि
यात्म म[illegible] द्वैतोप प्रश्नाति २ यमकस्त्वद द्वैतानः
लीनात्म मनः द्वहः प्रमा माति वासनानां न बाल देना ग्रहेद्वीच प्रश्नाति २ राम ककल्पद हीनदे
हो यंबे मने यथा नयानाय ज्ञावलीने इदैवेका निबाहिकः ३ हाये निर्वाणना बीज यथाद्वैतात्म

यावद्विमलो योगी मोक्षालक्ष्यः परमद्वैतद्योधः मनत्वेव मविद्यापीतद्धः १९ इति श्रीवासिष्ठ तात्पर्य प्रकाशे
योगाद्वितीयकालपर्णयो विश्रामः २१ अथ स्थाद्वैत लक्षणाय मोक्षणस्थितिलक्षणा वासनानां नवे वापय कः
कथ निश्चय कृत्वाणिका विशामो २१ पूर्व स्थ द्वैत्य लक्षा य सौकर्य कस्थितिलक्षणा वासनानानुवापयक
हृष्या यश्च कीर्तने ज्ञावता नाल सुषुप्तस्थूल देहभावनिवृत्तिमाति वाहिकभाव प्राप्तिं च हृदुत्वेवाधयति
देहापक्रम नेयत्यति यत्स्थूल देहः १ २ नाय ज्ञावनास्थूल देहा द्वहभावकाल स्यात्म स्वतस्तलोहे देहस्थ
देहनीनाथः ३ निर्वासना बीजे स्वतन्त्र नवासना बीजे नेनाह छिन्नवासना बीजः प्रयोगः पुनः स्वमनानापनः
यवासना बीजे बाधितमहं वासना बीजे विमलं नाजीवन्मुक्तिः ४ ॥

वा॰ रा॰
३
९९

नन्वजीवन्मुक्तानामपि वासनाबोधस्य नष्टा भवत्यत्र दृश्यते तेन ज्ञाह ये तथेति नवासनात्किं तु शुद्ध
सवासनमज्ञानावयेरविशुद्धानन्तबोधस्थ इव वासने नाभिधान ये च्यार स्वप्न इति भस्मलव नामिधाने ना
स्वैव नन्दं वासनानां गानसत्ता भावमानां प्रवचनच्या च्यान इत्यर्थः ५ तज्ज्ञा हत्वा त्यागेनात्मभेदं दृष्ट्वा यतिर्यति
वासनानां समितिन्नु दृष्टो भिमवस्थान या चवनन्नन वासनानि ज्ञानवृत्ता भावित नवासनं ज्ञाय संज्ञाशमर्के जन
त्वं कथमित्यत्र नत्वा सु नवासनानां मोहस्तो भवति स्त्री भावित्वं नन्वलक्ष्य प्रकाश भवाहू ननमपि ते समेव मार

येयं नजीवन्मुक्तानां वासना स्वनवासना शुद्धसत्त्वाभिधानं तत्सत्त्वमात्मप्रत्यायते ५ वासनमेवा
सत्त्वानि स्थिता स्थितिरिति तिष्ठता यत्सत्त्वासनेन मानं दृष्टिरसहिष्णुतेत्याह स्थाने ६ प्रतीत्य वासनानि शुद्ध
वंशस्त्रेनकथने जाग्रदादि भवन्ते दृश्यादि नेवभेदहे ७ प्रतीत्य वासना घटजीवन्तं जीवन्मुक्ति
भवन्ते सर्वानामा नामानी वसमं तो याने ८ शुद्धसत्त्वानां पतिनचेतः प्रतत्त्ववासने ज्ञानितादिक
नामोनि स्थितमवधारिता तुलां ९ ज्ञानितादिकं ताधातत्त्वं सिद्धान्तमेवेत्युक्तः सांज्ञमानरागोते स्ति
हेमिलतितिनेत्रन १० यत्नेनयमकस्भावः स्वाभासां ज्ञानिमित्यानि नटे दृष्टान्तेन एतावता हरणा ना
बोधनाभुव ११ ज्ञानितादिकनानानस्थितिज्ञाननिवासधनी यथात्मा सुखकल्पानोंकानन्द
स्वामिपादेन १२ वासनानानवत्वमानं तु स्वयमर्दिते तस्मिन् प्रोदितापापोते जीवन्मुक्ताभवि
ष्यति १३ यावत्स्वपदे तत्स्वप्नं तोलोबोधचक्षुर्मनाः नावदेहमवस्थाप्य लोकानामवहता १४

भावापतिसदेति सच्चनाभ्यन्तरनिमोहविशेषणं १ निदेहविवक्तिनं यत्नेनात्र प्रयत्नात्मना मलवासना
नेयवर्धमवसेवनाद्यं ७ नदेवजीवन्मुक्तिमित्याह प्रतीतेति ८ प्रायेण त्याने तु दृष्टेत्रनपरिणामं स्वामादि
पारवाच्छिरप्रतिष्ठितं ९ शुद्धेभ्युत्थानमवहास्कावे व्यामप्रबोधकम्मनः सांज्ञानरागोते स्वभावनाशो वै शुद्धविज्ञान
ने स्थितेहस्वदेवयोगणादिभरी रेकी भावेन मिलति १० हृदयप्रवेशस्यात्ता चरमावधिमज्ञात्वा बोधत्वमुक्तामविव
विहरणा ११ अमलकस्यानमकस्मादेष तात्त्विकव पावनात्म १२ १३ मिति अमलक हित्वा प्रतिबद्धे चेनत्सिबोध

न तु किं मर्त्यं मदेहान्तरस्थापनं न्यूनं देहं स्थूलमाहस्या विषमत्वं स्यात्किं किं न स्यात्तत्राह स्वांशमदेहदृश्यति १५
किं च त्वत्स्थापनं च देहान्तरसम्बन्धे च न तादृशं स्थूलं देहं त्यजेन्नेत्याह एषैव नेति मत्तत्वं मे सुखमात्र निश्चित्य तं मे सुखं च विद्ध
स्वमर्त्यं देहं त्वा स्वं वा न भवति वैराग्यं मत्वान्तदेहान्तरादेव तं वा लालनपालनं तत्र मर्त्यः १६ यदि लोकानाहि
त्व लालनपालनं वा पर्यन्तं न हि त्वं सुखं नाना नादेयं पालनं देहसाम्यानि नैवाहिकभावेन न स्वभाव यथैतत्प्रतीकार्यन्तं
कालं स्वयं बोधयति चित्तस्य वैराग्यं नाना स्थानि नैवाहिक स्वशरीरला १७ न तु जीवानां परलोकगमनं स्वमायानि नैवाहि
क देहेन त्वमि तद्देहस्थूलं देहं स्थूलं नामान्तरं स्वात्मनं देहं त्यजेत्स्वदेहे कस्यानि नैवाहिकभावेन जीवनस्य

मां प्रति देहोमां मदेहे नैव न स्वदेहं समस्थानि न तु चित्तं पश्यति लीलया तद्देहेषु कर्मसु १५ यथा न म
वं मे वेन यथा स्थितं न सुखं देहे न मायावान्निह सुखं सिद्धं न नाम वरणाय वत्त १६ एवं बोधयेन्ना
भासा देहस्य स्वैव नाश्यते स्वमात्मानं लोकार्थं पूर्वं नचित्तं प्रतीयते १७ इदं स्वानो वदेवात्र
केन चित्ताप लक्ष्यते केवलं न तु नैर्देहो विषयमात्मा वलोकाते १८ देहलयं यतो विप्रयते न च
जीवति विचयते केवलं सम स्वकल्याणं नो मस्थानि जीवति १९ ॥ राम राम

लभावेन मरणे चैव देहान्तरं नाह इदं देयं जीवेति स्वानि नैवाहिकता च मरणकाले ग्रन्थास्थितेन व श
रीरे देहे च लोके न चित्तं प्रियमाणेन जीवनभावानोपलक्ष्यते न तथा पश्यामि कथं नास्मिन् देहे परलोकिक दे
हे निर्माणे च प्रियमाणे स्वभावानकलितदेहाभिमानं स्वमात्रं च न स्वलिङ्गं स्वपरलोकगमनानि
मात्रं तेन नायं लक्षितेनानायमस्थानि नैवाहिकभावाविरोधात् एवं स्वभावानकलितं न मात्रं शरीरे
दृः स्वामी जीवे प्रियमाणे च लोकानां तत्र मर्त्यः १८ किं च वालयं वा देहे हो न प्रियते न च जीवति नेमो च न मया ।

130

वा.सी.
५
६०

१ लीलामयपुष्यको [illegible] २१ २२ २३ नजानन्त्यापहरु [illegible] नचिंतनमिति [illegible] बुद्धा
[illegible] चिंतनं ग्रथितत्व [illegible] कात्रानाशप्रबोधप्यात्मा [illegible] मिथ्येति
[illegible] ननिपल [illegible] १४ हृदये
[illegible] भावना निवृत्तिरेतदेक [illegible] नचविपरी [illegible] भावनानिवृत्ति [illegible] भावनाति विषयवासना
[illegible] २०

लीलोवा
[illegible] विपरीतके २० लीलोवा
ची चिंतनमात्र [illegible] २१
नदेतत्त्व [illegible] २२
[illegible] कः सोपधृत [illegible]
[illegible] विनाभ्यासेन [illegible]
[illegible] २४
न २२ नचिंतनं [illegible] २५
[illegible] भावना [illegible] २६ [illegible]
[illegible] २७ [illegible]
भावनापरी [illegible] २८ [illegible]
[illegible] २९ ॥
[illegible]

[illegible] भावयेन्नियतं [illegible] २५ [illegible]
[illegible] २६ [illegible]
[illegible] २७ [illegible]
[illegible] २८ [illegible]

॥ ॥ ॥ ३५ [illegible] ६०

हृष्णमिथ्यावनदर्शकृतनगागुकेरणवयाकलानोपयोगीतितनदानहम्यात्मलत्तणंनान्याहशेषंनाहह
शेषतिनतपोहृयाहेषाधितिरोधडुःखतनेतिविस्मायलीतिडुःखतन नत्वहेतमकात्पाप्रपकलंदशेव
नुपमहरतिहृष्णोतिहाय्यांहि यमाच्चममातीकाराममकेतानतहेयवयचहृष्णमात्संभवोपमाय
सिन्वानपाविपोबोपपतिक्ष्यातेपपघं ३१ येनमिचिकेश्येवमपयिके संतनापोपमहेतनाहिमपी
नतेःमननविवेकविबोधनामिमेकैर्यवंमसमाप्तनम्यहलाणगतेतिक्षिपीपेने मरतीमिहिकानोहार
हृष्णसंभवबोधेनविनाहेयाहिनानवं नपश्यनुपानेनयत्नाच्छ्रानेतनमवडुःखतन ३० हृष्ण
संभवबोधोहिनानंहेयंवकथ्यते तदम्यामेनविद्येण मितनयमात्मामहोदयः ३१ भव
बङ्गलनिशानिनंनविद्यासननविवेकविबोधवानिमेकैः प्रायलतिहिमपीनलेखो
षापाःहिमहामिहकेवचेतसीति ३२ इन्नुतन्वयपम्यसेपोहिवशेजगामम्पायंनताघवि
धयेस्वमितेतगाम स्वातसभक्तनतमस्करणाजगामपद्मामात्तयेविकरैस्मुमहाजना
म चतर्पोहिन ३३ महानमायमोतोणाप्यहूनलिपकरोविताताष्यामवर्णनतामस्स
गः ३४ श्रीवसिष्ठउवाच इतिमकथनकृतानस्फानिपि वर्णगने हम्पेपरीतवेतन्तमथा
नःपुरुमदेव १ इतावितर्पिलहाणवातेरत्नचेननिमि दृष्ट्यग्रकरनिष्ठतमाम्मनामारम
घो २
इतिश्रीवासिष्ठमाहात्म्यप्रकाशेउत्पत्तिप्रकरणेहामिपशस्सर्गः ३४ योगात्स्वलनतं
पटली ३४ ३३ नामिमाधिपतिरिमसहेगाश्रिगतिःसफेवपोनेनतमिलीलयोः ममाधियानतंगतानप्यवनि
त्यक्तामिगेमामहिहतचा महेमाश्रिगतिःसाहेवपोनेनमिलीलयोः ममाधियानकगतानम्यतवि
तिचवर्णयेप्यानान्वयः १ इत्यवेत्रसीतिमाकतनपरितनतोचपोषणमहाहृदाःप्राविलापवेवहूविपाय
तिपावनयगंलाः कपारविवकमायेवुलप्याहाणगवाल्तापमानन्पष्ठपकेतिष्ठतेनेतलेमामवेः
पुष्टेणमोरेमंपरेमप्रितेइतिपावन २ ॥ ॥ ॥ ॥

बा॰ टी॰ ३ ७१

सकलं समस्तं समस्तं सकलं ... न तत्प्रत्येकं इति विग्रहः नन सकलः कलासहि
तः ... इति ... ३ ... विशेषः विशेष ... ४
... सकलः ... ५ ...
... ६ ...
... ।

... सकल ... १ ...
... ४ ...
... ५ ...
... ६ ...
... ७ ...
... ८ ...
... ९ ...
... १० ...

... ७ ...
... ८ ...
... ।
... ९ १० ...
... ११ ॥ ॥ ॥

७१

132

वत्समातात्वोमसगगनेनतयोर्देहयेवत्सात्पमात्रतेनेति १२ तत्रहात्तमोगमनवकृत्पनेनस्वाग्द्धमेइपाकाश
माइरपामात्रणवद्दूतनवहिंसिन्पाइतेहातनेतितिस्ह्रानेमितिपादेहूस्यात्कवपंघतेमाइरपमात्रेनातिमा
गिमाहघेत्पर्थः सविदाइहूदहूतेवकल्पसहकाशसविदा १३ चेत्पातिषपात्नसविते स्वभावोविषपान
हपमवहाक्रत्पनातहशाकिंचर्थः १४ नत्रस्थानेहस्थवातहावधातोचितनूत्पाआकाशमावा

तेनेवहानदेहेनचवात्मसिद्वता मानवोवितेशाकुत्पानसानानुरूपिणा २२ गेहातमेवग्रा
देष्णमात्रमहसुसविदा वस्मवनस्थिदाकाशदृवितिपोवामपाकूली २३ स्पघतेललनीली
लालेलललितलोचने स्वभावाखेनसर्वविततेनमोहस्मितेनागते २४ तत्रस्थवाघविहृ
मात्रुसकोनेनमस्थलं कोविघोननविस्रोतेहनहानगानं २५ हपपानसंपानतिज्ञ
भावादाकाशदेहे स्पपिनेमिघोत्र पराणकाशविलोकनेनवस्मवनःस्वेहपोवया
गे २६ महाराममघोवालकांडेमोक्षोपायेहल्पतिप्रकरणेलीलोपाख्यानेप्रस्तावे
वोतानदेहाकाशगमनंनामत्रयोविंशःसर्गः २३ श्रीवसिष्ठउवाच हगतहरमघि
स्तनपानेहृच्चैःपदंगते हल्लहल्लमातंवग्योमेरहृशानर्नमः १ ॥ ॥ ॥

स्ववावदेहरमेवं हत्पापाविमधानसमानमकल्पनाहूता १५ वस्वनस्थिराकाशदेहेस्पपिग्राकंक
स्वानहपमानसंपानमहितविनात्मनापन्नात्रिजसभावान वपस्पमहात्मा १६ इतिश्रीवासिष्ठेना
त्पंघमकाशेत्पतिप्रकरणेचतुर्विंशःसर्गः २४ पंप्याःस्पघात्मोतेमिलीलयोःउच्चैःपरेमपंपत्या
नै १ ॥ श्रीरामायणायनमः ॥
श्री श्री श्री ॥

बा॰ गी॰
३
७२

उक्कं नविदूहं तं भो। मेकाणि व मिव को मन वा मिव को मनं विंवं। को मल मह तो मं र मा ह ना ना मा मं गे न
मं स्त्र बे ण म ह व भो ग दं २ [illegible] ना ल ह तो मं भ मि नि म [illegible] ना द ह वा ग हू ना र ल मं न म गा हू र कं [illegible]
ग च्छू म ना ल ह को म [illegible] मं भ सि म मं नि म [illegible] ना [illegible] म ना [illegible] म ए ण मा हू र द हे न म [illegible] क म वं [illegible]
नं भो। म नि नि म ना [illegible] ण तं मह वं न ह [illegible] न वे नि न यो न ह कं। [illegible] ना र वि म म व म म व न तं ३ [illegible]

एकाणि व मि वो च्छू नं तं भो। नि मि मं ना तं। को म नं को म ल म ह दा मं ण म ह व भो ग दं २ [illegible]
ह क म नं मे मं [illegible] न नं भो नि म [illegible] ना न [illegible] मं भो र म [illegible] म न ना न ३ [illegible]
स्य नि मं लं भो र पी नो ह [illegible] पा ल ये वि [illegible] म न ना [illegible] म ह मं चे दे ह म ले ४ [illegible]
मं हा म ना ला मा र म नो र रो चे ह मं ह व नि क्का ते मा ने म [illegible] नि ले ५ [illegible]
न हं ह क्का नं मं क ले [illegible] न ना [illegible] मं [illegible] मे ह मं डं ६ म न नो व म हा पो ल म ण ना क
को हि ७ हि ल व म म न: वे मं म म यो म हा मो वि व ७

तैर

ह ल मे वो दि स्त्र [illegible] नि मं लं भो र पी नो र ह ल [illegible] पी नो ह मं न नि वि हे वा [illegible] पा ल ये मो ये ४ [illegible] वि चे दू मं ह।
ल म म्रि यो चे ह मं हु ल नि क्का ने [illegible] मं: [illegible] वि श [illegible] ला भा [illegible] मं य ह ल [illegible] पा रः ५
य मो कं ना ए म [illegible] ते [illegible] म ना [illegible] ने न हि न र व र क्का [illegible] नि मं: पो ले न हि ना र क्का [illegible] नी व म घ म ह ल पो ले ६
न न ह ने लो व स्या म हा पो ला हि म व न्के ला मा र या [illegible] ला ना म [illegible] क दा ना म कु र को र य र व या ह ७

134

ॐ=

निर्मितं शालेन तत्क्षीरकमलस्थिते ८ महद्भिरात्मभिश्चैव वनेन तु नवनिर्मितोत्तानिमिषां कृपेषु यद्यपि मम्मा
मात्मनेव तथाप्यमोत्थापयामास हि स्वेन एवं मन्त्रमन्त्रं वैशम्पायनोऽब्रवीत् गात्रैः स्थित्वा सर्वे
मातिभव इः स्थानं मातृष्वत्सुनत्वं कृतिनिवर्त्यैः आकुञ्चनमर्यमानाति हैत्तः १० विचित्राभरणा
मणिमयैः नसैर्लतला याभवनन्नालैः शोभमानानि विमानानि वेष्टितैः ११ पद्मरागमणिमयानां तत्स्थाना

ॐ=

पादमतगधिया धीरं सन्निविष्टं यानि तानि श्रेष्ठं तत्वान वितत्यमेव चमत्कृतमन्दिरे ८ तनोमयुखा
नामिर्मौ विश्वाधिष्ठितो माणिक्यकान्तिः सूर्यसहस्राणां मानां महतां मानितिमिषां ९ सहस्रसुपर्व
सर्वान्तं सर्वं वैशम्पायनकोटरं सहस्रांशमानानां मध्ये तत्सानुकोटिस्थितं तथापि १० उपर्युपरि चोपरि स्थित्वा
द्वितीयं पृथक् विचित्राभरणालंकारैर्नानावर्णैः कविमानकैः ११ पत्रितैः पुष्पितैश्चैव श्रीमेवं विकु
लम्भसस्ता पद्मरागमयैर्भावितैः कल्पवृक्षैः शोभितं १२ मरकतशिलातलैर्भाषितैः हि मनसा
सुन्दरं कांचनादिस्थलाविभिः कांचनस्थलमास्थितं १३ महामरकतमणिभिः शार्दूलस्थ
लनीलिमं दृष्ट्वा पश्यत यामस्तत्र वर्णिता नात्मकालिमा १४ ॥ ॥ ॥

पार्श्वानामप्यनेकैः प्रकाशैः १२ तेषामेव मध्ये मन्त्रमत्काम यष्टिवरत्नाभासकैः प्रभापद्मवर्णैर्हिमवतः सा
नः प्रस्थदेशसंसदमार्गं १३ तथा तेषामेव मध्ये मन्त्रं महामरकतानां महार्हहेमलतानां प्रभाभिः शो
महीतलस्थलनीलिमैव नीलिमा यस्य तथाप्यक्रिन दृष्ट्वा तं प्रशंसन्ति शोभनाह पमेदानां तथे
आश्चर्यकलापः सनजातं तात्रोध्यानास्थकालिमा यस्मिन्स्वयाविधं १४ ॥ ॥ ॥

135

वा ली
२·७१

क्वचिन् यतः पातालात्कस्थितानन्तोपरि त्रैलोक्य विमानगणानां केतनं स्थानं यतः समीपस्य दृष्टा
तद्वन्नमन्तरीक्षाकाशमिव हृद्यस्थं स्या नवैदूर्यमयमप्नतलमिव स्थितमित्यर्थः १५ मनोवेगो महासि
द्धैर्नानागमात्मा मोवायुसंचारवेगाः सज्जितो यस्मिन् सुचुम्बितलिङ्गकारणं १६ त्रैलोक्यावह्र
वहात्योपायमेघाः १७ विमानसौन्दर्यो विमानवेगयुनिलयमोवाणमसुरमिभवस्तेनग्राह्याचन

पातालात्ललालोलविमानगणाकेतनं अन्तरिक्षाकाशमिव वैदूर्यमप्नतलं १५ मनो
वेगमहासिद्धनिर्वाणनायकाणं विमानगदद्देवलीलयवायुसंबुद्धं १६ त्रैलोक्यावह
मलोकसंचारविस्तारानां अन्योन्याद्दृष्टसंचारमहामारकलाकलं १७ पर्यन्तस्थितकृष्ण
उरतः पिशाचमण्डलं वानरकुलमहावेगवद्दैमानिकयन्त्रं १८ वहद्विमानसौकाम
मिथ्याग्राह्यचलमध्ये यद्दृष्टयन्त्रसंचारानपञ्चलक्षानयन्त्रकं १९ निकटानपदस्थाल्पमि
दिसिदेशान्नानास्परं अर्कांशुमातवनानाल्दण्यमायविमानकं २० ॥ ॥

ध्वनयोमेघशब्दाद्यस्मिन् वानयन्त्रकं वायुविद्दमसयन्त्रकृष्णमोतिशुभ्रकं १९ क्वचिन्दृश्यमनिहित
देशेनिकटातपेन दृश्येः सन्तमेलपोवेगारमाघनादिना अल्पमिद्धैः सिद्धाद्येदेवयोनिविशेषैः शुभ्रा
न्वितस्थानं अर्कांशुनदीयासमलवातैशुद्धयथौयाममलाः विमादृश्याशाल्पविमानकायस्मिन् २०   ७१

पञ्चमं चाम्बरं नीरं गौरवर्णं कश्चिना चरणान्या चामरं लेख्यं च लम्बितं चलं । पूर्णं पूर्ण मंगलं कुम्भं चामरं चा वरमिवा
[illegible] २१ [illegible]
स्थितं विश्वनाथं [illegible]
काया [illegible]
नियमितं [illegible]

लोकपाला [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] १२ [illegible]
[illegible] १३ काकोलूकैः [illegible]
[illegible] १४ [illegible]
काकोलूक [illegible] २५ ॥ ॥ ॥

[illegible]
[illegible] २२ [illegible]
[illegible]
[illegible] २३ [illegible] २४ [illegible]
हिमवान् [illegible] २५ ॥ ॥ ॥

वा ची
३१
७४

रिंगतविश्रांतन्तानतहिशाहिशानलोकपालानां कृतोगृनकवस्थितेष्वांतवहाष्टप्रभृतिरोधिनिसृष्ट
पृष्ठेषुष्ट्योमंदिरे २६ सुर्गांगीयमानेहिमगौतेहिमवत्सेसौदीपकेकन्नानामदत्तानांतास्तुनमोमगां
गाधसिन सूनानतवहतिनलत्रधिष्ठाम्यतेमानिपुवेदुर्धातिहिमनावाविनःसृकुकुसपत्नाहिका
लोविमानोपसिन २७ वानकंधमेदस्वेनामिश्रेषवकेकशिनोनिरवानोनिम्नदेषामलंदंतवंहत्रिपथ

लोकपालगृहेष्वांतप्रभृत्येषुमंदिरे सिद्धांषवेमिथुनषात्र्यमहानोन्तवं २६ सुर्गांगी
नलत्तोंमतनमदनाक्रांतमार्गाणि सुनानतवहहिमवत्कवातिनपवंषं २७ वानकंथा
निरवानांनवंहत्रिपथगामनलं सास्थ्यंलोकनावधमंचात्रिरणामेकं २८ सदेहमेव
[illegible]वचक्रशूलामिशक्तिमान कुचिन्निमितिमिभवतंमायचनादतेवृह २९ मेघमार्गमह
मेघमहाग्माकलंककविन चित्रनालसमाकारहककल्यानवादिदं ३० रत्नतनकन्न
लाहीरसहतगामेदरंकविन क्वचिल्कनकनिष्कंदकांततलापानवादिदं ३१ ॥

गातलेषसिव २८ वन्नवक्रादिपाहेलदधिमाश्रोदेवनाऽत्यंतेश्रनःसदेहापपतिः २९ मेघमार्गप्रदेशे श्री
महामेघानांपृष्ठलावर्तकादीनांमहतामलयष्टस्याभिमाकलंककविचित्रमलवत्रिंशाणाकानिः ७४
पाहास्थकलानवादिदायसिन ३० कनकसनिष्कंदहवत्रकांतातलपोगोष्ठःसपवनापसलंदंतःगाह

अथ समके निगोर्हआमायणाव्रीहिनयकाचेणावर्वेनेषु अपर्वा श्रुकानियमानिषावनोतिस्युलयति
व पति २२ वालनपावागृभ्रवाहेष्टोहविमानीवेन यसकाशमानलरणयहस्वरुयानेयस्मिन २३ मेहनयो
लक्तणयावर्षिक निगिनयसानकैलननवर्वीवनपुलिपवाहेविपूर्वा चिन्नेणवलणवलमगांक 139
यम २४ २५ होत्वामंग्रामः क्षेत्रयादयोऽनमायविनेन २६ सवौनिष्ठसे गोकौति वर्हतिप्रमति

क्विप् हिंसाहसनापायं स्वच्छस्त्रोतृसंयुक्तं क्विप्निष्ठवर्त्मनो योपिनोभस्यमनाजलं २२ क्व
विन्दानलरोप्याहविमानस्वलणस्तव क्विप्तनलरहिप्यानद्दूतवक्तातिनिमेन २३ क्विप्मेह
नदीकल्पवान पलितिप्रसा क्विप्द्विमानपीवंभाणप्रभातिव्रवसानक २४ क्विप्निति
स्वनमानसकलमालितं क्विप्निषेनवली वस्त्राघयोगी सुरीणनं २५ क्विप्ज्ञानसमाधि
प्राविज्ञानसनिमालितं समहास्वसमंभमाधविजमनोहः २६ गायकिनगानंधवेहस्वलो
मस्वलक्विन क्विप्नाप्रपूर्णावहस्त्ववाक्विन २७ क्विप्दुद्धवणपूर्णाक्विप्दुह
मह्यश्चा क्विप्नमाणक्लनपूवक्विप्रामाभिपतन २८ क्विप्नुमस्वद्रमः क्विप्नलमनयम
ः क्विप्मारतिहृणाक्विप्दिकृतनोदय २९ क्विप्नस्तोदयमयक्विप्नविजमोनयय
क्विप्नलोधाञ्यकीपलक्विप्नोहायमा ३० क्विप्हिमाधवलक्विप्हिथपायर क्व

विश्वादिश्रवणात्यस्मिन २७ २८ धूमच्छदण्वात्सनहूणानां बहृमहशोवामायामसोयस्मिन
लक्षसर्वदेवशास्त्राचनीमतज्जलमयंसतोयस्मिन विमक्तालक्षणस्कर्षः २९ ५० आकाशपर्व
विश्रान्तिक्रियायाः पृथक्करणमापेतलायानित्यमालवंविधाहन्ताचनमायेतसमसमत्वभवनोसम
मर्थसमासतानयावोक्तमेवंविधाहः सापेक्षोहीयतेरति ५१ ॥ ॥ ॥

नित्यं सर्वैः समस्यते वाक्यवत्साव्ययैदा हि नित्यावयविन॥

वा.टी.
३०
७५

अपराण्हः प्रतीचीपरः पश्चिमोबाल उत्तरगाध्वनितिपर्वतेनाम्नोत्तरतावदं वहावस्तुं दृशः दिशः संचारी
नितिक संचारालेनकले ५१ क्वचित्तनोकालेन गौरैः वालः ५२ हिमानीहिमसंहतिः सजलदयवदापी
ते ५४ क्वचिदेत्यमयातुमायुवरदिर्वानचैरः कुतोबहुतरहंते कन्याद्रुतवनतावनेयस्मिन ५५
क्वचिद्देमानिकानां स्वर्गितानिपानेनदेवीः जनतेजसा पतदुल्लकविद्धिरैरवयेवांकितं विद्धिते प

उर्ध्वाधोगमनव्यग्रवाहवरगांतं क्वचित सर्वतो वैतनगाग्रमदिक्कं चारुतंते क्वचित ५२
अपियोजनलतानिक्वचिद्भः प्रापश्यतां अविनाशितमः सूर्यस्य पद्मकोपमकं क्वचित ५३
अविनाशिपूर्हते जः क्वचिदर्कानवोपमं हिमानीजलदाशीतं क्वचिद्दीप्तमहः ५४
क्वचिद्दृढतरांगं तनकल्पवृक्षलतावनं क्वचिद्देवहृतांभृगण्डितदेवपत्तने ५५
वैमानिकनिपानेन बहुलेलांकितं क्वचित क्वचित्केनशांतोत्पानमिथःसंहृतंपहिते ५६
क्वचित्कुंभग्रहगणसुरदीनामसंकुलं क्वचिद्दीक्षितमोक्षार्थं क्वचिद्दिव्यमहोत्सवं ५७
क्वचिद्दंदहंतं भोदं क्वचित्सकामलोकं वातावकीर्णमहाभूतप्रवृत्तंक्वचित ५८
क्वचिद्दयातनैः अप्सरोगणैर्मनोरमं आनंदमंडपानां वृत्तमवहद्दयंतन ५९
सुकवाहनमेकोदृक् क्वचिन्नक्षत्रं अप्सराभिर्वाहितंतैश्च माकाशवासिना ६०
मयूरहंसचकोरपोतैः क्वचिदाहृते विद्याधरीगणैर्देवीनांवाहनैर्विहितानेकैः ६१

हितं पहवहविचिरं ५६ अतंत्रहृदयेधर्मामंदलयम ५७ [illegible] ५८ [illegible]
वराध्यासमस्तानंत [illegible] वामनगधारहितं अनंतनीरंजनं [illegible] ७५
[illegible] ५० ५२

140

यदुपतिरिव बाहूनन्नमत्रैः सुविहंगन्यायातो शंकैः सुक बाहूनन्नमपिबो
गुहः स्कः सुग्रीवो हनैः सुकैः [illegible] हृदकायवेन नगाग्रामपाकानगानासुप्रमः ५३
धा ५२ प्रेनेपाद्यमललम्मादिव्यमहिमा [illegible] नचहेननवोन नानापर्वतनामपि धकरागामपी
गमोमेशकाममाग्रमश्क्षेनगोयहिन नचहेन ... गोसुनाः पर्वतनायस्थिन ५६
बलवनतोनिलायस्थितिनि ५४ ५५ हेतंवकोतेवयथायान्वाप लेः

क वि ... ५२ क
क विरङ्गोतोलनमकूहमासनमंदलं क विरस्निग्धकेशश्यामंश्यामहूलानामिवस्थलं ५३ क
विमेनेपामहिवमहिमाबायमनोत्तुङ्गं क विरस्थितलगाग्रामपाकाग्रस्यासितोत्तुङ्गं ५४ क विल
विहेवशामामक विहेनपुनानितं सवोमायापनगांनगां कालितं ५५ क विरहं
लावलाकान्तनाङ्गैरवमाला क विरुपवपोलंहममनन्तवहितायकं ५६ क विरहहिंपिघल
रातोवपलप्रोहीनपर्वतं क विरपर्वतनगमहासोहदवपुरं ५७ क विरहिरकराहं
हलनवोहिनोत्तुङ्गं क विरमायाकृतनाकाशनलिनीजलशीतलं ५८ क विरंपतमपान
हिपीनलाकूरमाहनं क विरमानिलाहतदुमपर्वतवोहिं ५९ क विरमाहडवान
वानाटकाननेनिर्धनि क विरपर्वतनलसाश्रयावाहूपतोलहय ६० क विरशमाविनीहंसीवलाह
नवनापवचवो क विरलागमहागागापहनसाङ्गम

दिमानुशिष्मेसमकगोवेवव ६१

कविकल्पलतासुसूत्र पुस्तक

वहद्रिहदुवेयगाक्षुद्रिपिगिमिग्रनलासूलितः हलनवोस्तुबवदहितनाशानुनाघस्थिनसंवृयिमिनि
पानेपान्हीनपीपतेयपस्थितिनिचुनमनात्राव दावापवाचोते ५७ ५८ एकांतनितांतनिर्धनि ५९ ६०
सुत्रनवाहनपरेकोद्गमसानसेवपः नलिनीनांसलदकः सेवामापहायी ६१ श्रीरामरामरामरामजपः

वा॰ री॰
३
७९

स्वपार्श्वे रोदसीवलनाप्पार्श्वे सा श्रीरुद्रोनिम्बार्कहरमेकीनोनिः १२ चौतिलिपिकप्रकिंपामाश्चित्रमाहपानाले
ति मनोलपरिनोभ्रमन्मारिने भूतलाधापरिनोभ्रमतोकालालमोर्केऽहं स्वप्रमातिसेवपणामम्नाका
कलस्पचोपने स्कूपमंदमनो लोकमणौ निनिशावन हे यं चंड स्त्रमेश्वपणतिः सर्के माने तनेचमपप
निनिनिष्ठामारुधन्नरम्यमानपाणालमणान्नवतामामंचहप्यमावहिनः पस्ताहागलन्नगनेमर्के मनिंच
हं सहलेनलिनोपम्चस्त्रमायामिनिविबेलनयामहामादनाकाक हवंमपन्नश्च हस्तेन चोपनेरीति १३

स्वपार्श्वे गगनं गाढं हिमगिरिशिरोनिधनं ततः श्रीरुद्रं नमस्याम कं रुद्रलीलांबुजं नह मेकं १२
पातालमार्कं नलिनम् अलापाकाकचोपनैः कविन्मृ लिम्नहरवेणुध्ल च शृंके मंडले १३
क्वचिन्मर्गीनिलाध्रलमायाकुहमकानन पतत्स्वर्भिहिमासारवमहेमालिकाणन १४
पुञ्ज्वाटरमपाकचक्रमभ्रमतन्नगात्रयानयानमरनमचय विलसत्तहालललनमच
केमहीनलचुनारपितान्मयने १५ स्फारेत्मस्यामापलोमालापायवृत्तिप्रकाराली
लोपाख्यानेमाननवर्णानं चलविपाःसर्गः १६ श्रीवसिष्ठ उवाच नमस्त्वलाविमपामम
कन्याकं चिरेवते नमिति तस्थितं नम सिल नेरहपातःस्थितो १

वैमानिके रेवसंगाना विसमयाच्चेतिनिरमायाम्प्रांतिलेपाधूनेमायाकुहमकाननं यस्मिन्त्रिलोकं
१४ रंप्यनमसिवर्णितेनभश्चरैवमवेणमापाम्हं इतिनामलक्ष्मीकुर्वन्नाहरडेवरैतिशामे कक्रमोमपाक
मर्घासनहरितिपावन १५ इति वासिष्ठे तारापंचप्रकाशे स्पतिप्रकरणे चलविपाःसर्गः १४ समम
स्थिहीपसंचीनन्नहसारावरागौश्चुतं स्पष्टंभवननामाहृष्टमजोपवर्णपते कविनमपूर्वविनामिवि
तस्थितं नमपालीलापेप्रदर्शापिनमसिप्रेलामतिपावन १ ॥ ॥ ॥ ॥

७९

142

नरेवम्‌ मिनलंवसांरुशुद्धघराहृन्यमनपावर्तीयनिवसंदेनाहिना १ गिरिकेसरीम्पः मृहन्तना
ताहिनः केसरिकाः केसरावीनाश्यात्ताः भ्रवरूपाकाहिमव्‌ ताणवमकांरूविदवोगस्मिन २ भ्र
ननीलानमृगानलनवोभोणवस्तनुताशुक्कोभननालंश्रीग्रावमातोः पातालाहिमहिगिरेः ३ उपमानप
यःशैवलिमहिग्रताणविशेषणानि दिवसश्रालोकःप्रकाशानेनवंकोतिमन ४ गिर्मिकरिदः भ्रमराद्रि
मिश्रहस्मः सर्वःश्रामिहंदेसाश्च ५ नवरवंपाश्रयाश्रीनन्ममहस्थनभापविमभवहितिश्च नेःपातिव

प्रसांरवाहृन्मांगदिगव्रकवलंश्वहन गिरिकेसासवांयस्तामोरमभवद्रं १ ग्रागिकेसरि
कानालमवोवपुणाश्चविक्रके शक्तिवर्षभ्रवद्गीश्चानम्भैवीयमपाकाहृले २ भ्रनद्गुणा
गाकीरिसांपेःसवितेहंने कद्यमानपयःशैवीत्तिवसालोककंतिमन ४ दुर्गाइविपु
मद्भुमसातिमकोवमानन बालालवंकविमुग्रानानवहरमालवकं ५ करोविदाम
तांभोधिकंपवंद्गुननिपन्नल भ्रयोनाल्पालानवतसैवादालवकंवकं ६ भ्रमरसेनावलुयां
मूभोगकमसारया गाणमकमममहावीजहरंदमभनवीनया ७ वनहीवशुनिमोना
वितुलानवक्राणिकां सरिकेसमिकानानावनान्द्रश्रमकेसरं ८ कतरभोलरसोगा
बीजसमकसंदरी मणमहोंजमहासेनवीनाकानलनवस्थली ९ ॥ ॥

गनेहोगहुमनलोपीश्वपतिनलयमिदेश्रुमसेननयतदहनोवोमसंगोधिपिलकंदेपमकंपाकाविनदिव ग
लं १ अपलाहतवीजयायलिसननिषाणीमम्नवीजम्नवाक्षीलागीमदहःसेवानलसवंपाम्मालवक
लिकाविल्वंपांशापमांभणवांममनामेवीर्श्रानामसारीजम्नानेपानाहृर्पहृदयवनोचननिमि
तंनालमलयम १ नवमपंमकर्णिकांदवपानशनिमयजन्ते ८ ९ श्रीनमगमकरमगमनमः

वा॰ टी॰ ६७

मंतोषेत्र यालेय कर्णिका हिमवति द्वीपसंज्ञा धृविस्का: पाताः कर्णिका द्वयंतस्थलेषु ग्रामसंनात मेरु
तोनस्थानि जनना लाला लिमिरु स्थानि यथा: १० ११ ष्टेति कालेन भूमि: सहिता ग्रंथो पयः षट् पराय
पूर्वंमक सौव ममद प्रवि द्रु जल पातालविमिश्रत: सप्त द्वीप सकल्पनाः दृहना पृष्टि कालेन पादिभि दिले
षुमस्थूद भ्रमरक्त सने तिमिरः नवमिर्भेदा षड् नगानालाहिभि: १० ११ द्वीपानि द्विगुणानि सादितो नाणिकप्र

मा: मालेय कणिका नवनंना लपलिको स्थलेशामंडस्थानस्थ जननला लाहिमिरुला १ तोयोज
नशनाः कोः प्रतिसंक प्रवेशिभि: पागोर्ध मेरो आमो दिक्षु लक्ष यशा लिभि: ११ हिरद्ला पुष्करवि
प्रानमप्रासो भोपि षट् पदा श्वाःस्मिनंवमिः प्रथमेव पापप्रिकल्पितः १२ लक्षयोजनविलोलिमा
कीर्तिचक्र लोलवै: नानाजनपद स्वाहू स्थिता द्वपाव पीकरा १३ द्वीपानु द्विगुणाणाम लवणा
लिवेलवषा दृधमा वलिलावाक्ष कोमलिवक भुना १४ ततोऽपि द्विगुणा द्वेदधमावलयात्

१० लि जमारू नसना आमापा काल्यद्वीपलेवषा १५ ततो द्विगुणा कारयायंसाचवेष्टिता पुन
प्रतीष्टा सादितेवषा स्वाद पीनषा १६ ततोऽपि द्विगुणा कारयायंसापवेष्टिता नानाजनाले
पुलषाक प्राप्येद्वीपलेवषा १७ ततोऽपि द्विगुणाकारयायंसाचवेष्टिता दृधपिलेवयानि
नामतपित सौचषा १८ ततः क्रौंचाभिषद्वीपलेवषेव प्रमाणषा वेष्टिनालानरवयानवानर
प्रतीमिव १९ ततोऽपि चतुर्नानो पिलेवषेव प्रमाणषा ततोऽपि शाल्मलीद्वीपलेवषामलप
लिषा २० ततः पुष्करद्वीपपि लेवषा पुष्करप्रभूषा पापलेहल तनयाहति तिमिवाष्टना २१

क्रियाविहदोके वांगनानवि पणनापिकवेना पयाना रोपदनेबोध्यंप्रकोष्टका महं वकंतु नाशांव वलयेन
१४ वलयाह तिदेह सस्थानेस्थनाषाभ्यकाय्य द्वीपलेवषानाइ नयापम लतनयेव वयामा १५ १६ १७ १८ प
वंप्रमाण यापूर्वंचन द्विगुण प्रमाणयायो नस्पाव चंनलाला वापोत्तानु यामिराहि वकसानाद्रतु: १९ मा
लषुर्ण याषवणो पिवेष्टितनाम्यापषालाषा २० २१ श्रीराम श्रीराम श्रीरामरामजयः ६७

टि: १४४

[illegible] २४ [illegible] इति
[illegible] २५ [illegible] ४६

[illegible] गोमेदक [illegible] द्वीपः २२ २३ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] २४ २५ [illegible]

ततो गोमेदक द्वीप [illegible] २२ ततो
[illegible] २३ ततो
[illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५
[illegible] २६
[illegible] २७
[illegible] लोकालोक [illegible] २८
[illegible]
२८ ताः

[illegible]
[illegible] २६ [illegible]
[illegible] लोकालोक [illegible]
[illegible] २७ [illegible]
[illegible]

वा॰टी॰
५
७८

मंवक्ष्यमाणानयोगानाद्यक्रमाद्भवसागरात्तीर्णस्तात्त्वज्ञस्तोजनकोदीनाम्त्रिसंनेवक्ष्यमाणाविहांडक
सख्यात्रिवेषवोध्यानहृदिनेवायावाणोन्यादृणानयाद्वेवनाहिना १९ इ॰ मेवोदेहावयस्प्रलयस्तिघावन
नअकेनोकंहिनेनव मालिनंग्रहाडमतिविषाग्रमवाअवाध्याहायं २१ लयनेन्याद्विमानपौनांकिः मला

अज्ञानमूलसंचारानामूम्येणासालिनां एतस्मादेवक्षूर्वस्मानतेनोदशागुणात्मना २९ नमस्तेवचन
दिक्कंम्रामानलवांणा एतस्मादेवसर्वस्मानतेनोदशागुणात्मना ३० मेवांदिद्मावणोकेन
न्यासानालेनमालिनं एतस्मादथसर्वस्मानतेनोदशागुणात्मना ३१ मेवांयचलस्वांनलय
नान्तणपांशवत वहनादेहविद्योरकाशणजवहासिणा ३२ निशान्यनादपोन्नमहा
नापीतेहने एतस्माद्धसर्वस्मानतेनोदशागुणात्मना ३३ पतितोवलितेयोग्रानिःसृतेन
कहूपिणा अथयोजनकोदीनांपातेनलघुनाहूपिणा ३४ वामवस्माडककृतेनहेमनाविहित
वेणा इतिनलधिमहाद्रिलोकपालविरपाणुगंवस्मरनलेःपोतं जगडरामवेलामानबो
गाम्यविलिनमहिरकोशरडशो ३५ इत्यार्षेमाहरामायणेमोक्षोपायेलीलोपाख्यानेम॰
लोकवर्णनंनामपंचविंशःसर्गः २५

गाणांजवहासिणा ३२ नितंतमजेप्रतिष्ठाशून्यनादशाहेन ३३ ३४ मानवीलीलानिजसंदिकोदांस
संदिग्धांतिरियामावकाशे ३५ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेउत्पत्तिप्रकरणेपंचविंशःसर्गः २५ ॥ ७८

त्वगहैवननान्दस्वाथ्र॥ लेवांवोहैविनं अनयहेअलीनाथानग नवंचवर्गिनेवलमाकगमेवंध
प्रनिपनेधं कमनवर्लिरतीनिनखानचमपालाधमत्त संाउमंइलाहमनन सांउमंइलंइनिव।
गीतनयकामनप्रमौ १ स्वधमनहें २ विनपाविथ नाविहूलाहलेगत्र अभूप्लाहिमलिनना

श्रीवमिहस्वाव ३ निनेवावर्गमौननोध सांउमंइलान निगमानवनपामेयत्तनङ्गा
स्प्रामरं १ ननोरहूथानः धमहामेवमिहयोधिनो अहपूपणवलोकणमंःपंङ्गा।
स्प्रामरं २ विनाविधुदमोकंवाध्राक्ष्रिनानलामुव विधुलसाधवदनमोनि
पर्णात्तुनोपम ३ नर्हाज्ञवद्धनाधमगल्यानमिवार्णाव श्रीस्नुदयमिवोधानंविधुह
स्थमिवद्गुम ४ वानच्छिन्नमिवांमोदंहिमदयमिवात्त्वजं मलहेहदपांपमिवालो
कनमेदनं ५

स्पोहनम्भूधप्राणिलकनाहिधलप्राथानिननवदनानिधिमिन ३ आगल्नेनआमपीनं श्री
खेमारदंधघघ्रं ४ होहहेलाहिःदमावर्गिः आलोमनेधननधलोकनंचत्त लहमेद
नंउरैपामिनिधावन ५

कहलालयोकाहृोपकोमावविंगेलोसोवानसायाकलानासाबेलिगावतनवङ्ककांनिधृतप्यृतवकाम
वा.सी नमन्पिृवस्थिवंस्थितं संपीतांनिनीतांकहरणलालितस्मितललपाविथवनमपमानंयश हृष्टिया।
३ पायेनावृति: ६ मालीला १२१ आपादेन्यपृश्चोवांतानानहृतवर्णायातिआपारग्रहलाामललकनया
७९ फुपलस्तांविधिपानाप्यक्षानानामालानानवलवेलांपते: १ आेवधः फलपाकांनास्तुपेमोहरपन

आमननमन्त्रुकरलाङ्कलवङ्ककांनिस्वपीतांनीतांलहरणांवलोपमानं हृष्टिपृष्णयपनिध
लावेपाहलंसानंनहेस्रविपोगाहलंरहेननन ६ श्रीवसिष्ठ उवाच मघवनि मलताना।
विलम्पामनहरसी मपन्नामनलसकलपापकामांचरेवन ७ विनयाममसमामेनेद
वींचेमांलवंधवः पुष्पनलनावलामानन्ललनाहृपथालिली ८ ननेम्हननलनवसहद
यागनाहयं लक्ष्मीमायेतिमित्रसकलालिलमहि ९ आपारविविधाह्वानमासावलन
हांवमनलमोहगललालमवानेहितकालनं १० मर्वावपिवनवालसहापनपापनायवे: श्री
ललाङ्गरमलवरंवहहमपमिवादिन ११ लवालकुलनालोलालालोचनालिविलोकने:
विरनकुवलपामिश्रमालानोकुसमांकयन १२

लवुंसकेकवचनोपक्रमालिङ्गावचनवान्यपश्चाारसः रसायनेशुद्धिकामने: ११ श्रवकलना ७९
कामसिथावालोलनारलिवपरिणतेलाचनैरलिपावन कमलालिमानालोनिमिश्रपवलक्ष।
विलान्कुवलयोन्मिश्रमालनोकुसमोचयतेनोमेता १

148

सः समं तेन रमणेनो हारिणा ११ बहुः कांतिलतामायालस्याः ली
दुर्वीकृतमवर्णा रसप्रवाहाभाः सितैः समं तेन रमणेनो हारिणा लोलालयैर्विलासैः
लार्धं स्रक् माले लाः सैलोलिका स्वविलासिनी विलसन्तपीला लोलिनी लावण्या
मकरस्वमौरवर्णलतायाम्रवारी येः नागालालगतेरूढः श्रीमन्मालेपते स्रगाने
लमिवायमानमिति शोभः १४ प्रत्येकं बाहुलतिका कोर हतका ऐणा विलोलवेन विशोभमानप्रति

दुतहेमाभासहस्रमिलितहारिणा देहप्रभाप्रवाहेन कनकीकृतकानने ११ सहजा
घाचवुलस्यालीलावेला विलासिनः नवनेचतरंगाग्रानिचलावण्यगेयैः १४
विलोलबाहुलतिकाग्रोतनारम्यापालि किंकरनवे हेमकल्पवृक्षलतावनं १५
पादेरूपहिता स्वनपुष्पपल्लवकोमलैः स्थलालवाहमालाभिः स्वप्रभूतलप्रवनः १६
तालैर्मालालंकारांगभ्रकांतांगरविलासविधा आलोकनास्वनासकेनन घराहालपल्लवान
नमोस्तवनरे श्रीप्रापिताकाकरममाजवि नमाजगमृरशामायपाहेगरहजनेनमः १८
पणानपादयोर्गेहेनयोर्वैकरमांजलिः प्रालेयशीकराम्भाः पञ्चिमार्स्वपयोः १९

ललितविन्यासभवेन सम्राप्येक ल्पितवनस्थानेभावाभवामंतं कल्पवृक्षलतावनं किरनविलिपलक
लयहितियाबलत १५ अरहितानप्रानानिचयानि पुष्पाणि पल्लवानि नव्यैः पादैः पल्लवकोमले
हितिपादैतसप्तं गुल्मानाहरणगणपुष्पालहकारदेवलाभानरपनकलमाणहरलमालाभिरिंगकं स्रु
विशोविधापाउरवतीना १७ जम्बूधरामालास्पदापत्रः १८ प्रालेयशीकरामासाहिमावकपाववैः १९

वा॰ री॰ ३ ८०

जयतमितितेजाः तमवाण्यमपुरुपाद्भिवचलं ॥ ११ ॥ दैवमोघमनं सव्यतिल यालकं ॥ २२ हेदैयो कलं संततिः
हितानां स्थितेनेमधाराण्यानं मवराधाम्भृतो ॥ २३ खवेदनांवितालनलकार्थः ष्कष्ठष्कमिव ॥ २४ गुणाः गुणौ
जगाम स्थैषकामवर्क्तः कामवकं नाग स्थानौषातिमंगविपंलवधो लक्ष्मं सविनवरि तिन्नायेनागरूपविनाग

१५०

जेष्ठमामांदयकृत्व जयतं वनहेवौनोडः स्वनाषार्थमागते प्रायः वाग विखणमेवकर्मनि
जंसमा ॥ १॥ रविनहवनं नेतेडैनावाचलराहयान स्मुणेनडः स्वयेनायलरूपनेडः विवतो
जनः २१ जेष्ठमामांदयकृत नेडैनौ प्रलिपथाक्कमः निननडः स्वमाचलर्षेडंपतिमयमनाम
कं २२ जेष्ठमामांदयकृत्वं देवानवमवनोहिवाविहस्ताघणारूपतो सर्वालिघोकलक
योलंभमहतोहिनस्थितेः २३ नावधारहमन्द्रममत्रुपमुनांयव स्वांगतौनः पितवाने
नमस्तं नगात्वंय २४ पतितोणमहमाहयविविपनः प्रतितण देहस्नेमरनभवनापा
चेतिमधुरैःस्वराः २५ गुहानुहगुणावप्रलापलपनाकुलः सौतिस्थलाश्रयायाभिःप
गिरौदितिपवनः २६ निर्मुक्तं हकाशिपापमुक्ताक्षपयोधराः नमौनस्वाम्यविधलाःपरं
कार्यमिताहिताः २७

कैः

त्यादिता स्थनेयाकापोसदेहं विवितिपनः २५ गुहाहृपाणिपातिगुहगुणावप्रलापानिलपनानि ८०
मवाविनेनाकलोयाक्कलोयामोयाक्कलश्च २६ मक्कांवरास्यकाकाशालक्कवहाश्चपयोधरामेचा
लनाश्चपामा दिक्वावाणभमगवायवातिस्थामसामपानिम्नमाः कार्यमपुहि २७ ॥ ॥

मृगीविलद्दशनाधिहननानिहतानलविनतसर्वांगः ग्रामघाल्होजननपः स्मृतिपरोमदेकामः २८ दिवसे
प्रतिलत्तृणीकृतमतलतो मम तेनिक मे युवचनीयत्वमे हितीया नापयानतः शोककर्षितस्य २९ हार
उपहिलेनविधूसरश्याविपञ्चविगलानेनहास्थिता ३० कोकिलेलिलिसिस्यकलापिमः ३१ पाल्हा
कतेहृणितमितिपावन स्वंशाने ललने शिलातलेछप्रतिपादेहस्य दिकशिलातले ३२ म

ततविलसत्सर्वांगः कसमांकरदर्वकंपाः उपवनावृत्तेत्यामोदीनोस्मृतिपरः स्थितः २८
दिवसंप्रतिहृत्ताप्राप्तवपुषाघास्य विरहः गुच्छलोचनकोशोभ्यलापासानिपतंतस्य २९
प्रशांतमनसंज्ञानारण्याः तापविधूसराः विधवाविगलानेत्रः संसृत्य हृदयाद्धिता ३०
कोकिलालिप्रलापिमोन्हृष्टिवाच्यहलालनाः गुलोमस्य सन्ने दृष्टेनिपल्लवपाणिभिः ३१
श्यामानघनयाकंतेहृदकुभ्रशिलातले निर्दृताः प्रपंनत्येतेनापतनमण्डलेरकाः ३२
निःशोकयानलश्रीकामहकालिलतिलापाधः स्पंयनलगूरापूर्णमिहरागहननंतागनाः ३३ चेतस
यानपुष्पांवेदेभ्योहदग्रोधमगारवेः हृतिगंधोविनिर्यानिश्वामोहरपरनामकः ३४
दुमविलासिमोविरहाः प्रतिवासरं ललनाः कृपाविलीयंते समकवतुच्छलोचनाः ३५

काहृष्टवालोविधुराः विललिताः श्यामयारदंतनगमंतरगमंडोपहकरद्योयेवुयलपवंहृणाश्रुते
निःशोकयाश्रमप्रायंगानश्रीकाः सनेमाहननलामरुएणतो ३३ श्यामोदेपिपोकाले श्याएपीडकला
सूतितिनिनिंयते ३४ चेत्रेदुमानविलासयंतितछीलाः चेतेनिपातेस्य विलीयंतेविशीर्यंते ३५

वा. री.
३.
८१

कृत्वा ग्रहणं गृहीत्वा सो पवनात्मजः ३६ सा तस्य ता वत्तादनिचारलमपि कस्य यंत्यो वायः सोयनम
गांकः अथ भाविनः मधाकायानम पुत्रः ते दे वियवनगघ यासानघा मात्मनि वद्दवेसमाधिनि ग्रह
निर्यदानं दस्थिताः ३७ लानग्रहणं मानत्पुपवनवता ३८ एवं शोकम य वर्णे विवर्तितमध्यमा

प्रदेशमस्य ऋष्ये देहं प्रवृत्ताणं तमाकुलाः कृत्वाः कृतवकृता ले सोला देतलयं त्यमत्तनमवि ३६
प्रवेशमंमं ... तस्य नित्या पवनं कल यत्नः स्थिताचायो निर्यदानं दमात्मनि
यया कमय पुका वानरां दमयानि चापनं नवमयनमं जातमपानानाम्य वहनं ३८ नदेवो
गायकिं नगं यथं विघायाम्बधांगानं मदनं तदगुनं ना मप्तन कदा चन निश्चलं ३६ १२७
किंयतेना लाव दस्ता कं शोक ना शनं महान्त दर्पनेनाम्नक दाचन निश्चलं ३६ ४०
कवं तमापुत्रस्य भिंधत्सम्यग्वा पिता पल्लवे ना नता नग्रमत्य ग्रथिमिवाज्जिनी ४०
नहता स्नपीननेनामो इः वदी आगमकः नदेवाप्र दद्दुलाम्या नाहो पलना पमिवाचलः ४१
नदेवादृहजनः सायं तया इ आविलोकनानं तस्योवाक दुः वनिमं को बसु बाम्हनपाचघा
श्रीनामउवाच नयामस्रीलयामा चापुत्रस्य जेहरणाः कस्मान्नदप्रानं दतमो हनाथनि

कुत्रचिन्ततस्माद्दितेः ३४ पल्लवेन स्वसं तानम न्त ग्रथिमिव यथां नलपोमिवलनपते ४० ४१ ८१
४२ लीलायाः समसंकल्पनात् वेतनमा नरणा रोगो वपुत्रस्य वासनाय दर्शानंक लोनदत्नमितियामः
शोक ने नयेनि मात्रामान रणारोगो मोहमिति निम्हा पराम्नेनकार्यं मदायः स्वयमेवाग्निर्षि नोमायः ४३

लीलायाः शुद्धबोधाय मनसा प्रणंचामि ध्यानपरी लार्थं येन शुद्ध देह पशुन लामावामज्ञा दिप्रपंचे मि
ध्यात्मेन सूक्ष्मपुत्र देहाभावा न न बोधेन मूर्त्तता यो लांव नमान पशो ताति तिक्त मौतिक शरीर धारणोधा
गाश्च न स्वं शरीरधारणा मिति मे वपालिक मनाधिन वसिष्ठ उपक्रमेन बृहस्यामीस्ला येनाशेनमिथ्या
पृथ्व्यादि संघ कोदेहः तमेप्पृथ्व्यादिको येन बृहस्म मावस्था नःके कल्ल विद्यामे वाव तिष्ठन स्मघः ५५ बाल

श्रीवसिष्ठ उवाच बृहः पृथ्व्यादिकोयेनयेन पृथ्व्यादि संस्थकः न स्थापितात्मनां यत्ने धामेवा
नाम्न केवलं ५६ अमरे वाग्र सोदिवमालिश पृथ्व्यादि देहनात यथावाल स्य वेतालो नाम
तिनदेवेहनात ५५ यथा पृथ्व्यादिनाधात मह पृथ्व्यादि मवेत्ताणात स्वमे स्वमपरीतानात
धानाग्रस्व पिशुत्रं ५१ पृथ्व्यादि रवत धावुदेहविमिथ्या नस्यते तथादिरवथ धान्यतंत्र
सेश्चवस्तो धमः ५७ स्वमेनाश्च मदीनान्यं स्वमवलं चवृथ्येते स्वमसंगानाचवृत्ते तमस्य
पर्थचित्रिपान्तात्मा ५८ देहपृथ्व्यादि तथावृद्ध पृथ्व्यादि भवति नाणात मृच्छंकायपालोको
तिमा तसमनस्यते ५९

लमंत्रागानां तुहपश्च लरदेवे दनाहेनालोमाति ६० स्वमपरीतानानास्व मत्वपरीतानात ६१ लमपिता
दियान्तना विलिमानामतिथावत हानामास्पष्टं सिकादिक जेश्च ६२ नागरंस्तू नमदीतमधेवहानं
बुध्यते पारंसवाहनायपंचि क्रिया ६३ धमाधवलाय धाये पंविवर्त्तनस्थूलम वानमव सिद्धुमिथार
विमिथादिना श्रम नस्यते के स्विदिति शोषः ६४

वा॰टी॰
३
८२

५० स्वलाभीता: स्त्रीवा मता: स्वर्हं निद्रा: स्वर्हं नयाहंकारा: स्वरूपमेवं निजनत्पत्तकं फलापत्नादिकार्यमित्य
र्थः ५१ एवं कलियतं ५२ कथं तत्त्वज्ञानं स्वाहं स्याकाशमेवेति भ्रांतिनयामित्याग्रपंचनया ५३ वनमिः किं
भूतैः प्रकाशप्रकाशिकालनिमित्तानान्यात्वियंते ५४ ५५ ननु तत्त्वे देहाभावे लीलयाकृतः पिंडासिद्ध स्तो
हृतैः प्रकाशप्रकाशिकालनिमितानाम्यात्वियंते ५४ ५५ ननु तत्त्वेदेहाभावे लीलयाकृतः पिंडासिद्ध स्तो
दूतस्य चाहं स्वलाघनि हस्त: शिशिरले त्यक्त तत्त्वरूपकल्पे विंजलस्योपघ्रष्यमाणा: प्रमाणाद्यभाविता

वालोत्तमेव वेत्तालंतित्रिपद्माग्रतो बोधनं केशोदकं त्वमस्याप्यलत्वमस्तोचेतिमोक्षिकं ५०
वालोत्तमे देवेत्तालंकि त्रिपद्मा ग्रंतो बोधनं वेताल वनप्रहत्तादिप्रपंचत्वं नभवतिच ५१ या
वत्तताच हं निद्रा स्वनो या नाशस्ते स्वचक्रे वेतालवनप्रहत्तादि प्रपंच त्वं न भवति च ५१ या
वत्तत्वाचाहंनिद्राग्रस्तोयानाश्रमस्वेच्छे: स्वप्नादस्वनितंभातिनाकोऽकंपरमार्थतः ५२ ली
लाभावितमसेत्तपदार्थानामनोवृत्तः आकाशमेवसर्वविस्ताभ्रांतिप्रांतिनयोदितं ५३
लयालयचावत्तत्त्वज्ञाप्रस्थादिनालिता आकाशमेवसर्वविस्ताभ्रांतिप्रांतिनयोदितं ५३
लयातयचायत्त्वबुद्धाप्रस्थादिनालिता आकाशमेवसर्वविस्ताभ्रांतिप्रांतिनयोदितं
चस्यालोकवियत्कालाचलोपवतोम्नेः पुत्रमित्रकलत्राणिकथकानिकदाकुतः
हृत्पमादावन्नापन्नपञ्चभास्तमेवततं सम्यक्ज्ञानवतामेवरागद्वेषहर्षोऽक्तः हस्त:शी
विषयहतोलीलयाप्रेपुष्पाणाः ननुभावस्थितमसत्त्वाधारास्थितेः फलं ५६ बोधोदि
चेतनविघ्ये वनपात्रमानिह लम्बलाहर्षितयातिनत्वं विमुक्तः सर्वत्रापव्यमप्यवपदार्थ
जालंस्वमेघकल्पितपुष्पितलम्बमनल ५७ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे ... लीलो
पाख्याने सिद्धदर्शनेऽहं न कथनं नाम षड्विंशः सर्गः २६

भार्थं स्थितोत्साहं मंत्रोऽथोत्तमत्त्व नहक्तनोपक्रममनन्तलयप्रेक्षावाबोधोपस्थान पाविधायाः सर्वोपिज्ञानवि
नैवविवर्तं हृदयफलमित्यर्थः ५६ सर्गार्थं भावनत्वं स्वरूपं मंहत्तिबोधयति यथैवमाकचेतनतिचिंत
यति ५७ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे षड्विंशः सर्गः २६

८२

154

लीलात्रिविक्रिलाम्स्योभर्त्तृदर्शीनलालसा तस्याग्रबोधितास्वप्नावजन्मान्याहस्मविशः तस्माद्विलयम
नोमस्त्यकोर्त्तोत्मंस्पार्का त्वोनन्न्सेत्स्यामीदीनंगुणेहे त्वाक्स्येस्वानहिमन्तहीनतत्त्वायथतः १ त्वस्याया
नाः स्वस्त्ततस्यनतयो २ स्पलीलास्नानजनहृष्णाम्यमौर्दिनो नन्दिनोल्किवस्त्वानः प्रदेहेनेत्याहस्यामहस्पति
मूत्याम्मसंकल्पणूर्गीरानाहृष्णीकिनियाचनतस्वयानविरायान ३ नन्लयोमस्याक सिकस्पोन्मोन्माहस्यप

श्रीसरस्वत्युवाच नक्षिनोनिहिस्त्यामेनस्यामेरत्यकोन्मे स्वर्नीक्षित्याद्याप्यतनस्वस्पेस्पतेन्वतो
स्त्रियो १ यस्मान्कृवन्नहेवीस्वाप्रहारः कृत्नस्वस्पत्त्य यानस्ः विस्मस्तनेस्त्वत्यायागरोत्स्युतो २
मस्पाकाणस्मलीनालीलामाहस्तस्यसानी योगस्मयोगस्मयास्मयानूलीकिवस्यितो ३
संकल्पानस्यान्यांयाय स्वस्यक्यवनस्मियः यत्रेत्हांत्त्विश्ययनितेनयाः मास्यक्यानतया ४
स्वस्मादिन्नात्रीमाणालित्त्स्पतेग्यस्वहिनानयोः माम्यक्यवनयनिस्मिन्नसकल्पयोगितु ५
श्रीरामउवाच जेयंनानमत्येवास्मसहस्माद्यवस्थितिरः देवूयायात्ननृत्कासनाकिमन्यायस्य
कथम ६ लीलोवाच महतस्पमतंमोचोमोयनयानमकूयेतिमे नवाहविंनानेहेयाहयाम्मो
इहहिनकिं ७

नाकस्यनयोः सवाहोयपनिविहितायमस्येकाविहितोहरूयलनान्नयमेववासिदः समायतेमकल्पतिनोक
येयोदेवनानगहृहोदिनोस्याविकहृयोगिकनल्पायवयास्मस्वर्विदिसकल्पः स्वमेवोज्ञानतेषामनत्रमिथः
संकल्पनयस्पत्त्वौनकालिकीमर्यादिकिंगयनेतेनयानिमित्तीनयाः संकल्पामचाहोपिनवेत्स्याथः ४ आ
विमलनहृयाम्यदिवयान्नंनाडीप्राराज्युपलविनपापोत्मयिक्ततेविना ५ रयामनकः पोकासमानाय

श्रीयोगवासिष्ठे ... ३ ... पत्र १५५

वा॰ री॰
३
८१

अभ्यासेन विना अभ्यासस्याभावादित्यर्थः । दृढेन निश्चयः प्रोच्यते यस्मात् निश्चयः ८ नयातः मेरुका विधिकेनेनम
नः अहैनकर्मभिः संस्मसंकल्पात्म धर्षकिपाधिष्ठायाथायां गुणाः शोभनेनद न भवः छायोपविष्टोगस्य
पुंसोयोनभवः सदा ९ लीलाहे दृढ वाहसमीतिभावोहृदसम्यकाः १० यथास्मसंकल्पासंपन्नामि म
156

रामबृच उवाच अभ्यासेन विना वत्सेन हाले हैन निश्चयः नलसंकाताेनाम स्त्रिः शोभवां लि व
ति १ अहेतयोनयातो मोक्षः यस्महैनकर्मभिः शुस्वतेनापरस्य स्मच्छायोगानभवः कृतः
लीलासीतिविनाभ्यासेनवनारंतानोभवत् यदाभावत्वदासस्मसंकल्पात्मसस्त्रते १०
अयाश्रितमसंकल्पासंपन्नातेनमोहतः सपथपतिनम्निनपतिनवहदो ११ देहा
नीनस्मभतेत्वसमीपयधिरानबुध्दि नतेनमवहोतेएवंवतस्मवर्तते १२ लीलोवाच
देहेवमदिताकायेपतिविप्रेमसमाभवत देहेवमस्तेमम्नाम्भपत्रोवमयाधियः १३
देहेवतस्यसमारेनाक्षिप्तमहल्लान्तरे यतथालीकृतेनश्रितशरीरास्मित्यावस्थितः १४

लोकांपश्यन्तिस्मभिमतंदेश्मितं ११ १२ एवंप्रसलसमुपदर्शनेनोपदेशेनचयतोलाथैनिहृतासंभवात्
कामंरूपाकाशानेवभवेदेयरलोकदृश्यस्मस्वदेहाजसहस्राणांचसंभवमनवदतोलीलाहनःस्वभा
देसंकल्पदर्शनंप्राप्यपनेदेहेत्यादिना १३ अवस्थितःवसुधाधिपस्मनवयम्मते १४

१५ [illegible] इहैवान्तः पुरे [illegible] १६ [illegible] ७

[illegible]

[illegible] १८ [illegible]

[illegible] इहैवांतः पुराकाशे तस्मिन्नेव गृहे [illegible] १५

इहैवांतः पुरे तस्मिन् [illegible] इहैवैव समवस्थितः १६ [illegible]

[illegible] स्थिताः [illegible]

[illegible] १७

[illegible]

श्रीदेव्युवाच [illegible]

[illegible] १९ [illegible]

स्थितो नः [illegible] २० ॥

[illegible] १९ [illegible]

[illegible]

वा॰ सौ॰
उ॰
८४

पतितः प्रविष्टः २१ भोगकल्लोलानां कल्लोलानां कलनाभिर्विक्षोभितैर्मलैः ततएव मलयुक्तं चेतना
नात्रविधेयता अतएव जन्मतः प्रतिपदं नानाविहृतिर्विविधजन्मानि येनैवजन्मनामुपाधिः प्राधान्ययस्य २२ २३
अवशानामवलंबनं २४ नानामहाभोगानामपापापादितो योगः २५ ननु विहृतानाः २६ इदृशास्मिन्संसारपाके

संसारसंसृतेरस्मिन्नरतीर्यावदस्थाधियः मनुष्यकामजन्मपिंपतितोभ्रममाणकः २१
भोगकल्लोलकलनाविक्षोभमलचेतनः नानाजन्मविहृतिः संसारोपाधिकल्पकः २२
चित्तानि गजकायानि कुर्वन्नप्याकल्पान्यपि स्वयं स्थितो जडस्तथा नजागर्ति भवभ्रमे
इत्येतदस्मद्भोगी क्लिष्टो दृष्ववस्तुमान्महाली इत्यतदस्मदाख्यानावस्थितावपातनाकः २४
ततस्ववदम्भंकल्पान्समोपवद्रावतीति नानावनेनानंशपलेवामिववनान्तरे २५
अन्यएवाहमंसारः सोन्योवसांड्मेरुपः अन्यापन्नतनावन्येष्ववहारापरंपराः २६
संसारमेरुत्वानीहृतानि पार्श्वस्थितान्यपि हृद्योजनकोटीनां कोटयस्तस्य विद्यते
आकाशमात्रमेतेषां मिश्रं प्रपञ्चनःच्छनः मेरुमंसकोटीनां कोटयस्तत्र स्थितः २८

शेषअविद्यानविहृद्यामायार्थेअन्तः संनिधानविनियानवत अविद्यधविनयापीहृदंसंमाणिकदृष्टोहृदयं
तं सअवधानमित्यर्थः २७ परमार्थदृष्ट्यानादृश्याकाशमात्रमिति एतेषां संसारमंडलानां इदं ८४
पारमार्थिकं वपुः स्वरूपं मेरुपानस्था चिदाकाशमात्रे तेषु तेषु २८

158

यर्कं मह विनालोनस्य मरीचो २९ एवं दर्शित ब्रह्मांड देवतानि महाविष्णो पद्मसद्भवनायायां मे कुहूमि
महान्यापि विहूहितनया हूह्या नियानकावरदीनानि नावनाद्यमपिनभवेतीमद्यः ३० वस्तनः पुष्पा
हितामर हितेवचित्ततद्गानि विनया प्याखियकहूरवामनया ३१ ध्यानाजगद्गतेऽपिनवस्तुनिकटाविर
१०किं विनयपद्मभिनाहकचनीनि ३२ विचित्राकाराः कालाः कालागानि हितनाद्याधीनि बुद्धाउभवना

159

महांभगुरु
एममालोपरमालोप्तांवांनिर्माले महाचितेः स्फुरं भर्दं हृदीवचमेणाव ३९ नानाधन्नामसाघोनी
एवमपिमहांरकानिहि तुलवाधानकामाश्चमपिनानभवंतितो ३० कचनिनामिवेवंनग
वनवद्गानिविपद्या पुष्पांचम्नवहितनाजमा विद्गलिविनया ३१ यद्यानांगः सारमिहनाभूता
हितारिनानानि ननपुष्पाविमपवेक्षांशवेवकिंचन ३२ वीलोवाच एवमेतन्नगन्ना
पुतमेवेन विचित्राकाराः कालामहेशाहमाबलेतया ३३ बहलामस्ववतीतांपाय
नमपाहरनमिहाधुना ममैवानमेनकालननमेनवमाविकं ३४ संसारमडलेदेविकस्मिं
तृपोतनयाननिम नानायोनीन्पतीतानिपणमीवाभुनाण्वः ३५ इंवाप्यनाकल्पिताननोहमानपीपि
स्थिरभवेपा लोकानामन्नभूमीविद्याधरवरागना ३६ कामिनी ३७
ना संसारेमंडलेऽस्मिन्पद्मोदयावकामिनी

ना भवंतीमयाः ३३ इहलीलानन्मयानयोनः कायेंदुः स्वेमनापबाहूल्या
हेरेष्मापानमैमहाविनिस्र त्वांभवंतीमयाः ३३ इहलीलान्मनानयानः कायंडः खंमनापवाहुल्या
न मध्येविहितिरावसाहरिमपन्नकालानामलस्कैनस्त्रमर्थः ३४ वस्तोहिरण्यगर्भाटेननकल्पाराव
नःकारोगणाधुनयापानिविवनयानवावनीताषाः पणामीवस्फहरणामीनिपायवन ३५ लोकांत
रंविद्याधरलोकस्तदेवाजं ३६ मानवीमनास्थिता ननःपद्मगोस्वाकामिनीयमवमितनवधाः ३७

वा॰ री ३८ वामनयेति पादे स्पष्टं वामनयेति पादेन वने वामो यस्य ... धर्मं यदा न मिलेनिया
३ वन ... गुल्म ... विलासिनीलतानाम् ३९॥
८५ ... ४१ का
... ४२ ... विशेषाः ...

करे ... बाले ... वासिनी ... ३८ वनवामनयाम
... विलासिनी ३९ ...
... ४० ...
... ४१ ...
... ४२ ... मया ...
... लीलया ४३ ... विलासिनी ...
... ४४ कर्णिका ... मलिना ...
... ४५ ...
... मया ४६

... लीलया ४३ ...
... ४४ कर्णिका ...
... मलिना ... ४५ ८५
... ४६

अधिकश्रोणिषु समानयामस्यामया हर्षोन्निषमाणस्त्रस्यामोवश्यायावाः निष्फलोपः हिलनमामरिपु
मेमतिधृन्माकेवंनमनिधिपामयेनिपावन कैवर्नै धुमारिन्मातुन्नयाननप्रदेपोनातुंनेदेवापनीनेप्र
भुविष्टनंगनलेकरुपाक्षोदेहमम्मप्रमाप्यनिविनिपननान्मा वंन्याधिननदृष्टमिनवधेः ४७ पी
नंपलिपामयेनिपोषः ४८ मारम्पापधिनंपामामासप्रेमाप्रालिनीधमपीवानिधुसंस्थिननपेनिपावर

हर्षनमामरिलधिकश्रोणिषुमानया मम्पांवुकरुपाक्षोरमोहमाननानारनं ४७ पी
नंवमएवनीनीरगांधमामषुश्वरं भुविदृमनंनेधुनलिकेरमामव ४८ मारमोमर
मालिम्पासीनामरधुश्वरं मामम:रानैनेवानंमनमामांजितः ४९ तालीतमालकं
जेपनरलानननेत्रया लीवप्रेमाणविनोमैः कृतंकांमावलोकनं ५० कनकप्रतदृमे
हमदरैगंपंनैः रूगोमादेवुनिन्मामनोविलाःहृदयदृपयः ५१ मणिकांचनमालिका
कामकानिकायनले कल्पदुमवनेमैवायनामहानन्दकृतं ५२ ॥

मयासीकारेणहानकुसिनेनमधुमवंयधामानयामामंन: प्रपीयुरः पनिविनिमावननमारमो
रंगितः श्रीणिः ४९ लीवप्रेमाणममरनिनीमानन्दकृतैर्मन्मयविनोमैः कांनमावलोककंम
यांकृतं प्रनेननधोपन्मानारञ्जकं ५० मणेदुवःप्रप्रशेलनतामया प्रवुनिनामहापवधर
पदाप्रधममधुपानादिनानेपिताः ५१ नमिनेवनन्मानिवेवपूना ५२ राम राम राम

वा.नी.
३
८६

162

[illegible]

[illegible] २१

कु ला X

[illegible] २१

ह्मप्रपंचमिथ्यात्वात्स्विदाकाशात्सत्यस्य तया एवं नोविकारोत्पाद्यति हि स्यामस्वर्ग्ये वक्ताऽणिविमानह
ष्ठान एवं ज्ञानी मानेकर्कोटिकोनतंमसमनासंप्रयतचैनमस्थनयाम नानमिथ्यामनकुर्यादिरांपिलम
नानिरोधकत्वदर्शनात्त्रिरीमनानयनतिविनिपाकिनयायः १ एवाधिनावस्थमसत्तनिरोधकनवा
धितत्वमेः पितदर्शनाकिंवाणायेनचाविहः पविहृतिकुचहांसमित्याहिना एवपंचमत्तनः देव्यवि

163

श्रीरामउवाच वक्तांगमानानब्रह्मांडकृत्याद्विविकुमंडलात् कोटिघोतनसंयुक्तानकपंते
निर्गतवले १ श्रीवसिष्ठउवाच कुचसांकुत्वतेहितिः ब्रह्मांडमेवमयारता किंस्वायंभुपंचि
वेदमावतः पुरुषशंवदे २ तस्मिन्नेवगिरिग्रामेतस्मिन्नेवालयांवेदे ज्ञानसनःसर्वविद्याला
ग्रामारचनितगतो ३ तमेवमंडपाकाशकोशान्तं कृत्यमावकं वनःसमदर्पचन्तभसनलनो
नभस्तलवान ४ आकाशात्मनिमस्तीदंतस्मिन्नसहावपत्तनं राजगृहानभवत्तिरूवमायापसंदय
तो ५ लीलाभिधानाप्रासानामानयाचलगिरिविना तन्माधहसमन्वसुरेमान्धर्वमनोहरे ६ मा
देशामात्रेन भिन्नमानचैवत्यहोदरे ब्रह्मांडान्तमात्रामायगिरिग्राममंडपे ७ ॥

निरगवाचकदेवशकहनिष्पन्नदेवीशाहसमान्यसर्वेकशेषः २ आत्माहरयमानभवतिविशुद्धः मत ३
घनकृतनवान्याणमम्पालः ४ पत्तनंतनगरंतस्मिन्नागनसमघमाचान्नभवनीतिवृंतमानसामीप्यवनेमा
नवस्त्रिदेशाःविहारघवासमनाजन्यवत्समाणालीलांमनान्मतामामाचामाग्रंहपनीयन्तभवतीतिपूणव

यो॰ वा॰ उत्पत्ति॰ ५

वा॰ री॰
उ॰
९७

८ प्रतिभाप्रांतिसत्क्मात्रं ९ वायुनामात्रमेवेदं व्योमनत्स्वर्गसंयमवहन्मोहो वसमस्ति तं नयोत्स्वचित्तमेव
नयाकचतिप्रच्यते १० नभाकाशत्रित्रिदशकाशमेवनामात्रवित्तेनार्क्कं विद्धसांस्फुरणमस्त्रीवकल्पितं यथा
शाकाशमेवरूपदयोतेनमाहतःप्रतिकल्पतेनहन्त ११ नादिवात्मानिश्चेननवृहतहशोनिपोषः १२ येनव

ब्रह्मांडमणौनिर्गत्य वारहेस्थितिमायथो वसमानत्वमांसंस्फुरणवयोनत्यागतःशमान् ८ प्रति
भामात्रमेवेनतत्त्वंशाकाशमात्रकं नब्रह्मांडमंसमात्रेनकश्चाहितहान्ता ९ स्वचित्तमेवकच
तितयोत्ताहस्त्रमोदः वायुनामात्रमेवेदं व्योमव्रह्मांडकंस्फुरति १० नितवंशमेवेदंनभाका
शमनंतकं किंचित्स्वचित्तेनोत्रीनस्पंदत्तमेवमुह्यतः ११ चिदाकाशमनंशांतमेवेत्रैवविभव
ता विनाच्चगरिवाभानित्वयमेवात्मनात्मनि १२ येनवृहनंतस्पेनदाकाशादपिसूक्ष्मकं न
बुहंयेननस्पंतहत्त्वमात्तवलापम १३ न्दहपवयथात्वप्रेनगांभातिभास्त्रं नयेननदमदेवो
नश्रिद्वातोभातिभास्वं १४ यथामवेननंत्वहकनकनंचहेमनि शुद्धसंविभातीदं नथाहपण
नमात्मनि १५ एवमाकथ्यंमेतेलनलेललितानृतो नहाग्निर्यथवंनाथचाहं चक्रमणक्र
मे: १६ अहंपत्रगमलोकेनप्रेतमालोकोलोकोगिरिं चुविनाकाशक्रनांसमस्तूपद्रिमंडलं १७

देवनस्पदृशान्वात्मवेनापरयेनेतिकृंपनदयतोऽपिब्रह्मांडक्रमाह्वदिनेतिःमनितवाहनवृहन्मिति १३
१४ हृपत्रंवहृपपयंचवहृणवं १५ वायंदेशवंक्रमेणागतिः १६ आकाशमक्रहांसमस्थद्विडगतोऽस्याहतिव

१८ मेरुशिखरोपिनगाणि समन्तचक्रवालविरचितं पञ्चदशं खलानि यत्र यानि हृदोत्र गोत्रिः समन्तपञ्चरत्नकृतो
भवनाभ्युषितं १९ सौवर्णलताद्रिविकलानामनिश्वकेदार्मण्डितेन घानानां पूलतवितानोऽरं मानिपतनाद
विनानिमुनितदानिवज्र नन्दसुगन्धानाः यामानुतावसं वनघाः शिलास्फटिकसमुज्ज्वलनानानामार्यवर्त्तनः

165

नानावर्णपुष्पितैर्नानाद्रुमविविधवनविभूषितं नानानिर्झरनिझरहंसकलकलविहङ्गमं १८ वि
चित्रमेरुशीखरोपिनगाञ्चरदर्शं खञ्जनचक्रवाककादम्बविहगानेकगणाश्रयं १९ सारोदक
नविमला पुष्पाविलिखमणितलं सुगन्धमणिशिलासुधवलनवतलनमार्जनं २० पुण्यतीर्थपिटि
नाकाशकोशजमालकवरीरं पञ्चशीर्षमणिस्तोत्रनः सुरम्यकमलकलापकं २१ चलहंसवन
मुहूर्तवानवेल्लितमणितलं नानावनाकुललोपीनकमायामननतपीतलं २२ सुपनेननन
व्रतदाददृशानः स्वयं नेतिनिसिमणकंमोत्कुः स्वर्णविदेशभिवच्युतं २३

पारवर्त्तनोपमां नाघस्मिन २४ पुष्पाग्रेग्रेगन्धानैः शिलातले मैरपिहिताः आकाशकोशसङ्कजाकाः
कुसुमप्रतिकृतिमन्नाः वारिदाः यस्मिन्मनोज्ञा स्वच्छकन्यकामालाः यस्मिन् २५ चलहंसाः वनमुहा
तेषु समन्तपञ्चरत्नवेल्लितनावपनपीताः मणितलयस्मिन २६ गिरिमभिवर्ण्य तिगिग्रामवर्णयितम

बा री
३
२८

[illegible] २४ [illegible] २५ [illegible]

[illegible] २४
[illegible] २५
[illegible] २६ [illegible]
[illegible] २७ [illegible]
[illegible] २८ [illegible]
[illegible] २९ [illegible]
[illegible] ३० ॥ ॥

[illegible]
२७ [illegible] २८ [illegible]
[illegible] २९ [illegible] २८
[illegible] ३० ॥ ॥ ॥

166

[illegible] २१
[illegible]
[illegible] २२ [illegible]

[illegible] २१ [illegible]
[illegible] २२ [illegible]
[illegible] २३ [illegible]
[illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible]
[illegible] २६ ॥ ॥ । ॥ ॥

[illegible] २३ [illegible]
[illegible]
[illegible] २४ [illegible]
[illegible]

167

[illegible]

बा·सी·
३·
८९

नीरपाङ्कुलेस्यादिस्वैन्नं बालानांवित्रोषकांवेदेवालांदेलवकादिभिः तंगविशेषणांवेनदेलावदंदे
लनकादिभिः वाद्यमानस्यजलस्येवेत्रिकोललानांविद्विनमेकते ३७ कामधन्नार्थनायेषणाभिला
षमहलणयोदलाइनतवार्थेकं कनयवलाः क्तणायुद्वलनचावावालकायत्र ३८ गोमणामिन्नवलय
करनादितरलानीपुत्रक्तते कांधेपयालयायात्ययामन्न धामिन्नववलनाद्वयायाद्वलायुविद्वोदृस्यावि
हस्येलोनलायत्र ३९ दानेर्मितकोरैवेनिभिः पुष्पैमुद्वैः पवैर्वानरवाद्यरवाद्दितलाः नलकापूर्वोप्रदिनाक

नीरपाङ्कुलवल्लीनांदेलांतेलनकादिभिः तंगैर्वाद्यमानस्यजलेविकांकिनमेकते ३७
दृष्टिलीपवनामोरम्भतमयंधानलिकं कामधन्नार्थनोद्यापूर्लनावलवालकं ३८ गोमया
मिन्नवलयकारनीतक्तनकथं धम्मिल्लववलनाद्यचन्नलमीविद्दमन्तनं ३९ दानतपुष्पक
देवान्नवपतन्नकं दवाधमं स्वद्दरत्याननाद्वाकीर्तिकुरकुरद्दकं ४० स्वद्दपार्श्वस्थितस्य
धर्कज्ञेः कल्पमितप्रभैः प्रणवंप्रानतगत्यमाकीर्तिक्रमक्षिरे ४१ चारुचामरमालाजाल
नेगलावेरके गंधलिप्तं जमेवानतपायासमाव्रगाभकं ४२ ॥ ॥

दाविदमिघानोमामहात्रिविलिकमानलनादिमत्वाणयपतंनः ककुदांनामिनिश्चिवणांवायमायत्र
सकंटकनानक्रगः कुम्भकाः प्रमिद्वाः पुल्लमभेदायत्र ४०-४१ चरणशाखादिभवन्तंपतंनः चमणाः
माणामदगः पवित्राणमुनिकं जलतागदेसंनानेपुष्पाणिपुत्रवालन्तोगपुष्पमणाकुलसमीपकेसंस्थ
दिलके अपिहनेमहायायादिप्रमिद्दवानंदनेनेगालकं नादिवर्णानेपिनविशेषः ४२ ॥ ॥ ८९

168

नोपाननामक्लिष्टी कृतस्वप्ने हन्ति पञ्चकुमार्यर्थे ४३ समलेखसममूर्ती सोणमथुमलिकं यथासानथा
अलिंगमविनयमालिकं यस्मिन्नलालिकूनलिलानालितकाहसयालिकेशमोहशालियस्मिन ४४
लिपाईमारेवविकल्पाप्रकृत्या समलेनिविशेषणमनिकथोमस्थं ४५ मलिकूलनारेवकृतनामि
स्थितनामिरमलिनधालृह्ले ९ष्क हिणीयकिधुहणीगाला: हणीचन्द्रमावधालिफुलपमालिने: एष्टृतं

यकोनालमप्रनेमकल कोणायलमसिवे मोगेविप्रोकृनस्पि स्वहिष्ठिसरूपमलिकं ४३
समलमथमणीमलिकालिममालिकं फुलीणाकडुमेधालकृतलिकमोहं ४४
पीकणसा: मरमालिपाईविकचडुम कर्वमकृलपाननसमलक्षंदनलण ४५ प्रा
लिकृनललनापलबेजनकोलारपांडुर बहमहलमणस्लीणणहृफगुणाव ४६ वालाघनगु
हानिंघलेपविश्रालवालिंद सलिणक्षीणाणीफलिपुणीगजदृमूलनं ४७ नीरपविलपिका
पार्पीनलामलपाडुलं मंगपाणाधवालिडुपलिविबिनलावंक ४८ सुलालपनमलहि
मवंयमितालंप विविहुमनलीष्णपवमनमलयावण ४९ महकदीनलालीनमेचहसवि
लिकं मीयस्थमेचावघुडिलनारपसरीपकं ५० कंदालिलंभाकायचलनं कुममंडप च
रज्ञकोरहाणिनहणिणीहारिमदिरं ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

बहूनलकूपतरेयमुमि: गंगकुमिहलीघलइलिपयूलनमिलिवा ४७ ४८ फले: पंचेहिमवर्षेष्वमिना:
मुभा: ४९ हमाश्विरिका: सवालिंगोधवचननारेपा: मन्मन: कार्थमिडे चना: अनि धनि पिनि वि
डिनवंघुस: चेष्टनथाविधासंटपापत्र चनारवहुंचुमानमेलोवा वकोरहारेलोणलिमेदेहािणि
हरसाणि ५०

169

वा.नी.
२
५०

कंदलैः कंदलीवृक्षैः [illegible] ५२ लावक [illegible]
लता [illegible] काकोलाः [illegible] ५३ ५४ [illegible]
[illegible]
[illegible] ५५ [illegible]

[illegible] ५२ लावका
लापली [illegible] ५३ [illegible]
[illegible] ५४ [illegible]
[illegible]
[illegible] ५५ [illegible]
[illegible]
नकुलं ५६ [illegible]
[illegible] ५७ [illegible]
[illegible]
विलोलक [illegible] ५८ [illegible]

[illegible]
[illegible] ५७ [illegible]
[illegible] ५८
[illegible]

170

पोललंनेनाथवहागाभृक्कावलोगेहुनयाािगेहेतिनष्येलैविष्णुनालं ९
नीलाग्रपाद्देननन्नल्वेविदुपंक्तियोललंनेनाथवहागानन्दनिनयाविश्वप्रनात्मवाविदृमितनलोकस्मावानिनाकुलानिगेषुविनय्यानिषुलालग्राः
हूकारौहींहिंनिमनोहारीतिनिद्दोनोत्मवात्विदृमितनलोकावानिनाकुलानिगेषुविनय्यानिषुलालग्राः लग्नाकुलकेहेनः ११
सुंगल्लिल्लिनयपिकणोवाद्दूललकाङ्कुन निर्धगाणंवनगीकरलेनहृिहिनाममावाहितानाकञ्चमेहेनः
सोगयेनमत्तवंडूतिलयनेनाहतानिश्लाःविकचगाहीवेलनाणरः वंश्लेवोषयोनोनितिलंतलाणव

मन्नानकोमललनोत्पलसंकुलानांतिष्ठल्पयोपदसंवलितानयानांनीहारहारहरिरहस्य
लविष्णुनानांमोयज्जमेवनतिदाकुलनानागनानां ९० नीलोत्पलोत्मलिनमौषभवृहगाणाकू
कारहारहूमिनोन्मागोकुलानांविहयप्यागाहाराहहूतिहितागगाणमञ्जनवर्हेवनपी
कानिर्भागाणां ११ मोगगाणनपवनाहतविलकुवानाभ्रमोपविनलनविलसनदीपकानां को
लाहलाकलकलापकुलाकलानांकल्पाकुलाकलकलाणुनमकणानां १२ मक्तफलप
कामृदलविंडपानपीनाविलडुमनलनाल्लगपल्लवानां लक्ष्मीमनलामितनपथिकपामा
नागाकोनिकःकलपिनेतिगिसंदिगगाणां १३ तिरियामवर्णनेनाममहार्तिपःपर्णः १४

ललनाःकोलाहलोत्रपतिरवःकलापयोनीडं कल्पापाद्हेननिगिरिनिर्णगाणाणालकलानामामलना
कलकलेषुनिगिरिमूर्जाहिरात्कुनारगतिपावनमकपाःसंवादपेषु १५ लक्ष्मीपोभाकलपिनेन
ल्पानेगिरिसंदिगगाणांगिरिपामवेतिपावन १६ १तिश्रीवागिहतानंपकाशपतिपकाराणम

श्रीगावासुकीः ११

172

वा॰ती॰
३
५२

तीलयाः ग्राकुचातिवाणांशमणिनाववर्तिते नयाशतिमयाणं करौश्रिलोकोचक्रमंडिते पातितपांसा
दिसाधनसंपदे । त्वामेनामपयलेनैवनिधावन ३ चेष्टितानंतनन्याकंननकमपांपरचेष्टितमपि ४
मेधानोरदयिमयरं
तीर्थकृत्या शुभ्रकरंभागमसेनीचामागोमैदेविशतोः हृत्वांकतोदयमाःमा ५

श्रीवसिष्ठउवाच नचनेपेननदेवोग्रामैनः पतिनवाममनि प्रेमणोलक्ष्मीपतितंसीवविदिताम
नि । कामेनेनावनालीलानेनाभ्यामेनसामवन शुद्धतानेकदेहवात्रिकावामवदर्शिनी
मुधामस्मारमेवाला: श्रानतनीः मृदलेगितीः श्रीवचंलदमेनैवमानतन्मयाणादिकाः ३
लीलावाच देविदेशासिमदृश्यानवमामाहाम्नरामह ३ हलमाकनमवंचेष्टितंचेष्टितानां
रहामवमदजीतामिशानांगांकृशाधसिना आत्तानीशुधरमांगामदेहत्वकरोदमा ५ मतेः
नलकरीमांपांदोदमध्यान पालिनी मानामुकलभजाणमतिथीनाथिपकरी ६ देव
हितमतामकाशिकागांतृनतोमसेः भजेनीवृहकंमादिमांशेपस्करोपादिनी ७ नित्यमज्ञल
वालेककाचकंत्रप्रकाशका नामालंदुदिलधानयोरमानप्रपूजनी ८ अरिदमम
मलेवमतीपादिनयामिनी वांचंचिंचिंमिनिवादिन्यनिपामाकला ९

३:१ भजेनीमजेनपिनीवहशुद्धपामाल्याली भांडानामृपद्रंतनगांगचमांजेनादिनापाथनशीला
१०एवंकाचकंब्रकाचवलयंवहनेतायांगोकमेनवयामियानेमगापतेः ८ देहपदेननमानोलत्वानेमम
मतिरिहपोषणं पुत्रसुषामत्मवर्णात्मनिकमेनवापंचिंवपानातविनयाविलतिवितंकिंचिरायम

नाह्गासमनेकांयनन्हह्क मोतक्कसेतिगावन इहिंयः सविस्पुहृह्नुहेः १० समिसहिंसंचसविषयेएक
निह्मपकाग्रविलासावथावेलिगावन ११ नीतकोवनसीनसाः कोतनाह्वकोमलहिविननानकूमोनी
निष्ठासंनेनिष्ठापलवननयशलसपाकमलेबोनाहिक ताशिम्पः क्रताज्ञादचाविनिमाह्च मदेकुने
गाककेरासप्तामेकागह्नानिसेकस्पायनक पनाविगया कपनदेननमाणयोभ्रमालवनणेगा

काहंकरवसंसारनिस्वमेपुष्यसंकया सायाङ्गाविगमरप्रयनाह्गासेवहिंयः १०
एकनिह्मासमिल्वाकमेमसेपनसंवये सूनककलसंदीननिशिगनह्कृगणातिक ११
नोणकीकणाजाह्स्यह्मनिनिष्ठापनमगा ह्ह्णकागनाहेकसनगाह्नकपगा १२
नीलनीरनवंगनिनन्णनपिननणकी यनिसंगाम्हह्दापिहूनलेपनवणका १३
नीमधंगहह्भप्पानामारीनकूनवाचना मधीदनियमारथेवैलेवानिपामप्पना १४

चनेन १२ नीलेनीरनवंगाणामंननवथिः हूलनवप्रतोः स्वहासखयमाह्नेलकिकास्वालवन्नायपार
हहाहिकुलमनिलेपनेननवणिकाः यांवहीचनास्वयया १३ नीतिविनयाचारदिशिवंणनदषे स्या
ह्हाहिकुनमनिलेपनेननवणिकाः यांवहीचनास्वयया
दोनमीघदेमगुकयचासानया कृनाः प्रकाशिनाः वाचनानननवचनीयनाईहगानामदेकयमे
वेगीलाश्रीवनीनामप्नालिहंननेनेवंवसंनिनरसेवमाहिहपाः यया स्वचरित्रेणापिननमधीहशि

१७३

श्री भक्तमालप्रदीपेः

वा.री.
३
५२

एवं विरंचिना कालसूत्राः जगत्प्रकर्षेण तत्त्वाध्यक्षैर्भिः एवं केतुग्रहे नक्षत्रं बलं बलनाथीनच
संचारे यात्रां गमन दृष्टा ज्ञानेव शिक्षति नो नेत्रि जीवितं तस्य मानव गति देहस्ये कोदंडे विलोपयः कर्णाः
सप्तविंशाः कृत्तिकानक्षत्रमानेन नाडीषु आनंद योगिनः वर्षे वनरथीन गुरुव्रतमव शय्या स्वतप्रवाल बलवत
कालसूत्रे पचेत ततो नाडीदेवे नागपाशः सकाशात्स्रीन पचेच स्वजीवन तत्त्वा विद्धि तेवाचा समितपंः

जीर्णेष्वनिमव लोककर्तृहेतो नाभिहृदया कालभूतास्तदा भीतस्तौ वदत्येव विहृता १५ ३
नत्वा संचारे नीत्वा शिवे यामकोटरे संचरंतः स्वतन्त्राः शीघ्रमास समस्तयं १६
इयं मे पातकाः संज्ञिता वृष्टिवाटिका इयं मे ग्रसिता यानसंज्ञा शोकवाटिका १७
इयं पञ्चरश्मीनां कृष्णस्तथा नालिका इयं सा कर्णिकानाडी तर्णिका वक्रपालिका १८
इयं सा मेलना कीर्तिवराकीनलवाहिका अथाहम संज्ञिता बाधाकिंत्रासो पतितेहिनि १९
इह देवि मयाभक्त भिक्षा विनिर्मितहृदिने इह मम सिद्धापीनाम हृदयोमहाहृदे २० ॥
वमेस्येव शर्माक्यः पञ्चतो दिनि सिद्धिरो ध्याने जगदलेखनः तेन चाग्नितिष्ठाति तुले २१ ॥

१५ संचारे तीर्थमेतीस्मयोत्र विस्मयः १६ पारलौकिके संस्वरमतेविहितं मंडिता १७ आग्रेयविनाशेषत्
विनिवद्धातीर्णिकायस्याः मुक्तवार्णिकामहिपागरुः स्वादित्यादिकं लभ्यते १८ अलक्षाङ्कः स्वान्
कार्याचमन्त्रियाव क्रीडां संसिद्धिलिपोधः १९ अहं नमानी नेफलधान्यादि २० २१ २२ ॥ ५२

वंशं नानं मेहोत्रिकारहाराष्ट्रनमिलितेषु: वीताम्भसनानि पूर्णं स्वदेहमिवममप्रियमिति पोषः पंचा
तानवासायमिन देहनवेशनात्निमानेंद्रियाणि प्रचुरांतांबहिर्हांगकेनं २१ मंडोलनामिलानुव
हीभिः श्यामिः कर्तुभिः शुभ्राभिः देवनादेमणीषुनामिमिवधेष्टिनबोधनयानवहिप्रदेशेश्च तिगमाने मह
नमध्याने पाकरहृदंधनंगमनवंबयनम्मनांधवः १७ शिलागडोकलेखयाज्ञोवनमास्फालनंतन्त

रहेवंशं नमहाराष्ट्रनमिलितपूर्णं स्वदेहमिव पंचानांपद्मेष्वंमचलं नमम २२ नवील
नामिहश्यामिः शुभ्राभिर्विवधेष्टिनं महानक्षस्थानमिदं ममदेहमिवापं २३ एते गेट
नमाश्वासावंधधेनुभिर्विधनं भागार्पितहदासाश्वहंस्वनम्बंधनं २४ श्यनांतंनपि
लाकक्षेपगुच्छाच्छोरनकाभिमिः नगोस्थमिनाकारस्फूर्तीलनाटले: २५ पीकरा
कीर्णपर्यंतशार्दूलस्थलमल्लीनैः शिलाफलहकास्फालपेनिलोमलपीकरैः २६
नघारोकृतमध्याह्नदिवाकरकरोत्करैः फुल्लपुष्पाकरनापशनारोकनतरद्रुमैः २७

६२

लपीकरैस्तरंगैः सापनैः स्थानिमाकांतिरस्कृतनलरूपंपद्यास्यानपानपारीकृताः मध्याह्नदिवाक
रकरोत्करायेलपाविधातद्रुमैर्माममायामकुलपावेष्टितांघरहदंरपश्यालसतेनमुनीरत्नधः
२८ पीकरामामायाः शार्दूलस्थलस्थाः सल्लतायेषां फलेकानिफलकानितेभ्यास्फालनमाल्या
लः नेनफेनिलाः श्यामलवासिनपीकरायेषां २९ फुल्लपुष्पाकरनामशांतिश्यामाछवेनीतिफल्ल
बोकरामानप्रसरालनमारोहके हके विनिरविक्षिप्तैर्मलद्रुमैः ३०

वा॰ टी॰
३
५५

प्रतिबिंबनेन संक्रांतो नामं नतो विंबितानां ऊर्ध्वलिंग पुरकार्को कलापानां कांतिभिर्विंडमे सप्रभावालैवि
वक्षपृष्ठापापीनां समस्तलाप्रलंबं सरसं ते नकांतिभिर्विंडमे वौमयापा २८ प्रभाहेहद्युमाने प्राप्राप्तिफला
नामाद्वेलसाभयाभाप्तवृनाशः प्रामवालीयत्तां महाकलकलैर्वहुकोलाहलैः गवर्तैर्मगये

विंडमेरो नवसंक्रांतनवकिंशुककांतिभिः वामयाप्रापुर्ष्टी नांप्रसप्ताप्तवकातिभिः २८
उद्यमानफलासास्तप्रपामसबालया महाकलकलावर्तैर्मन्तयाप्रामकल्पया २९
वेष्टितलालास्फालननलधौतनवोपलैः चलपत्रतहक्षमकांपामततपीतलं ३०
अथमालस्यतेपञ्चलनानवलनसंदरः हलम्तुंतुचकाकुन्नगावातोमहमंडपः ३१
स्त्रमेसंस्थितोमंतीर्वकाप्तलयाकृतिः चतुःसमुद्रपर्यंतमेवलाकांप्रवःपतिः ३२
प्राप्तंतपूर्वमेतेनकिलासीदभिवांछितं धीन्नुत्यामेवराजेतितीवसंवेगयमिता ३३
दिनेद्यूतभिवाभेतेनतंभसमद्विसत त्रिकालप्रत्ययंप्राप्तमवानपामेमुरि ३४
अत्रासोभर्तजीवोमस्थितोजाप्तिनिदेवपः अहपपःतेययावायुगामोदोवातलय
या ३५

व २९ ३० वललंवेष्टलंतेतनसूदसःदालड्डितिपीधमालोहे कलुकवेः फलपुष्पकपुष्प ब्राबाकं ३१
जीवाकाशातयादेहनाग्रहूतिरङ्गियोपिभुवःपतिर्मुक्तामस्थितः प्रारंतितिपातः ततोवुरुस्मा
तेडितामावात जीवसंवेगाहतामयमाप्रः ३३ ३४ ३५ ॥ ॥ ॥

५५

176

वा॰ री॰ ३ ५५

177

प्रत्योत्पमदेहास्त्रभवेयाम्नेकुयावन्नतितिपिवमाहत्पामनिं प्रामानं हेयावस्याने कै लेपालोकं
ग्रणीक्षिन्नस्तहपश्चिमाणां किं चिरेत्का ५४ यावन्नालं यावद्बहुं तच निं चिरानतानेनमस्थलस्थितेनना
वनस्थाहालोकयामासेनिष्टुवेपालयः ५५ ग्रामाहिपालांकेहत्ताणाक्षिप्रगाणं प्रहरकं ५६ नन

विदेहानां महेहानां लोकमन्तोद्दरांगं इहाहामयोगाल्वां किं चिरं नागमवत्सा ५४
पश्चादालोकयामासममनीतेनमस्थले यावन्न किंचिद्वत्तार्कतानाद्यालत्वाते इयः ५५
नमस्तिमितगंभीरमाप्नाकुहरहारकं एकां विनदरप्रकोपितिलाद्रत्नस्थिते ५६
लीलोवाच तदेहे विभाकरादीनाकाशलेजोगतेवद पिलानदानिष्पादं महियाह्ये
नमःकृतः ५७ श्रीदेव्युवाच एतावनीमिमां बाम्रः पद्वीमागतामिमेः अर्कादीनापि
तेजांसि यनोहपंणनगवनो ५८ यथा महांधकूपाथः खद्योतेनाववलोक्यते एवमेननयेरा
तेनापितः हयोंवलोक्यते ५९ लीलोवाच अहोनपद्वीहस्मावामितनाम्रपागते सर्वोप्य
योगक्रमात्रममनागपि लक्ष्यते ६० ॥

त्रयनतान्तस्थिताद्यमिवमस्थिताद्ये कृतःश्रममिविशेषः ५७ ५८ खद्योतेनयतिखद्योतयतिवाखद्योतो
ज्योतिरिंगणः एवमेनहरोर्धदेशास्थितेनवलोक्यतेनधेनधः ५९ पद्वीपथ्याने श्रोणास्थाएकस

५५

स्थितं परं परमार्थं तत्त्वयोगतः कोविदाः कमलयोनिना गतं ध्यानेनार्थिनः ३६ तमत्र विदाकाशे ३७ ३८ न
भोगं स्थानं कल्पितं महाकाशगुहाकोटरमध्यगं ३९ सोमतारा ज्योतिश्चैव तन्न प्रकाशितं नमस्ते निर्मलाय
४० स्वर्गनिरयाद्यैः परे पदावः ४१ मानं प्राह्यं लोकपरोक्षं तत्सर्वं भावातीतं परमं प्रणवं ४२ नवि

178

ह्रैवं गुह्यमात्मानं तेन ध्यानेनावधूय स्थितं महतो गम्यं परमं तत्त्वं तेन नकोविदाः ३६ मानं
लमेव ल्वेस्वं च भवेतन्मरणं मृत्युं महद्भिः प्रोक्तानां महदात्मयोगमात्मना ३७ तद्देवि
भवेन्नानारूपं तत्समं परमं स्थितं नदेहि तत्त्वगाह्यं वः किमहं तव प्रकाशितं ३८ श्रीशिव उवाच
रत्नकाञ्चनमालादेवीनां प्रविरूपा गुह्यं विदं मीनं तत्त्वात्मकं वसाये तिनिमित्तः ३९
भिन्नानामेव परमं सोमेकार्यं वचनं नानायोगा गृहीतं गृह्यामलं कवि ४० मेघ
मालामतिक्रम्य तान्नत्वं धावतितद्गा सोऽमार्गम पश्चात् चन्द्रमार्गमतो मच ४१ प्रव
मानं तत्त्वानां ध्यानं मार्गमेव च सिद्धानां महतीं योगमहाब्धं मरुतां मंडले ४२ चसा
लोकोत्तरं गतानां पितानां च मंडले गोलोकं शिवलोकं च पितृलोकमतो मच ४३

तालानि तेषां तेषां मंडलेषु ऊर्ध्वगतः पितरो शिवो लोको नेयद्वेतिपितृर्मण्डलो लोकोत्तर तिपितृ
लोको ब्रह्मलोकं च कस्मात् प्रवृद्धिपितृदेवाधिपतिलोकं महत्त्वपदं च व्यानाद्यात्मकैः ४४

एतन्मार्गेन तच्चा ५१ पुरस्तात्सुरस्थकं [illegible] धूलिलेखाख्य ५२ निविडं [illegible] निस्तिमितं [illegible]
निद्याद ५३ निश्चयः [illegible] कल्पितं [illegible] बुद्धिबोधितं ५४

इत्येतन्मनसा ध्यानं सखीकान्तो [illegible] कथं [illegible] ५१ श्री-
देव्युवाच इत्येतन्मनसा [illegible] धूलिलेखा [illegible] स्थिताः ५२
श्रीवसिष्ठ उवाच इति [illegible] निविडं
[illegible] ५३ [illegible] निश्चय [illegible]
निराकार [illegible] ५४
[illegible] ५६
[illegible] ५७
[illegible] ५८
केवलं [illegible] ५९ ॥

नx

५५ [illegible] ५६ [illegible] अविद्या [illegible]
[illegible] ५७ [illegible] ५८ [illegible]

म॰ सी॰ ३ ९५ तस्मिन्नमलेवोऽर्थे रूपालोकमनस्कारास्तावन्तोमनसोऽभवन् लोकाश्चिन्तयेनपनेचेतसि योऽदृश्यात्मा हृदृङ्नाड्याकल्पम
नातेचेतसपश्यतयोऽन्तः संवित्क्षेमानन्दमात्मकल्पनस्मनसंविद्याप्नोति गाढमनत्यकजवलोकिमाह
तस्मिन्योगीजनन्नमलनन्नलभतेविः शुद्धः पमितोनमिनिराद्धेवोऽप्यपरिच्छिन्नहृदिस्थोः ९० इतिश्रीवा
सिष्ठेमहारामायणेवाल्मीकीयेमोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेसर्गः २९ नाहंपमात्मनीचित्रिवाश्रयसंग्रहानन्दको

प्राकल्पनमनमस्वेनविनाशपनेचेतसि स्मिन्नवलान्तमनाहरूपचिन्मात्रेचेतन नचोतनंनस
मतेविमलेवीतनीकल्पमेकजवजेनात्मनाहनोपि ६ वासिष्ठेपरमाकाशवत्ताने ना।
मछ्कोनानिशः सर्गः २९ श्रीवसिष्ठउवाच पृथ्व्यादिभेदसंत्यक्तममलज्ञानमस्मादपि यथात
देशाप्रमाणतोऽमावसानतन्नात ९ ददर्शपरमाकाशंनात्ममालाविवर्जितं नयानतंना।
नादिरूपंयथानत्वोऽसमात्रकं २

तत्यः चित्ताप्तिप्राणवहत्वाली लयेनत्रवर्णनेन भवन्तभमेनभावाकाशयोः ९ नभाप्तनंपरमा
काशंचिदाशावलविदाकाशंयथानत्वाकाशंदेवर्णिन्तमहांतलगतानत्वविभ्रत्नंतनयाऽ ९५
उमात्रकंसर्वंचसांतत्ममपिदृदकोत्सवाः २ श्रीरामरामरामरामरामरामजयः श्रीरामायनमः ॥

180

नदेवस्य [illegible] तिलाहृ [illegible] ति स्मृ. [illegible] विद्यान्वेन [illegible] ३ महाप्रभुत्वनमविद्याये
वनाग्रिघत्र [illegible] ४ ३ [illegible] कोषाने [illegible] :
[illegible] क्षिमन [illegible] कान्स्वि [illegible] सम विदा [illegible]
[illegible] ५ ३ [illegible] विद्या [illegible]

नाहृ [illegible] कोहिनः स्मृ. [illegible]
महाकाश [illegible] महाविद्ध [illegible]
न ४ कांश्चि [illegible] कांश्चि [illegible]
[illegible] ५ [illegible]
[illegible] ६ [illegible] चित्तस्मा
[illegible] १

[illegible] ६ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १ ॥ ॥

वा॰टी॰
३
६६

यथाग्नेः कर्मणा निर्मितं न स्वतः स्वरूपादिकं तथा नैर्गुण्येन पृथिव्यादीनां तथा विषये स्माद्युपाधेति स्वभावो वस्वादि
विधानेन सन्मयैः स्वसंकल्पैः स्वयं घनः स्वप्ने यथा जीवः ४ नन्वव्यापि धर्मानिःक्रियमाणेनानित्य
त्वं स्यात्तेनित्यस्यात् अथवा स्वभावधिष्ठानं विज्ञाननिष्ठं नित्यमादित्यमावपेनावरणं तत्केनेति मत्वा पृच्छति ३
त्वाधिष्ठानं पञ्चपादिमात्रं स्थितं नवं हि नवकल्पनं यथा भावो ज्ञानानि किमथः स्वाविश्वं ५ मायिकं प्रपञ्चे नेन
नाहृत्वानि यमवामिवानि दोषाः पृथ्व्यापायेन यथा मनुना माहवविद्धः मम वेनि दृष्टं ह्रानि मित्याह स्पष्टं तद्बु
६ सर्वं वस्तु नामीश्वरो ज्ञाया नं तत्र व्याहानिरमानि रूपेण तेषां मायायेनाहं सत्वानं व्याप्तिनिषयाक

३ मयोत्पत्तेनेन त्र सर्वं पश्यन्विभ्रमावतः स्वसंकल्पैः यामयानि बाल संकल्पानावक ४
श्रीरामउवाच किमथः स्वात्कि सर्वं प्रश्नाति ति यं क ज्ञभावो इति वृद्धिमनुष्याल है वय
दिनस्थितं ५ श्रीवसिष्ठउवाच ममसंवरणापरे न महं मं नर्विवतिते ब्रह्माणमानिष्टं हे
हे वांम्निके यो तु कोयथा ६ स्वात्तं मात्मयावनिपदार्थाः सर्वं एव यत ब्रह्मांडे पार्थि
वांभाग तल्यन्तं प्रयमथा ॥

इवेके मानामायाकाहिकामोलकमपे सेवसलरे पाकल्पनानं यावद्ब्रह्मांडेषु मृद्वमावानां पृथिवी
मये सायोरे पाकल्पना नवचासवायोर्दिशामावेतु नमक स्य फलस्य गुहनादधः पननेविनिममनावि
रहः स्याविनिवाचेष्टु गुहनेविविषयाणां स्ववेदिःशाकपाण्यादि विवशप्राकृतसवब्रह्माण्डधियाडेः स्वांपा
कर्षाणानि रेवनगुणानं अन्तपव हि विरद्दिविभागाभावात्तु तन्मात्राणमपि ब्रह्मांडानां नपतना ।
दिप्रमङ्गेनेवानयवणान लादेलहिंश्रावप्रमङ्गो ति निजाधिष्ठानविनिर्दिष्टविभागापेहे तस्माद्येनस
मायं तमाद्वब्रह्मांडेति पार्थिवो महापृथिवीरूपो ब्रह्मांडमापालनममेवमोनिकपदार्थमाय: अन्यथान

183

[illegible]

[illegible]

[illegible]

वा॰टी॰
३
८७

स्वभावेन स्वाभाविकेन मोहेन यो विषयाणां… नैव स्थाताः १९ अन्ये प्रथमा…
…कल्पप्राणामे… केचिदीन…
…एव प्रभु… केचिद्विदुः… [illegible]
…केचिद्विदुः… मोहेन… नवमं…
…नियमः… केचिद्विदुः…
…तावत्… इति…
…प्राणाः… इति न…
…लौ… इति… नव वेदा…

केषांचिदिदं… कल्पात… नैव च स्थाताः स्वभावेन समाकुलैः १९ अन्येषां प्रथमा
…विदिति… कल्पाद्यया २० महाप्रलये… [illegible]
…केचिदपि… २१ आकल्पनिपतन्त्येव केचिद्रागामप्रमयः या
वहि… किल २२ स्वल्पा… केचिदपि… वायोः स्पर्शः
…२३ … कालेन…
…स्थितः क्रमः २४ केचिद्… केचिद्…

…प्राणापि… नैकल्प… भूतानि…
…क्रमः…
…स्थितः… २५ …
…कल्प…
…केचिद्… केचिद्…
…सर्वाणि… अन्ये…
…

अनुलोम निर्माणनिःस्य… २५

वसादीनां [illegible] केचिच्छिन्न [illegible] केचित्पुनः [illegible]
[illegible] नाहं [illegible] २६ [illegible]
[illegible] २७ [illegible] २८
२९ [illegible]
[illegible] ३० [illegible]
[illegible]
[illegible]

केचिच्छिन्नाः [illegible] केचित् [illegible] २६ केचिच्छिन्ना
[illegible] केचिच्छिन्ना [illegible] २७ केचिच्छिन्ना [illegible]
[illegible] केचि [illegible]
[illegible] २९ [illegible]
[illegible] ३० [illegible]
[illegible] ३१ ३२ [illegible]
[illegible] ३२ [illegible]

[illegible] ३३ [illegible]
[illegible]
[illegible] ३४ [illegible]
[illegible]
[illegible] ३५ [illegible]
[illegible]
[illegible]

185

186

वा॰ टी॰
३
५८

[illegible]

[illegible]

[illegible]

वेतालादयो भूतजातिभेदाः इन्द्रपदेन नन्दीश्वरं इन्द्रलताने आतुधानं आप्रमंतात्मने आत्मनेष्टार्थं हीनात्मा
त्मनाहितजातिभेदः १६ अप्राणात्प्राणिभ्यः नानसाम्निध्येन दिनानि विभागात्व यथैव शुकपरायणमितावधातोपहसिका १७ वि
वर्तनी जनश्च तिः लीलाश्रमस्वविलासयोग्यस्तानाविकलंका विलासिः १८ यस्मिन् यस्मिन् प्रेत्यात्मप्रेतिवसनराकालान्तपश्चेते
नववलेनवाधात्म्यगुणात्म्यमनोन्नाजात्म्यसंधानार्थमात्मानां देवतास्वलवायस्मिन् मणप्रज्ञाश्चलेक यो गार्थवो लोक
पालानां वनितानां विधयालम्बमनोचिताः स्वलायस्मिन् अनयमप्यात्मवोदात्मितवाक्यानामोपाधिकश्रुतिरिति लोकपा

वेतालपत्रह यंत्रे ईहंहालोकनयाश्रितैः आतुधापाल भार्यांप्रहीनाहितश्चेतं १६ यश्चमार्गतमोमायाविद
वद्यतमरलं आत्मेषुहविकावश्यमेवलकर्मा ईनोदृढं १७ आसन्नभोमसंग्रामविवंदलोपात्मा लीलाहासा
विलासलोकसंसारीधृतचामरं १८ यस्मिन् प्रेत्यप्रयुक्तात्मपुनिस्वलायनलव मणप्रज्ञानेवलोके पावनितावस
लव १९ स्वर्गार्हस्ययनयनश्चतुर्भयसदमायाः श्वार्थालंकृलोकानां लोकपालानामवातात २० आत्मलक्ष
रस्मानोन्मुखलगर्थवचाराणां श्लोकलोमा स्वोलकजातितिलमहर्द २१ वीरोदेवकाश्यवलपदस्तोत
लाकरश्च लेनश्च्यवपायाचंद्रीतननदिवाकर २२ श्रीरामउवाच भावश्चापाहेनकी दृशाः प्रोच्यते म
रः स्वर्गालेकरालकः श्लोकावाहिमाहवो भवेत २३ श्रीवसिष्ठ पालेतावात्मश्लेषमाश्रयेनयाल
स्नेतावाथजयीवासायासम्पः आलोकभाक् २४ अन्यथा प्राणितुजानात्तेयाश्यत्नमाप्नुयात विभाव
वदनः पातः सनातनकाश्यप २५ अयथा पापकं चाहनैश्चर्यनश्यते घेनात्मसंश्रयाश्रमस्य नयलिया
तयः २६ यथाभवधात्वार्थे लोकाचारानवृतिमान् शुध्येनता हशश्च वभक्तः स्वरूपस्वप्नते २७ गतिर्ये
जाहाणस्यार्थमिवस्वार्थवसन्मते प्रायाणांतयलेनसमस्तः स्वर्गभवाणा २८ पतिपालाश्चर्य लोकपाल
नेयः स्थितः सदा राजास्वतालवयं धनेवीणावीरलोकिनः २९ प्रज्ञापश्चवनिस्पराजानाराजार्थवासभोः

लाललंवतीयर्थः ३० स्वर्गार्हः स्वर्गालेकमनातनर्थयेपथः लोकपालानामवातात्मसेनवतादयः ३१ आमराणांते
गोनसीमरहेन ३२ यथाः शेषेनाभिमलोजलाचंद्रीकृतः ३३ मर्मात्मकत्रादिलत्वा विलासरामः एकोतिभाव
त्रितियवक्रासविलस्यापिदिंभाहवधात्मलजातमगुणोश्च स्वर्गालेकरागीवस्थानिरेकम्मकनानागतिको वा
थाः ३३ रातोगुणनहतिशेषः ३४ ३५ एवंमेवसप्तलोकवत्राहयथापापाविमोहिता ३६ ३७ प्रायणगजतस्या लाप
ठेनयुद्धप्रयत्नेन ३८ पतिपालस्यावप्यादिपालनाईस्ववेदात्मस्य एकपालनेनात्वधिहृस्वार वतोस्थितयुक्तः

वा॰ टी॰
७५

188

अथ यथा प्रकारिण अथ पवनस्कार्य किं शुभः अष्टोचतुर्विंशतिमात्मपरःसा धर्मेणतत्त्वं हृदयेहीति यथयाशा
सकारित्वामर्थस्य निशेषः यः किं कल्पितस्यास्य धर्मा तस्य अलाहृत स्य तस्य यः ना हृयर्ण मिति धर्मा नेपत यम्यमृस्थि
तिः स्वर्गेचस्थितिः अथ सा तोपि कुहूनहृतस्य स्वर्गः स्यात हि पालोकस्य निर्भयाः सतः यालमस्य अथ धर्मपुहृतां पमताः
पापत्रापायपुर्णितः १२ पः आत्मत्वनिजप्रोक्तः पर्णालकस्य यः तत्त्वपुथः यत्र यत्र हृतः सूरः सर्गास्तत्रायेपदृशनाहि
सामान्यपदारोनात हिंकाणानि स्तत्रा हृपयेति १४ १५ कृतीस्नाना महासत्वानां महाबलस्यानाहृपतनाचयामिकि

येहिजन्मनामनां च पुण्यसामान्य कारिणां येषिष्टं ये निर्हितं तत्रात्मानैवे निरयगामिनः ५ धर्मेण यथा
नयापुण्यहृदिस्थानहि सर्वहितः नापोचतुर्भस्य नाः परलोकमर्यादिकाः १२ यत्र यत्र हृतः सू
रः स्वर्गःस्य वर्णानूयः धर्मयोगाभवेद्धर्म सेव स्थानानियुग १३ सदाचारवनामर्थ्य हृदयाता
सहृतिये नेयुयारलिकस्थाने पोषादिभाह्वाहृता १४ नेषामर्थयोगो मुनिहृतस्य कठिनापायाः
सृष्टेः नमहापदरंपितानिःसयामाः १५ विद्यापरीमपुरुपस्थानि निर्णयेसदामाल्यवत लनाट
लक्ष्मीनीक विश्वात कान्तरामित्र विमानपंक्तिसोमात्मवोच्चरितपाभमिवालालाम १६ आचाप
रविततामानस्य पुण्ये सिका विनम्बान्नपंकात्रिपुःसर्गः २१ श्रीवसिष्ठउवाच अथवीरवरोकंव
नरादृष्याः स्थिता लीलावलोकपामासव्याप्तिविद्यान्विता । स्यापृष्ठसदलेभर्तृपालिते वत्समा
लिते कस्मिंश्चिद्धितनारोपहितीयाकाशभीषणा २ सेनाहितयमूलस्थामात्मासिहितपोपमे
महाभयनेमतेस्थितेराजहृयान्विते ३ पुष्पसंलेपनहमिहमग्निमिवाड्जे पूर्वप्रहृशयपानप्र
तानमारिलोतिने ४

यस्मिन्कर्मणितयथासप्तयातिं हृतिपलीतेत ५ नियावन १५ मंदारमाल्यानां वलनाम्लोक्षिमहानायग्रयनेसक
बरीपुहृतेवात्तवाकुलाश्यायः कामिनोयस्मिन कुसुमवार्णमूर्द्धितास्तानां शोभायमान यानिर्यामिवेसो
पेयुपुरेस्वेता १६ इतिश्रीवा सिष्ठलाघवप्रकाशेउत्पत्तिप्रकरणेपकत्रिंशः सर्गः ३१ प्राकस्मिकविमानस्य
मिलीलावलोकितं तस्मन्हृसमनुहितयपुणलब्धोपवर्णिते विद्यासवलीनान्विता लीलाश्वबोधेनाहितयम
वलोकयामासेतिसंबंधः । वलनचतुरंगसैन्येनमालिते वहितेनेसिहवृश्चिकारानः पि पाकायावाना हितीयाका

निर्विष्णानंदलहानंदधारावश्वाह्मानलधारावहेलोजनायत्र धरस्यंधरात्रुः मिहिपालादयस्तुपविशेषाः ५ कंकरंव
मे ६ कोपाम्बोहि मिताः निश्रेयनाणि ७ सर्पाः सिनिरोधायमंत्रिकोल्लिलिलरोलामहे यपामेनाहरामध्यकुतेलोलच
णधावामधोरया [illegible] निमिमि नत्ना रेस्व नाः संक यानिधोवार्जायत्र ८ राजानानः सवप्रहारामाम हिनि
स्मयोत्र णंकाननो निमिना त्रिलस्य योपाधाप वहस्यानानिप्रथानावयवमनि वपापस्तन यावियेनलिवि
स्ताने केनमंथा ९ यनहितयममात जनस्यमनक पन्नयनल्लत णेनेकसेनना १० ईश्वरीयजानामयाइक
उघ्नामलनिहिशयाधायामार वहजन कचनस्य प्रायमिनिशालहिम्महं ५ गहनमस्त्रविलयवनसे
पानकपिंन स्वहिनक गन्यापक वचलकककक ६ परमस्पमालालोककोपशेरामिलागुपं स्रमोम
वहहनितस्वित्र मिनोविवर्णपिंन ७ लालामयांनस्पार्हेव दयायस्यापिनायिनि श्रनियाधंगहासेनका
काया तंमकण ८ हवमहानस्मयनस्त्रि सत्र्पातडडमि नेवहयायधस्यानानिविलानीकमया ९ य
नहिनयमानलमस्ल्यमेवलेकसेनमा विभलेकल्पवानेनमतमेकानवयणा १० कार्यसेकरसंभवि
स्म नापावचोर विरहेकलंकन्याभुगरानाहकुह ११ प्राणमर्दमस्मन्यागाहोयोगामहाशसेनिक क हं:
णोकहयणारी जोकृष्णोनन्दावयन्नहे १२ महापानसप्तलानिष्ण्यादामहाखहेनिक श्रमान्योकहनकानि
नामधुकृनिमेकर १३ पाप्यानहसंचहकटकारकरक वीरयोधमलालनम्यधीहम्रेमिनकोरं १४
मिथःसंस्थानकालोकमात्रासदि जीविनं समसंलागहामस्य पाश्चहहेममानवं १५ सूर्यप्रहा
संमेलाबह्मायणानयानया संपोलकहोत्रावनिद्राम्हदयोम १६ संपात पोलसहायाना
नयनिहृदडडमि मनलाका पामेलीनमह पोश्रुपयोधरं १७ श्रीराममरामरामरामरामराम
कंदर्पनिवंभगवाकं पमानाश्राननणोमीरुणाहकुहायत्र ११ हारीचलनणसो रुपमप्रवाहस्प १२ पुहोककवया
कानिन्निहयनाकोधरतियावलनद्रमपुत्रमकहदीर्मिः संकरंडःप्रेरं १३ समहहोमिचानलेनकहहंका
गःवाव्यायत्र वीरयोधमलामिनाश्राहमेदिवपयामीहनमविर्मीहमिलिलघनायप्रेमिनाःसिमिकेमना
यत्र १४ संस्थानकपहनसालोकनपर्यनंसहिंध्वजीवितयमयमयकप्रधेलहं चिनः स्पाहहेमाक्रमानयकृ
धंप्रापावलिर्यक्रहहा३०विनाः श्रमामानवाश्चयत्र १५ प्राणणाहनहहणविनलस्पाने १६ पाम्पुपयोधायो

बा॰ टी॰
३
१००

मंगला: मेनासंमला: श्रुता: मकरा बृहत्कानां मत्स्यानां च संलग्नं यस्मिन् याविनामिनिमाह्वां १९ हालिकानां
हस्तो हालाग्रेण क्षिप्ते: उत्क्षिप्तैः करैः काननमिव सपद्ममानं कृतं येन तं लक्ष्मीकृत्वा यो यस्मिन् २० नाडिका ले
प्रमाणैः स्वपतावीचमत्कृता निप्र कलाग्रयानि यस्मिन् इतः प्रभृति दैनायमहमिति निपाहे: स्याभो स्थिपा तु काम्भलानि
पाहे स्व ध्यानं पाहाययमानं कृतं २१ सापत्नं मेनयो: ग्राह सामे हेन समुद्ररचनाभेदेन पोधनि विनिनृपि चक्रेति कृत विप्रक
सुहस्यक रैनिर्मानमिः पृच्छेः आकालाइ इत्यादि सामुद्रोयेस्यास्थियंः हाले इव भाह्वां नागपाहस्य पालिमितिकामना
येपाशमपान्नमनयागजाउच्चोतेन २२ क्वचित्प्रपोनस्पृहे लोलमिश्रविभक्तेः पतिसेनपक्रियेपासे नरेन्द्रनागउत्तमस्ता

पलायनपरैः पश्चान्नक्रमगरमंडले विस्फारितकराहस्तमत्स्यसंयोगिमाह्वां पताकामिनरींद्रजवि
जिताकपालांकं हालिकोन्नमितकरकाननीकृतकानं १९ नक्रमलमाहाशपतसकलाग्रयं
यमहमिति निपाहेस्व स्याभोलेध्यानतानं २० वक्रवाहकराक्रान्तइंहितमहाभोह्वां गाहदवाहमराभवि
इवन्नागमहवं २१ पोनस्पृहविमिश्राग्रमत्रिवेपानमधलि समोनन्यास्फारनिःशेषप्रपतद्वृंहितदक
विविधपदृहविन्यासवानवीरवस्व काभूतालनोल्लासममतमक्रमंडले २३ हूसापृथाभुतलद
पणमीकृतरत्नाकरं अतिलालभतपल्लवलक्ष्नामयाधुनि २४ अनेककल्पकल्पाग्रमहद्दीस
वेमस्थितमलयानिलमसरत्रभकाण्डवमिवोत्थितं २५ सद्यः क्लिन्नमहामेरोः पतत्पद्मपालमनल व
अमान्तनिह्नितमिवकज्जलपर्वतं २६ पातालकुहरान्तर्धमधकारमिवोत्थितं लोकालोकमिवा
कान्तन्यलोल्ललसत्तरं २७ ॥

रतमोधनि यस्मिन् क्वचित् अन्योन्यप्रतिभ्रमास्फालनसंभ्रान्तनिःशेषकृतस्वशाः प्रपतनेनाभिहृदकाः सम्
यस्मिन् २२ वाहविन्यासाइनासाघुरैर्निर्ह्रानानावीणाणवस्त्रायोयस्मिन् करोणासलोन्ननम्रपमनमन्तकृतं
नोल्लासेनमत्तानीवभ्रमन्तिमकरमंडलानि यस्मिन् २३ हूसानां पणामानामापृथानामग्रभिमिवोत्थितैर्नेत्रैः
पणामीकृतलिपिहि नरतियावत्तपरस्त्लात्सा विपाल पार्श्वकृतमिति वाप्रसचहृन जन्मपाशहानकराणं २४
कल्पायमलयापकल्पतेसमर्थाभवंतीति कल्पकल्पाः पृच्छलावनेकास्मिवाः सनेकैस्तासमहहरसंधीभूतामि
व २५ कज्जलपर्वतोन नाद्रिः प्रपामत्तमगजादिवाहुल्यानन्तसाम्यादिः २६ अमान्तनमोनलोलालमनस्थनसरंवमा

190

२
[illegible]
१००

191

[illegible]

[illegible] २८ इति श्री [illegible]

[illegible]

[illegible] १ [illegible]

[illegible]

[illegible] २८ [illegible]

[illegible]

[illegible] १ [illegible]

२ [illegible]

[illegible] ३ [illegible]

[illegible] ४ [illegible]

किरणनलविधुतः ५

[illegible] २ [illegible]

[illegible]

[illegible] ३

४ [illegible] ५ ॥

॥ ॥ ॥ ॥

वा॰ती॰
३
९२

रतः प्रभृति सर्वाणि सर्गान्तस्थे कल्पस्य विशेषणानि नन्दस्वमानानां शून्यान्तस्वयाग्रेः
रेवाकिनमि सोमेलितं ६ हूंकारभमिस्थ्येननतनमन्नाहूक्षणं श्रीकान्तमाचलसर्वेगणगणणं हस्मरोभ
दोकलिरलनेतियावनपस्यायाप्रतिकलिनभास्करांवीत्रै हविनानेयस्त्र ७ पारवेड्रारिस्पूहाराक्नर
सःकंकवेभ्योवसम्भःस्वकारेणसोत्तीनाःकणापाब्वरुकाःस्थूलिंगाच्छिन्न इतिलेवरावेकपाकलान्य
मोर्तुश्चमाननानवणायक्लिस्तपाविपमवंश्याकाणपत्र ८ दोहुंमाणाभचार्वेहत्संचाहूनयसिन

न्नतालयाणग्रेलांकिलनमलतः भूनककाणकणापाहमध्यलविनसंकृतिः ६ धीर
हूंकारमिश्रोषचर्वेणावयसः प्रहृतमायाणत्रणभाकरणविविनानकः ७ नरकंकर
हंकारमोर्तुनकणपावकः पाम्रणाहतिछिन्नदेहेनिवेदवकंवरः ८ वीरहोईमसंचारा
वहहननमस्थलः कोटरचक्रकेकारद्वयहेमानिकाणनः ९ महाहलहलानवस्थी
हलवनधुनिः निर्विकल्पसमाधिस्यद्वैवेकघननताव्याप्त १० कणाचायायायणमहल्लन
स्थानिस्करः पाम्रणामसंचहारणकंकटसंकटः ॥ ॥ ॥ ॥

याविपनमस्थलेपत्र ४ संगपेनध्मनिलेस्पतेहलहलागते भिमवाइगधूनिवस्लीकृतोमे
चधनिर्घंच नयघासैधवघनीननतेवायाःकृलोरामचनपवंवाणरेयमानाभविनानचनपवेनि
प्रतिहंसितपकचमः पामानानङ्गवबणाचयानिर्विकल्पसमाधिष्याबारहपाहारदिनानुभव
निनहदिसयः नयाचोनसमपोवाणगयारीमावहेघोषिगाहूति नावनसविकल्पःस्याद्विक

[illegible]